karl marks

ekonomi politiğin eleştirilmesine katkı

MAY YAYINLARI

Karl Marks

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİLMESİNE KATKI

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİLMESİNE KATKI/karl marks/ çeviren, orhan suda/düzeltti, mustafa şahin ve zehra tutan/tertip, cem neidim/kapak düzeni, fatin yılmaz/kapak basımı, yükseliş ofset/divan matbaacılık ve ticaret tesislerinde dizilip basılmıştır/bütün hakları may yayınlarınca saklıdır/may yayınları, cağaloğlu, babıâli cad. 19, istanbul.

bilim dizisi, 34

1. basım, mart 1970
2. basım, kasım 1974

Karl Marks

Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı

Çeviren, Orhan Suda

MAY YAYINLARI — İSTANBUL

Bilimsel sosyalizmin temel taşı olan ekonomi politiğin eleştirilmesi Karl Marx'ın hemen hemen bütün ömrü boyunca başlıca uğraşlarından biri haline gelmiş ve araştırmalarının ana teması olmuştur. Gerçekte Kapital *uzun bir hazırlığın ürünüdür ve bu dev eserin kökleri yazarının gençlik yıllarına kadar uzanır.*

Karl Marx 1842'de Rheinische Zeitung'*da orman suçları hakkındaki kanunları ve Moselle köylülerinin durumunu incelemeye başladıktan sonradır ki, ekonomik ilişkilere büyük bir önem vermek gereğini duydu. (1) Devletin yapısını meydana getiren insanların iradesi değil, insanlar arasındaki ilişkilerin objektif durumudur, Hegel'in sandığı gibi, burjuva toplumu hukukî yapıyla açıklanamaz. Hukukî yapı bir üst yapıdır ve burjuva toplumu ancak mülkiyet ilişkileriyle açıklanır diye düşünüyordu.* Hegel'ci hukuk felsefesinin eleştirilmesine giriş *adlı eserinde belirmeye başlayan bu fikir, Marx'ın araştırmalarına yön verecektir. 1844'de Paris'e geldiğinde Adam Smith, J. B. Say, Ricardo ya da Boisguillebert gibi ünlü iktisatçıların eserlerini incelemeye koyulur:* 1844 Müsveddeleri (2), *burjuva ekonomi politiğinin eleştirilmesinin ilk habercisidir. Engels'in* Deutsch-Fransösische Jahrbücher'*de yayınladığı* Bir Ekonomi Politik Eleştirmesi Taslağı *adlı denemesi-*

(1) R. Fischer'e gönderdiği 5 Nisan 1893 tarihli bir mektupta Engels şöyle yazıyor: «özellikle orman suçları ile ilgili kanunları ve Moselle köylülerinin durumunu incelemeye başladıktan sonradır ki, politika alanından ekonomik ilişkileri incelemeye yöneldiğini ve böylece sosyalizme ulaştığını Marx daima söylemiştir.» **(A. CORNU: Karl Marx et Fr. Engels,** cilt I, 1818-1844, s. 344 Berlin, 1954)

(2) Türkçe çevirisi: **1844 Elyazmaları,** (Çeviren: **Murat Belge,** Payel Yayınları)

nin Marx'ın üzerinde kesin bir etkisi olacaktır. Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı*'nın önsözünde kendisi de bunu kabul etmektedir.*

Gerçi, Marx ekonomi politiğin alanına, gençlik eserlerinde dile getirilen felsefî bir görüş açısından hareket ederek, yanaşmıştır ama, yaptığı bilimsel araştırmalar, Fransız sosyalizminin teorisyenleriyle kurduğu temaslar ve devrimci işçi derneklerine sık sık uğraması, onun temel tutumunu kısa zamanda belirleyecektir. Brüksel'deki Alman İşçileri Birliğinde, Ocak 1848'de verdiği ve «Ücretli Emek ve Sermaye» (3) *adıyla yayınlanan derslerde Marx en önemli keşfi olan artık-değer teorisinin ana hatlarını tespit etmişti. Bu dönemde sadece tarihî materyalizm görüşünü geliştirmekle kalmamış,* (Alman İdeolojisi, 1845-1846) (3a) *fakat ekonomik görüşlerini eleştirdiği Proudhon'u hedef alan* Felsefenin Sefaleti*'ni de yazmıştı.* (4) *1847'de yayınlanan bu eserde her ne kadar ekonomi politiğin eleştirilmesi ana hatlarıyla beliriyorsa da, bu eleştiri, birkaç yıl sonra yayınlanacak olan kitabındaki kadar kesin bir bilimsellikle geliştirilmemişti. Gerçi, Ricardo'nun dar görüşlülüğünün ve toirilerinin eskimeye yüz tuttuğunun bilincine varmıştı ama, gene de onun para ve rant teorisini kabul ediyordu. Şüphesiz, Marx bu teoride bizzat Ricardo'nun görüş açısı bakımından mantıksız olan ne varsa gösteriyordu, fakat bunları çürütmeden önce, henüz ana hatlarıyla tespit ettiği kendi ekonomik doktrinini ayrıntılarıyla geliştirmesi gerekti.*

1848 devriminin Marx'ı incelemelerinden nasıl alıkoyduğu ve onun Almanya'daki demokratik devrim savaşında nasıl bir rol oynadığı biiinmektedir. Ekonomi politik araş-

(3) Ücretli Emek ve Sermaye, (Çeviren: **Orhan Suda,** Sol Yayınlar)
(3a) **Alman İdeolojisi,** (çeviren: **Selâhattin Hilâv,** Sosyal Yayınlar)
(4) **Felsefenin Sefaleti, (çeviren: Erdoğan Başar,** Sol Yayınlar)

tırmalarına tekrar başlayabilmesi için sürgün edilmesini ve 1850'de Londra'ya yerleşmesini beklemek gerekecektir. Londra onun için ideal bir gözlem yeriydi ve Marx, burjuva toplumu hakkındaki teorinin, yani klasik ekonomi politiğin, en mükemmel bir şekilde geliştiği ülkenin tam merkezinde bulunuyordu. British Museum'daki eşsiz belgeler, ve Avusturalya'da, Kaliforniya'da altının keşfedilmesi sonunda ekonomik hayatın ulaştığı yeni gelişme safhası Marx için sonsuz bir gözlem ve inceleme kaynağı idi. 1850 sonbaharında yayınlanan Neu Rheinische Zeitung'*un ilk sayısından itibaren 1847 ekonomik buhranını ve 1848-1849 da başlayan refah devresini ele alarak son yılların ekonomik hayatının bilançosunu çıkarıyor ve şu sonuca varıyordu:*

> «Burjuva toplumundaki üretim güçlerinin burjuva ilişkiler içinde alabildiğine geliştiği bu genel refah devresinde gerçek bir devrim söz konusu olamaz. Böyle bir devrim ancak bu iki faktörün, yani modern üretim güçleriyle burjuva üretim şekillerinin birbiriyle çatıştığı devrelerde mümkün olur. Kitaptaki [Kıta Avrupasındaki] mevcut partilerin çeşitli franksiyonlarını temsil edenlerin birbirleriyle didişmeleri ve birbirlerini suçlamaları yeni devrimlere yol açmaz, aksine ilişkiler şimdilik böylesine sağlam ve böylesine burjuva bir temele dayandığı için bu kavgalar mümkün olmaktadır. İrticaın burjuva [kapitalist] gelişmeyi durdurmak için yaptığı bütün teşebbüsler demokratların bütün coşkun bildirileri gibi mutlaka boşa gidecektir. Yeni bir devrim ancak yeni bir buhranın sonunda mümkün olacaktır...» (5)

(5) **MEHRİNG: Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels**..., cilt III, s. 467-468

Nisbî bir yatışma devresinin başlamasını fırsat bilen Marx, ekonomik araştırmalarını geliştirmeye koyulacaktır. Her gün British Museum'a gidiyor, çalışmaları hızla ilerliyor. 2 Nisan 1851'de Engels'e yazdığı mektupta şöyle demektedir:

> «Bu allahın belâsı ekonomiyi 5 haftaya kadar bitirebilecek hale geldim. *Bunu yaptıktan sonra, Ekonomi Politik*'i (6) evde yazacağım ve British Museum'da bir başka bilimi inceleyeceğim. *Artık bu canımı sıkmaya başladı*. Bütün özel incelemelerde yapılanlara rağmen, *aslında* bu bilim A. Smith ve D. Ricardo'dan bu yana hiç ilerlemiş değil» (7).

Fakat Engels ona ihtiyatlı bir dille cevap vermektedir:

> «...önemli bulup da henüz okumadığın bir eser kaldığı sürece yazmaya başlayamıyacaksın» (8).

Gerçekten de Marx, bir yığın ekonomik eserin arasına gömüldüğü için kolay kolay bitireceğe benzemiyordu. Fakat çok güç bir hayatı sürdürüyordu. Bu yıllar onun güçlükler içinde geçen hayatının en çetin devresidir. Parasız pulsuz kalmıştı. Gittikçe çoğalan bir ailenin ihtiyaçlarını karşılaması gerekiyordu Engels'in cömertçe yaptığı yardıma rağmen, sefaleti önleyebilmek için Marx, New York Daily Tribune*'nün muhabirliğini kabul etti. Vaktinin büyük bir kısmını bu işe ayırıyordu. Hattâ gazetenin sahiplerinden biri olan Dana'nın yönettiği Ansiklopediye makaleler yazmayı da kabul edecektir. Gazeteye 1862'ye kadar yazı gönderdi. Gerçi siyasî olayların akışını nasıl bir dikkatle*

---

(6) Ekonomi Politigin Eleştirilmesine Katkı.

(7) **MEGA III/1**, s. 180. Altı çizili olanlar metinde Fransızca yazılmıştır.

(8) Aynı eser, s. 184.

incelediğini gösteren bir seri değerli makale yazdı ama, ekonomik eserinin gelişmesi ve tamamlanması da bu yüzden gecikmiş oldu...

Bununla beraber, Marx'la Engels'in birbirlerine yazdıkları mektuplarda belirtilerin dikkatle tespit ettikleri ve iki yıldan beri süren buhran, 1857'de kritik bir safhaya girdi. Fransa ve Almanya'daki malî spekülasyonlar, New York borsasında fiyatların süratle düşmesi, sanayi alanındaki bazı iflâslar iktisat dünyasının derin sarsıntılar geçireceğini gösteriyordu. Engels 17 Kasım 1856'da Marx'a yazdığı bir mektupta:

> «Devrime bu seferki kadar elverişli bir *tabula rasa* bulmak pek kolay olmayacak... Bereket versin... cesur ve kararlı olunduğu içindir ki, bir şeyler yapabilecektir. Çünkü, 1848'deki gibi hızlı bir geriye dönüş artık söz konusu olamaz...» (9)

diye belirtiyordu. Marx 11 temmuz 1857'de Engels'e şöyle diyordu:

> «Devrim yaklaşıyor, Céredti Mobilier'in ve genel-ilkle Bonaparte maliyesinin gidişi bunu göstermekedir» (10).

Demek ki onlara göre, devrimci patlamu buhrana bağlıydı ve «mutlaka gerçekleşecekti». Fakat bu sefer, kapitalizmin on yıl önceki durumunu sağlamakta çok daha büyük güçlüklere uğrayacağını ve sosyalist kampta artık hayalciliğe yer verilmediğini bunun da daha hareketli ve daha belirli bir eyleme yol açacağını düşünüyorlardı.

Marx'a göre, bu düşünceler bir başka anlam da taşıyordu. Klasik ekonomiyi incelerken, burjuva rejiminin te-

(9) **MEGA III/2,** s. 156.
(10) Aynı eser, s. 201.

mel çelişkilerin ve bu rejimin teorisyenlerinin içine düştükleri çıkmazı ortaya koyan sonuçlara varmıştı. Devrimci eylemini yürütmek için işçi sınıfı bilimsel bir temele dayanabilirdi. Ve 7 yıldan beri üzerinde çalıştığı kapitalist ekonominin eleştirilmesini Marx'ın açıklaması gerekiyordu. 8 Aralık 1857'de Engels'e yazdığı mektupta:

> «Ekonomik incelemelerimin sentezini yapmak ve hiç değilse tufandan önce, ana hatlarıyla ortaya koymak için sabahlara kadar deli gibi çalışıyorum» (11).

diye yazacaktır.

Marx'ın incelemeleri vardığı sonuçları kaleme alacak kadar gelişmişti. Özgün (orijinal) çalışmalarından ilkini meydana getiren Ekonomi Politiğin Eleştirilmesi'*ne 23 Ağustos 1857'den itibaren bir giriş [bölümü] yazmaya koyuldu. Bu çalışmalar kendi araştırmalarının ürünüydü ve* Kapital'*le son bulacaktı.* (12).

Uyguladığı plan ekonomi politikle ilgili bu eleştirinin Marx'ın kafasında tam bir açıklığa kavuştuğunu göstermektedir. Burjuva bilginlerince kabul edilen temel kategorileri birbiri ardısıra inceleyen Marx, bu kategorilerin belirsiz (tutarsız) olduğunu gösteriyor ve bunların diyalektik ilişkilerini ortaya koyarak kendi metodunu tanımlıyor... Kapitalist gelişme safhasında ekonomik olayların genellikle saf bir şekilde incelenmesi gereken bir görünüşü (veçhesi) vardır. Soyuta varmak için kavramdan hareket etmek ve kavramlar açıklığa kavuşunca, onları belirlenimlerinde-

---

(11) **MEGA III/2**, s. 253.

(12) İlk defa **Neu Zeit**'de yayımlanan bu giriş bölümü, bizi, hem Marx'ın çalışma metodu, hem de ekonomi politiğin eleştirilmesine katkıyı yazmadan önce teorisinin ulaştığı olgunluk derecesi hakkında aydınlatan temel bir metindir.

ki karmaşıklıkla zenginleştirmek için tekrar somuta dönmek gerekir. Demek ki, bu giriş aslında bir metodoloji incelemesidir. Metodun kusurlarını meydana çıkarmak ve felsefî bir görüşe ulaşmak için Marx'ın, burjuva ekonomi politiğinin oldukça sert bir eleştirisini yaptığını göstermektedir. Fakat Marx, bunu yazarken gerçek bir girişten çok kendi görüşlerini toparlayan bir eserin söz konusu olduğunu hissediyordu. IV. noktadan itibaren kısa başlıklar koyması ve ardından da gerçekte ana hatlarını çoktan tasarlamış olduğu bir eser için notlar düşmesi bundandır. Tasavvurları Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı *ile gerçekleşince, önsözde;*

> «Hazırlamış olduğum genel bir girişi kaldırdım, çünkü ispat edilmesi gereken sonuçları başlarken söylemeye kalkışmak yersiz kaçabilir diye düşündüm. Yazdıklarımı gerçekten öğrenmek isteyen okurların, tekilden genele doğru gitmeye karar vermesi gerekiyor.»

diyecektir.

Marx, genel bir eserin planının taslak haline geldiğini görüyor. Bundan dolayı, Ekim 1857'den itibaren araştırmalarının sonuçlarını defterlere geçirecek ve kendi keşiflerini formüllendirecektir. Çoğu zaman geceleri çalışarak, Mayısa kadar 7 defter (13) doldurulacak, fakat zihin yorgunluğundan sağlığı ciddî bir şekilde bozulduğu için çalışmalarına üç ay ara vermek zorunda kalacaktır. 1100 sayfalık kalın bir cilt tutan bu müsveddeler altın (para) bölümü ve sermaye bölümü diye iki büyük kısımdan meydana gelen bir plana göre düzenlenmiştir.

---

(13) Bu müsveddeler **Grundrisse der Kritik der Politischen** (Rohentwurf) adıyle Moskova'da 1939-1941 yılları arasında yayınlanmıştır.

Temel sorun, yani artık-değer sorunu Marx'ın kafasında genellikle açıklığa kavuşmuştur. Fakat, şimdi araştırmaları boyunca karşılaştığı ayrıntıları düzene sokmak ve aydınlatmak söz konusudur. Bir yazarı ele alıp, teorilerini tartışıyor ve böylece de kendi görüşlerini (teorilerini) ortaya koyuyordu. Meselâ, Proudhon'un teorilerinden hareket ediyor ve bu teoriye karşı kendi görüşlerini ileri sürüyordu. Ama bunu yaparken de meselâ, fiyat ölçüsü ve tedavül aracı olan çelişik görünüşlü özel meta, yani para konusunda keşiflerde bulunuyor (14) ve ilk planının gittikçe genişlediğini ve Kapital'*in genel hatlarıyla belirmeye başladığını görüyordu.*

> «Söz konusu çalışma ekonomik kategorilerin eleştirilmesidir, başka bir deyişle, burjuva ekonomi sisteminin eleştirilerek açıklanmasıdır, yani hem bu sistemin açıklanması, hem de dolayısıyle eleştirilmesidir. Yazdıklarımın basılınca kaç sayfa tutacağı hakkında en ufak bir fikrim yok. Vaktim olsaydı ve imkânlarım elverseydi, tamamını kitap halinde okurlara sunmadan önce, çoğu yerlerini kısaltırdım, çünkü kısaltma metodunu daima benimsemişimdir. Fakat böyle fasikül halinde basılınca, belki de bu, okurların daha kolay anlamasına yarayacaktır, ama şekil yönünden mutlaka mahzurlu olacaktır— eser ister istemez daha da genişleyecektir.»

Ve Marx ilk defa çalışma planından söz ediyor:

> «Açıklamalarım, yani açıklama tarzım tamamen bilimseldir. Bu bakımdan, sansür hükümleriyle çatışan bir tarafı yok. Eser, altı kısımdan meydana gel-

(14) Bu konuda Engels'e yazdığı 14 Ocak 1858 tarihli mektuba bakın (**MEGA III/2,** s. 274).

mektedir: 1. Sermaye hakkında (birkaç giriş bölümü ihtiva ediyor); 2. Toprak mülkiyeti hakkında; 3. Ücretli emek hakkında; 4. Devlet hakkında; 5. Milletlerarası ticaret; 6. Dünya pazarı. Tabiî bu arada, diğer iktisatçıları da eleştiriyor, özellikle de Ricardo'yu ele alıyordum... Ama ekonomi politiğin, sosyalizmin eleştirilmesi ve tarihi genellikle bir başka çalışmaya konu olmalıdır. Ekonomik kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin *kısa bir tarihî taslağı*'nı da bir başka çalışmayla vermek gerekecektir».

Lassalle, bir yayımcı aramaya koyuluyor ve kabul edebileceği şartların neler olduğu hakkında 3 Marttan itibaren, Marx'tan bilgi istiyor. 26 Martta, yayımcı Duncker'in anlaşmayı kabul ettiğini ve basılmış her sayfa için üniversite profesörlerine 2 altın Friedrich verdiği halde, Marx'a 3 altın Friedrich (17 taler) ödeyeceğini bildiriyor. Marx'ın ekonomik eserinin geleceği sağlanmış görünüyor. Artık son şeklini vermekten başka yapacak bir şey kalmıyor.

Ne yazık ki bu iyi haberlerin Londra'ya ulaştığı sırada, Marx hastalanıyor ve çalışmayı bırakmak zorunda kalıyor. Uykusuz geceler, parasızlık, New York Tribune*'deki muhabirlik görevi sağlığının gittikçe bozulmasına yol açmış ve ağır bir karaciğer krizi geçirmişti. İlkbaharda Engels'in Manchester'deki evine gidecek kadar iyileşmişti. 6 Mayıs ve 20 Mayıs tarihleri arasında orada geçirdiği 14 gün sağlığına çok iyi geldi. 31 Mayısta Londra'ya dönünce, büyük eserinin, Kapital'in ilk kısmı için tasarladığı planı Engels'e bildiriyordu. Bu plana göre kitap dört bölümden meydana gelecekti: A) Genel olarak sermaye; B) Rekabet; C) Kredi; D) Hisse senetli sermaye. İlk bölüm (genel olarak sermaye) de şu bölümlere ayrılıyordu: 1. Değer; 2. para, a) ölçü olarak para b) mübadele değeri ya da basit tedavül olarak para; 3. Sermaye, Manchester'deyken, ta-*

sarladığı bu planı Engels'le tartışmıştı. Yazarken de Engels'in ticarî tecrübesinden büyük ölçüde yararlanmıştı. Kısacası, notlarını gözden geçirince, bu 7 defterin bir indeksini çıkarmayı gerekli görmüştü. Eserine son şeklini vermeden önce, düşüncelerinin tam bir açıklığa kavuşmasını istiyordu.

Yaz gelince çalışması gene aksadı. Parasızlık dayanılmaz bir hal almıştı. Karısının mutlak bir hava değişimine ihtiyacı vardı ve Marx borç para bulmak için kıvranıyordu. Bir yandan da hem New York'taki gazete, hem de Dana'nın Ansiklopedisi için durmadan çalışıyordu. Çünkü, tek gelir kaynağı bunlardı. Derken, sıcakların etkisiyle karaciğer hastalığı tekrar başlıyor. Marx kendinde yazacak güç göremiyor. Kapital'*le ilgili çalışmalarına ancak Eylülde başlayabliecektir. Engels'e yazdığı 21 Eylül tarihli mektubunda, sağlık durumunun yaz boyunca kötüleştiğini belirttikten sonra şöyle diyor:*

> «Bu sebepten dolayı müsveddelerimi ancak şimdi (iki haftaya kadar) gönderebileceğim. Fakat iki fasikül bir arada olarak. Gerçi daha önce yazmış olduklarımı üslûp bakımından gözden geçiriyorum ama bazen birkaç satırı yazabilmek için saatlerce beklediğim oluyor.»

Gerçekte, eserin hacmi gittikçe artıyor. Notalarını gözden geçirip düzene sokarken, Marx bazı bölümleri daha da geliştiriyor ve üç defter halinde yeni bir metin yazıyor. Bu müsveddelerin bir kısmı «Ekonomi Politiğin eleştirilmesine Katkının İlk Versiyonu» *denilen iki defterden ibarettir... Tasarladığı plana bağlı kalan Marx, paranın sermayeye dönüşümünü ilk defa olarak bu müsveddelerde inceliyor. Bu kısım, ancak* Kapital'*in birinci kitabı yayınlandıktan sonra ele alınacaktır. Marx'ın ekonomik düşüncesinin ge-*

lişimini iyice anlamak için bu defterler temel bir kaynaktır. Bu defterler, kapitalist üretim tarzının doğuşu hakkında yeni bilgileri ve ne Marx'ın, ne de Engels'in hiç bir eserinde bulunmayan formülleri ihtiva etmektedir. Ve Hegel'inkine çok yakın felsefî bir üslûpla kaleme alınmıştır. Marx, bizzat sermaye kavramından hareket ederek, sermayenin çeşitli belirlenimlerini (niteliklerini) ortaya koymaktadır. Yani bu defterler genç Marx'ın felsefî görüşleriyle olgunluk çağının bilimsel eserleri arasında bir köprüdür. Bunların sistemli bir şekilde incelenmesi, Marx'ın ve metodunun geçirdiği evrim hakkındaki bilgilerimizi zenginleştirecektir.

Bununla beraber, vadedilen müsveddelerin gelmeyişi Lassalle'ı endişelendiriyor. 12 Kasım 1858'de Marx'tan çok önemli bir mektup alıyor. Bu mektupta özetle şöyle denilmektedir:

«Müsveddeleri geciktirmeme önce hastalığım, sonra da karın doyuracak bir iş aramam sebep oldu. Ama asıl sebep şudur: Her şey hazırdı, sadece bir şekil meselesi kalmıştı. Oysa üslûbumda karaciğer hastalığımın yansıdığını hissediyordum. Bu eserin hastalık yüzünden boşa gitmesini istemeyişimin iki nedeni var:

1 — 15 yıl süren bir incelemenin, yani hayatımın en güzel çağının ürünüdür.

2 — Sosyal ilişkileri bambaşka bir açıdan görmeyi ilk defa bilimsel bir şekilde ortaya koyuyorum. Bundan dolayı, davayı, hasta bir karaciğerin belirtisi olan yavan ve acemi bir üslûpla berbat etmemek, partimize karşı yerine getirmem gereken bir görevdir.

Açıklamalarımı akıcı bir üslûpla yazmaya uğraşmadım, sadece her zamanki gibi yazmaya çalıştım.

Sancıdan kıvranırken, hiç değilse bu konuda, böyle bir şey yapmam imkânsızdı, çünkü aynı süre içinde akla gelen her konuda en azından iki cilt tutan İngilizce makaleler yazmak zorunda kaldım ve yazdım da. Bu durumu senden daha az becerikli biri bile Duncker'e anlatsaydı, tuttuğum yola bir diyeceği olmazdı çünkü, bir kitapçı olarak, ona parasının karşılığında mümkün en iyi metayı (malı) vermeye çalışıyorum.

Dört haftaya kadar bitireceğimi umuyorum. Çünkü, tam anlamıyla yazmaya henüz başladım.»

Demek ki Marx, Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı'*ya son şeklini vermeye bu tarihte başlıyor. Fakat incelenecek konunun bir cilde sığmayacağını farkediyor. Ve gecikme sebeplerini 29 Kasım 1858 tarihli mektubunda Engels'e açıklıyor. Çalışmalarına Aralık ayı boyunca devam ediyor... Nihayet eseri tamamlıyor. Fakat bu sefer de yeni güçlükler ortaya çıkıyor. 21 Ocak 1859 tarihli mektubunda Engels'e şöyle diyor:*

«Hele şükür bitirebildim ama müsveddeleri gönderemiyorum, çünkü postaya atacak param yok. Postayla göndermek zorundayım, elimde tek bir suret bile yok. Senden, Pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni rica edeceğim.

Hem bu kadar parasızlık çek, hem de *«Para»* hakkında bir eser yaz. Şimdiye kadar hiç kimsenin böyle bir şey yapmış olduğunu sanmıyorum.»

Emile Botigelli

ÖNSÖZ

Burjuva ekonomi sistemini şu sıraya göre ele alıyorum: sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya piyasası. *Modern burjuva toplumunu meydana getiren üç büyük sınıfın iktisadî hayat şartlarını ilk üç başlık altında inceliyorum. Öbür üç başlık arasındaki bağlantı açıkça görülmektedir. Sermayeyi inceleyen birinci kitabın ilk kısmı şu bölümlerden meydana geliyor: 1 — meta; 2 — para ya da basit tedavül; 3 — genel olarak sermaye. İlk iki bölüm bu kitabın muhtevasını meydana getiriyor. Basılsın diye değil, kendim yararlanayım diye zaman zaman kâğıda geçirdiğim ve yukarda belirtilen plâna göre sistemli bir şekilde işlenmesi şartlara bağlı bulunan monografi tarzındaki kaynakların hepsi önümde duruyor.*

Hazırlamış olduğum genel bir girişi kaldırdım, çünkü önce ispat edilmesi gereken sonuçları başlarken söylemeye kalkışmak yersiz kaçabilir diye düşündüm. Yazdıklarımı gerçekten öğrenmek isteyen okurların tekilden genele doğru gitmeye karar vermesi gerekiyor. Buna karşılık, burda, ekonomi politikle ilgili incelemelerimin gelişimi hakkında birkaç noktayı belirtmek bana yerinde göründü.

Meslekî incelemelerimin konusu hukuktu ama bence hukuk, felsefe ve tarihin yanında sadece ikinci dere-

cede bir bilim kolu olarak kalıyordu. 1842 - 1943'de Rheinische Zeitung'un başyazarı olarak ilk defa, maddî çıkarlar konusunda bir şeyler söylemek zorunda kalmıştım. Can sıkıcı bir işti bu. Ren bölgesi il meclisinde orman suçları ve toprak mülkiyetinin parçalanması hakkında yapılan görüşmeler ve o zamanlar Ren ilinin ilk başkanı olan Von Schaper'in, Moselle köylülerinin durumu üzerine Rheinische Zeitung'la açıkça tartışmaya girmesi, nihayet serbest-mübadele ve himayecilik konusundaki siyasî tartışmalar ekonomik meselelerle ilgilenmeme yol açtı. Öte yandan, daima «önde olmak» gibi bir iyi niyetin çoğu zaman gerçek bilginin yerini aldığı o devirde Fransız sosyalizminin ve komünizminin biraz felsefeyle karışık yankısı, Rheinische Zeitung'da kendini duyurmuştu. Kendi payıma, böyle yarım yamalak bir çalışmaya karşı olduğumu bildirmiş ama Allgemeine Augsburger Zeitung'la giriştiğim tartışmada o zamana kadar yapmış olduğum incelemelerin, Fransa'da beliren eğilimlerin mahiyeti hakkında herhangi bir yargıda bulunmama imkân vermediğini de açıkça söylemiştim. Gazeteleri hakkında verilen kapatma kararını daha ılımlı bir politika izleyerek kaldıracaklarını uman Rheinische Zeitung yöneticilerinin bu tutumunu fırsat bilip ayrılmayı ve çalışma odama çekilmeyi yeğledim.

Hegel'in Hukuk Felsefesi'ni eleştirici bir gözle yeniden inceledim, beni tedirgin eden şüphelerden kurtulmak için yaptığım ilk çalışma buydu. Bu çalışmamın giriş kısmı 1844'de Paris'te çıkan Deutsch Französische Jahrbücher'de yayınlandı. Araştırmalarımdan çıkan sonuç şuydu: devlet şekilleri gibi, hukukî ilişkiler de ne kendi kendileriyle ne de insan zihninin sözüm ona genel evrimiyle açıklanabilir. Tam tersine, bunların kökleri, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerine uya-

rak, «sivil toplum» dediği maddî hayat şartlarındandır. «Sivil toplumun» anatomisi de ekonomi politikte aranmalıdır. Bu bilimi incelemeye Paris'te başlamış ve Guizot'nun emriyle sınır dışı edilince yerleştiğim Brüksel'de devam etmiştim. Vardığım ve bundan böyle çalışmalarıma yön veren genel sonuç kısaca şöyle ifade edilebilir: hayatlarının (varlıklarının) sosyal üretiminde insanlar iradelerine tâbi olmayan, belirli, zarurî ilişkiler [yani] maddî üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eden üretim ilişkileri kurarlar. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukukî ve siyasî bir üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli sosyal bilinç şekillerinin tekabül ettiği somut temeli meydana getirirler. Maddî hayatın üretim tarzı genelikle sosyal, siyasî ve fikrî hayat sürecini belirler (şartlandırır). İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, aksine, insanların bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlığıdır. Gelişmelerinin belli bir safhasında toplumun maddî üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle —o zamana kadar [sınırları içinde] hareket etmiş oldukları mülkiyet ilişkileriyle— çatışırlar. Bu ilişkiler üretim güçlerinin gelişme şekilleri iken, bunları köstekleyen birer zincir olurlar. O zaman bir sosyal ihtilâl devri başlar. Ekonomik temelde meydana gelen değişme az ya da çok hızlı bir şekilde bütün muazzam üstyapıyı sarsıntıya uğratır (altüst eder). Bu türü sarsıntıları incelerken, ekonomik üretim şartlarında meydana gelen —ve tam bilimsel bir şekilde gözlenebilen— maddî sarsıntı ile, hukukî, dinî, estetik ya da felsefî şekilleri, kısacası insanların bu çatışmanın bilincine varmalarını ve bunu sonuçlandırmalarını sağlayan ideolojik şekilleri birbirinden ayırdetmek gerektir. Nasıl bir kimse hakkında onun kendi

için beslediği fikre bakarak hüküm verilmezse, tıpkı bunun gibi, böyle bir sarsıntı devri hakkında da onun kendi bilincine bakarak hüküm verilemez. Aksine, bu bilinç, maddî hayatın çelişmeleriyle, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çatışma ile açıklanmalıdır. Hiçbir sosyal düzen, kendi bağrında taşıdığı bütün üretim güçleri gelişmeden önce, ortadan kalkmaz. Yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkileri [yaratan] maddî şartlar bizzat eski toplumun bağrında olgunlaşmadıkca asla öncekilerin yerini alamaz. Bunun içindir ki, insanlık ancak halledebileceği problemleri ortaya koyar çünkü yakından bakılırsa görüleceği gibi problemin kendisi ancak halledilmesi için gerekli maddî şartlar esasen varolduğu ya da oluş halinde bulunduğu zaman meydana çıkar. Genel hatlarıyla, Asya tipi, antik, feodal ve modern burjuva üretim şekilleri, toplumun ekonomik oluşumunun ileri dönemleri olarak nitelendirilebilir. *Burjuva üretim ilişkileri, sosyal üretim sürecinin son çelişmeli şeklidir. Ve bu çelişme ferdî bir çelişme yönünde değil fakat fertlerin sosyal hayat şartlarından doğan bir çelişme yönündedir. Bununla beraber, burjuva toplumunun bağrında gelişen üretim güçleri aynı zamanda bu çelişmeyi çözecek maddî şartları yaratırlar. Demek ki insan toplumunun tarih öncesi bu sosyal düzenle sona erer.*

Ekonomik kategoriler üzerine dahiyane bir eleştiri denemesini Deutsch - Französische Jahrbücher'de yayınladığından beri kendisiyle sürekli olarak mektuplaştığım Friedrich Engels benim vardığım sonuca başka bir yoldan varmıştır («İngiltere'de Emekçi sınıfların durumu» *adlı eserine bakınız). 1845 ilkbaharında gelip Brüksel'e yerleşince, Alman felsefesinin ideolojik görüşü ile bizim görüş tarzımız arasındaki uzlaşmazlığı ortaya koymak için beraber çalışmaya karar verdik. Aslında eski*

felsefe anlayışımızla hesaplaşmak kararını vermiştik. Bu kararımız, Hegel'den sonraki felsefenin eleştirilmesi şeklinde gerçekleşti. Yeni şartlar yüzünden basılamıyacağını öğrendiğimizde iki kalın cilt tutan müsveddeler Vestefalya'daki yayımcıda bir hayli zaman kalmış bulunuyordu [Zaten bu arada] düşüncelerimizi açıklığa kavuşturduğumuz yani asıl amacımıza erişmiş olduğumuz için müsveddeleri farelere bıraktık: kemirerek eleştirsinler diye. Bu devirde, çeşitli meseleler hakkındaki görüşlerimizi kamuoyuna açıkladığımız dağınık eserler içinde Engels'le beraber yazdığımız **Komünist Partisi Manifestosu'***nu ve benim yayınladığım* **Serbest mübadele hakkında** konuşma'*yı sayabilirim. Görüş tarzımızın ana noktaları 1847'de yayınlanan ve Proudhon'u hedef alan* Felsefenin sefaleti *adlı eserimde, tartışma biçiminde de olsa, ilk defa bilimsel bir şekilde ortaya konmuştu. Brüksel'deki Alman İşçileri Birliğinde verdiğim konferansları ihtiva eden ve Almanca yazılmış olan* **Ücretli Emek** *hakkındaki bir incelememin basımı Şubat devrimi başladığı ve ben de bu yüzden Belçika'dan sınır dışı edildiğim için yarıda kaldı.*

1848'de Neu Rheinische Zeitung'*un yayınlanması ve sonraki olaylar ekonomik çalışmalarımı sekteye uğrattı. Bu çalışmalara tekrar [başlamak fırsatını] ancak 1850'de Londra'da buldum. Ekonomi politiğin tarihi hakkında British Museum'da gördüğüm yığınla belge, burjuva toplumunun incelenmesi bakımından Londra'nın en uygun yer olması ve nihayet Kaliforniya ve Avusturalya'da altının keşfedilmesi dolayısiyle burjuva toplumunun girer göründüğü yeni gelişim safhası, işe tekrar baştan başlamak ve yeni malzemeyi eleştirici bir gözle derinlemesine incelemek kararını vermeme yol açtı. Bu incelemeler kısmen kendiliğinden, beni amacımdan uzaklaş-*

tırır görünen meselelere götürdüler ve bu meseleler üzerinde kısa ya da uzun bir süre durmam gerekti. Ama çalışma zamanımı her şeyden çok kısaltan da para kazanabileceğim bir iş yapmak zorunda kalışımdır. İlk İngiliz - Amerikan gazetesi olan New York Tribune*'deki, şimdi sekiz yılı bulan işim, asıl gazetecilikle ancak arada bir uğraştığım için, çalışmalarımı büsbütün sekteye uğrattı. Bununla beraber, İngiltere ve Avrupa'daki önemli ekonomik olaylar hakkında [yazdığım] makaleler işimin öylesine büyük bir kısmını teşkil ediyordu ki, ekonomi politiğin kendi alanına girmeyen günlük (pratik) ayrıntılarla uğraşmak zorunda kaldım.*

Ekonomi politikle ilgili bu incelemelerimin gelişimini kısaca anlatmakla, nasıl yorumlanacağını önemsemeden ve hâkim sınıfların çıkarcı peşin hükümleriyle pek bağdaşmıyacağını bile bile, düşüncelerimin uzun ve ciddî bir çalışmanın sonucu olduğunu göstermek istedim. Fakat Cehennemin kapısında olduğu gibi, bilimin eşiğinde de yerine getirilmesi gereken şudur:

Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta (*)

Londra, Ocak 1859
Karl Marx

(*) «Atın burada şüpheleri içinizden
Burada korkular silinip gitsin sizden»

[DANTE: **Divine Comédie**]

BİRİNCİ KİTAP : SERMAYE HAKKINDA

BİRİNCİ KISIM

GENEL OLARAK SERMAYE

BÖLÜM I

M E T A

Burjuva serveti, ilk bakışta muazzam bir meta birikimi, tek tek ele alınan meta da bu servetin basit şekli olarak görünür. Ama her metanın *kullanım değeri* ve *mübadele değeri* olmak üzere, çifte bir görünüşü vardır (1).

İngiliz iktisatçılarının dediği gibi, meta her şeyden önce «yaşamak için gerekli, faydalı, hoş bir şeydir»; insanların ihtiyaçlarını tatmin eden bir objedir, kelimenin en geniş anlamıyla, bir geçim (yaşama) aracıdır. Kullanım değeri olarak metanın bu varoluş tarzı ile elle tutulabilen fizikî (maddî) varlığı arasında tam bir uygunluk vardır. Meselâ, buğday; pamuğun, camın, kâğıdın kullanım değerlerinden ayrı, özel bir kullanım değeridir. Kullanım değerinin sadece kullanış bakımından değeri vardır ve bu değer, ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir. Aynı kullanım değerinden türlü şekillerde faydanılabilir. Bununla beraber, onun kullanılma imkânlarının tümü, belirli özelliklere sahip bir obje oluşuyla sınırlanmıştır. Üstelik, kullanım değeri sadece nitelik bakımından değil, *nicelik* bakımınan da belirlenmiştir. Farklı kullanım değerleri, tabii özelliklerine göre farklı şekillerde ölçülür. Meselâ bir ölçek buğday, bir deste kâğıt, bir metre bez denir.

Servetin sosyal şekli ne olursa olsun, kullanım değerleri daima bu servetin muhtevasını meydana getirirler ve bu muhtevanın, her şeyden önce, bu sosyal şekille hiçbir ilgisi yoktur. Buğdayın tadına bakmakla bunu kimin yani rus toprak kölesinin mi, fransız köylüsünün mü yoksa ingiliz kapitalistinin mi ürettiği anlaşılmaz. Sosyal ihtiyaçları karşılamasına yani sosyal bütüne (topluma) bağlı olmasına rağmen kullanım değeri, sosyal üretim ilişkisinin ifadesi değildir. Meselâ, meta diye kullanım değeri olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu görülmez. Şık bayanlar güzel görünmek için boyunlarına taktıkları ya da cam yontucu teknik işlerde kullanıldığı zaman, yani kullanım değeri olarak, meta değil, elmastır. Kullanım değeri olmak meta için gerekli bir şarttır ama, kullanım değerinin meta olmakla bir ilgisi yoktur (kullanım değerinin ille de meta olması gerekmez). Kullanım değeri her türlü kesin ekonomik ilişkinin dışında kalınca yani sadece kullanım değeri olarak ele alınınca, ekonomi politiğin konusu olmaktan çıkar (2); ancak kesin bir şekilde belirlenmişse ekonomi politiğin konusuna girer. Kullanım değeri o zaman, üstünde doğrudan doğruya belirli bir ekonomik ilişkinin yani *mübadele değeri*'nin yükseldiği maddî temeli meydana getirir.

Mübadele değeri, her şeyden önce, kullanım değerlerinin birbirleriyle mübadele edilebildikleri bir nicelik (kemmiyet) ilişkisi olarak görünür. Böyle bir ilişki içinde kullanım değerleri aynı mübadele büyüklüğünü temsil ederler. Böylece, Properce'in bir şiir kitabıyla sekiz ons enfiye, tütünle şiirin (ağıtın) kullanım değerlerinin apayrı olmasına rağmen, aynı mübadele değerini temsil ederler. Gerekli oranlar gözönünde tutulmak şartıyla, mübadele değeri, olarak, bir kullanım değeri, bir başka kullanım değerine eşittir. Bir sarayın mübadele değeri, belirli sayıda-

ki boya kutularıyla ifade edilebilir. Bunun tersi de olur. Londralı boya kutusu fabrikatörleri, binlerce kutunun değerini saray!a ölçmüşlerdir. Demek ki, tabiî varoluş tarzları ile metaların hiçbir ilgisi yoktur. Özgül bir ihtiyacı karşılayan kullanım değerleri oldukları gözönünde tutulmazsa, belirli miktarlardaki metalar, mübadelede birbirlerinin dengidir, birbirlerinin yerini tutarlar yani eşdeğerlidirler. Ve böylece, apayrı görünüşte olmalarına rağmen, aynı birimi temsil ederler.

Kullanım değerleri, doğrudan doğruya bir geçim aracıdırlar. Ama buna karşılık, bu geçim araçlarının kendileri de sosyal hayatın ürünüdürler; insan emeğinin sarfedilmesi sonunda *maddeleşmiş* emektir bunlar. Sosyal emeğin maddeleşmesi olarak, bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdırlar. Şimdi inceleyeceğimiz mübadele değerinde görünen şey, bu birimin, yani emeğin belirli karakteridir.

1 ons altınla, 1 ton demirin, 1 ölçek buğdayın ve 20 metre ipeğin birbirine eşit mübadele değerlerini temsil ettiklerini varsayalım. Kullanım değerleri arasındaki nitelik farkının kaybolduğu eşdeğerler olarak bu ürünler aynı emek miktarını temsil ederler. Bu çeşitli, (farklı) ürünlerde eşit miktarlarda maddeleşen emeğin kendisi yeknesak, farklılaşmamış basit bir emektir; bu emeğin, altında, demirde, buğdayda ya da ipekte bulunması (tezahür etmesi) önemli değildir. Tıpkı pasın, havanın veya insan kanının bileşiminde oksijenin bulunmasına benzer bu. Ama altın çıkarmak, demir elde etmek, buğday yetiştirmek, ipek dokumak, nitelik bakımından, birbirinden farklı emek türleridir. Gerçekte, kullanım değerleri arasındaki objektif farklar, kullanım değerlerini yaratan emeğin, üretim süreci içinde farklı şekillerde görünmesidir. Kullanım değerlerinin özel cevherine bağlı kalmadan, mübadele de-

ğerini yaratan emek, emeğin kendisinin özel şekline de bağlı değildir. Üstelik farklı kulanım değerleri farklı fertlerin emeğinin (faaliyetinin) yani ferdden ferde değişen emeğin ürünüdürler. Ama mübadele değerleri olarak farklılaşmamış eşit emeği, yani, işçilerin ferdiyetinin kaybolduğu emeği temsil ederler. Demek ki, mübadele değerini yaratan emek *genel soyut* demektir.

1 ons altın, 1 ton demir, 1 ölçek buğday, 20 metre ipek, eşit miktarda mübadele değerleri olduklarına göre, 1 ons altın, 1/2 ton demir, 3 ölçek buğday ve 5 metre ipek birbirlerinden tamamen farklı miktarlarda mübadele değerleridirler ve mübadele değerlerinde görülebilen tek fark da bu *nicelik* farkıdır. Farklı büyüklükte mübadele değerleri oldukları için, mübadele değerinin cevherini (özünü) meydana getiren bu basit, yeknesak, genel soyut emeğin az çok büyük miktarlarını temsil ederler. Bu miktarları nasıl ölçmeli? mesele budur. Başka bir deyişle, mübadele değeri olarak, metalar arasındaki büyüklük farkları, kendilerinde maddeleşen emeğin büyüklük farklarından başka bir şey olmadığına göre, nicelik bakımından bu emeğin varoluş tarzı nedir? Nasıl hareketin nicelik bakımından varoluş tarzı zaman (müddet, süre) ise, tıpkı bunun gibi emeğin nicelik bakımından varoluş tarzı da emek müddetidir. Emeğin belli bir nitelikte olduğunu varsaydığımıza göre farklılaşabilmesi ancak kendi müddeti ile mümkündür. Emek müddeti olarak ona da normal zaman ölçüleri uygulanır : saat, gün, hafta, v.s. Şekli, muhtevası, ferdiyeti ne olursa olsun, emek müddeti, emeğin ete kemiğe bürünmesidir; onun varoluş tarzının nicelik olarak gerçekleşmesidir. Emeğin ayrılmaz (immanente) bir ölçüsüdür o. Metaların kullanım değerlerinde maddeleşen emek müddeti, hem onları, mübadele değeri yani meta haline getiren cevherdir, hem de onların değerlerinin bü-

yüklüğünü kesin bir şekilde ortaya koyan bir ölçüdür. Kendilerinde aynı emek müddetinin maddeleştiği farklı kullanım değerlerini karşılayan miktarlar eşdeğerlidirler, başka bir deyişle, bütün kullanım değerleri. kendilerinde gerçekleşen, maddeleşen aynı emek müddetini ihtiva ettikleri oranda eşdeğerlidirler. Mübadele değerleri olarak, bütün metalar *pıhtılaşmış emek müddetinin* belirli ölçülerinden başka bir şey değildirler.

Mübadele değeri nasıl oluyor da emek müddeti ile belirleniyor? Bunu iyice anlamak için şu temel fikirleri gözönünde tutmak gerektir : emeğin, kaliteden yoksun basit emeğe indirgenmesi; mübadele değeri yaratan yani meta üreten emeğin, asıl özelliğinin *sosyal emek oluşu;* kullanım değerlerinde gerçekleşen emekle, mübadele değerleri yaratan emek arasındaki fark.

Metaların mübadele değerlerini, ihtiva ettikleri emek müddeti ile ölçmek için, farklı emeklerin kendilerinin farklılaşmamış, yeknesak basit emeğe, kısacası nitelik bakımından aynı olan, bundan dolayı da, sadece nicelik bakımından farklı olan emeğe indirgenmesi gerektir.

Bir soyutlama gibi görünen bu indirgeme, sosyal üretim süreci içinde her gün gerçekleşmektedir. Bütün metaların emek müddetine indirgenmesi (dönüşmesi), bütün organik cisimlerin havaya karışmasından ne daha büyük ne de daha az gerçek bir soyutlamadır. Böylece, müddetle ölçülen emek, gerçekte farklı insanların emeği olarak görünmez, tersine, çalışan farklı insanlar, aslında *emeğin* basit organları olarak görünürler. Başka bir deyişle, mübadele değerinde görünen emek *genel insan* emeği diye nitelendirilebilir. Bu soyut genel insan emeği, belli bir toplumda ortalama her insanın gerçekleştirebildiği ortalama emekte *vardır.* İnsan adalesinin. sinirlerinin, beyninin belirli bir (enerji) sarfederek üretimde bulunması-

dır. Ortalama her insanın, üstesinden gelebileceği ve şu ya da bu şekilde sarfetmesi gerekli *basit* (3) emektir. Bu ortalama emeğin karakteri ülkeden ülkeye ve medeniyet devirlerine göre değişir ama mevcut her toplumda bu emeğin belli bir karakteri vardır. Hangi istatistik kitabına bakılırsa görüleceği gibi, bu basit emek, burjuva toplumunda [sarfedilen] tüm emeğin en önemli kısmıdır. *A*'nın 6 saat çalışarak demir, geri kalan altı saatte de bez; *B*'nin de ilk 6 saatte demir, geri kalan 6 saatte bez üretmesi; veya *A*'nın 12 saat çalışarak demir ve *B*'nin de 12 saat boyunca bez üretmesi, hiç şüphe yok ki, *aynı* emek süresinin farklı bir şekilde kullanılmasından başka bir şey değildir. İyi ama, daha sıkı bir çalışmayı, daha üstün bir çabayı gerektiren ve ortalama seviyeyi aşan karmaşık emek n'olacaktır? Bu emek türü, üstün bir gücü gerektiren basit emekler toplamı haline gelir. Meselâ, bir günlük karmaşık bir emek üç günlük basit bir emeğe eşittir. Karmaşık emeğin basit emek haline gelişini sağlayan kanunları daha sonra inceleyeceğiz. Ama karmaşık emeğin basit emek haline geldiği şüphesizdir, çünkü, mübadele değeri olarak, en karmaşık emeğin [yarattığı] ürün, belirli oranlar içinde, ortalama basit emeğin yarattığı ürünle eşdeğerlidir. Demek ki karmaşık emek, bu basit emeğin belirli bir miktarına eşittir.

Üstelik, mübadele değerinin emek müddetiyle belirlenişi, belli bir metada, meselâ bir ton demirde *eşit miktarda* bir emeğin maddeleşmesini gerektirir, çünkü bunun A'nın ya da B'nin emeği olması önemli değildir. Daha doğrusu, nitelik ve nicelik bakımından belirli aynı bir kullanım değerini farklı insanlar (fertler) eşit bir zaman süresi içinde üretirler. Başka bir deyişle, metanın ihtiva ettiği emek müddeti, o metanın üretimi için *gerekli* emek müddetidir, yani belli genel üretim şartları içinde aynı bir

metadan yeniden üretmek için gerekli emek müddetidir.

Mübadele değerinin tahlilinden anlaşılacağı gibi, mübadele değeri yaratan emeğin *sosyal bakımdan belirlenmesi* yani *sosyal emek* olması gerektir, burada sosyal sıfatını özel bir anlamda kullanıyoruz. Sosyal ilişkilerin özgül bir şeklidir bu. Her şeyden önce, emeğin farklılaşmamış basitliği, farklı fertlerin emeklerinin *eşit* olduğunu, sanki aynı bir emek söz konusuymuş gibi, bu emeklerin birbirleriyle karşılaştırılabileceğini gösterir. Yani gerçekte, bütün bu emekler aynı bir emek türü haline gelmişlerdir. Mübadele değerlerinde göründüğü kadarıyla, her ferdin emeğinde bu sosyal eşitlik karakteri vardır, öyle ki, bütün öteki fertlerin emeğiyle karşılaştırıldığı zaman eşit emek olarak kabul edilen bu karakter de ancak mübadele değerinde görünür.

Üstelik, ferdin tek başına sarfettiği emeğin müddeti, mübadele değerinde doğrudan doğruya *genel emek müddeti;* ve ferdî emeğin bu *genel karakteri* de onun (ferdî emeğin) *sosyal karakteri* olarak görünür. Mübadele değerinde görünen emek müddeti ferdin emek müddetidir ama bu fert'le diğerleri arasında bir fark olmadığı için bütün fertlerin emek müddetidir bu; öyle ki, belirli bir metanın üretimi için bir fertten istenilen emek müddeti, aynı metanın üretiminde diğer herhangi bir ferdin sarfedeceği *gerekli* emek müddetidir. Yani ferdin emek müddetidir bu, *onun* emek müddetidir. [Hemen belirtelim ki] bu emek müddeti her fertte ortaktır ve bundan dolayı da emek müddetinin *hangi ferde* ait olduğunu bilmek önemli değildir. Genel emek müddeti olarak, genel bir üründe, *genel bir eşdeğerde,* maddeleşmiş emek müddetinin belirli bir miktarında gerçekleşir (tezahür eder) ve bu sonuncusu, doğrudan doğruya bir ferdin yarattığı kullanım değerinin belirli şekline bağlı olmadığından, istenildiği

zaman, başka bir ferdin yarattığı herhangi bir kullanım değeri şekline bürünebilir; ama o, ancak *genel* bir büyüklük olduğu içindir ki *sosyal* bir büyüklüktür. Ferdin sarfettiği emeğin bir mübadele değeri haline gelmesi için, *genel bir eşdeğer* olması yani ferdin emek müddetinin, genel emek müddetini, daha doğrusu genel emek müddetinin ferdin emek müddetini temsil etmesi gerektir. Her şey sanki farklı fertler kendi emek müddetlerini birleştirmişler ve hep beraber kullandıkları farklı emek müddeti miktarlarına farklı kullanım değerleri şeklini vermişlermiş gibi geçer. Böylece, tek bir ferdin emek müddeti gerçekte, belirli bir kullanım değerini üretmek, yani belirli bir ihtiyacı gidermek için toplumun ihtiyaç duyduğu emek müddetidir. Ama burada söz konusu olan, emeğin sosyal bir karakter kazandığı özgül şekildir sadece. Bir iplik işçisinin belirli emek müddeti meselâ 50 metre keten ipliğinden gerçekleşmiş olsun. Dokumacının ürettiği 50 metre bezin de aynı miktar emek müddetini temsil ettiğini varsayalım. Bu iki ürün (meta) eşit miktarda genel bir emek müddetini temsil ettiklerine ve bundand olayı da eşit miktarda emek müddeti ihtiva eden *her* kullanım değerinin eşdeğerleri olduklarına göre birbirlerinin eş-değeridirler. İplik işçisinin emek müddetiyle, dokuma işçisinin emek müddeti genel emek müddeti oldukları ve bu bakımdan onların ürünleri genel eş-değerlerini temsil ettikleri içindir ki burada dokuma işçisinin emeği, iplik işçisinin; ve iplik işçisinîn emeği dokuma işçisinin emeğinin yerini tutar yani [yarattıkları ürünler] her ikisi için de emeklerinin sosyal varlığı (karakteri, şekli) haline gelir. Buna karşılık iplik işçisi ile dokuma işçisinin aynı çatı altında oturdukları, aile içinde ve ailenin kendi ihtiyaçları için kadınların iplik eğirdikleri, erkeklerin dokuma dokudukları ataerkil üretim düzeninde iplik ve bez *sosyal* ürünlerdi, iplik eğirmek ve doku-

mak aile çerçevesini aşmayan *sosyal* emeklerdi. Ama bunların sosyal karakteri, genel eşdeğer olan ipliğin, genel eş-değer olan bezle mübadele edilmesinden ya da her ikisinin aynı genel emek müddetinin eş-değerleri olarak birbirleriyle mübadele edilmesinden ileri gelmez. Emek ürünlerine kendi özel sosyal damgasını vuran, ilkel iş bölümü ile birlikte aile düzenidir. Orta Çağdaki angaryalarla aynî vergileri ele alalım: bunlar, fertlerin belirli emeklerinin aynî vergiler şeklinde görünmesidir. Burada sosyal bağı meydana getiren, emeğin genelliği değil, özelliğidir. Veya tarihin ilk devirlerindeki bütün medenî kavimlerde (4) görülen kollektif emeği ilk şekliyle ele alalım. Burada emeğin sosyal karakterinin, ferdin emeğinin soyut genel emek şekline veya ferdin yarattığı ürünün genel bir eşdeğer şekline bürünmesinden ileri gelmediği açıkça görülmektedir. Ferdin emeğinin özel bir emek ve yarattığı ürünün de özel bir ürün olmasını engelleyen ve ferdî emeği doğrudan doğruya sosyal yapının bir üyesinin fonksiyonu haline getiren şey, kollektif üretim düzenidir. Mübadele değerinde görünen emek, aslında tek tek fertlerin emeğidir ve doğrudan doğruya kendi karşıtının şekline yani soyut genel emek şekline büründüğü içindir ki sosyal emek haline gelir.

Mübadele değerini yaratan emeği niteleyen (karakterize eden) şey, insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin âdeta tersine dönmesi yani nesneler arasındaki sosyal ilişki şekline bürünmesidir. Bir kullanım değerinin, mübadele değeri niteliği bakımından bir başka kullanım değeriyle; ve çeşitli insanların emeğinin eşit ve genel emek şekliyle karşılaşmasından başka bir şey değildir bu. Demek ki, mübadele değeri insanlar arasındaki bir ilişkidir dendiği zaman, nesneler arasındaymış gibi görünen bir ilişkidir diye eklemek gerektir. Nasıl ki fizikî ve kimyevî özellik-

leri arasındaki farka rağmen demir bir kitapla altın bir kitap *aynı* kütleyi temsil ederlerse, tıpkı bunun gibi, aynı emek müddetini ihtiva eden iki metanın kullanım değerleri *aynı mübadele değerini* temsil ederler. Böylece, mübadele değeri, kullanım değerlerinin sosyal bakımdan belirlenmiş tabii bir şekli olarak görünmektedir, kullanım değerleri bu belirli şekil sayesinde mübadele süreci içinde belirli nicelik ilişkileri olarak birbirlerinin yerini tutar ve eş-değerli olurlar; tıpkı basit kimyevî cisimlerin bazı nicelik ilişkileri içinde birbirleriyle birleşerek kimyevî eş-değerler meydana getirmeleri gibi... Sosyal bir üretim ilişkisinin, çalışmaları boyunca insanlar arasında kurulan ilişkiye hem nesneler hem de bu nesnelerle insanlar arasında karşılıklı bir ilişki görünüşü veren bir obje şeklinie bürünmesi günlük hayattaki alışkanlıktan ötürü basit, tabiî bir olgu gibi görünür. Bu aldanma (yanılma) metada henüz çok basittir. Mübadele değerleri olarak metalar arasındaki ilişkinin, aslında insanlara onların karşılıklı üretim faaliyeti arasındaki bir ilişki olduğunu herkes az çok şüpheyle karşılar. Daha yüksek seviyedeki üretim ilişkilerinde bu basit görünüş kaybolur. Para sistemi hakkındaki bütün yanılmalar, belirli özellikte tabii bir obje olan paranın (5) sosyal bir ilişkiyi temsil ettiğinin anlaşılmamasından ileri gelir. Para sistemi ile ilgili yanılmalarla alay eden modern iktisatçılar yüksek ekonomik kategorilerle, meselâ sermaye ile ilgilenince aynı şekilde yanılıyorlar. Ellerinde tuttuklarını sandıkları obje onlara birden bire sosyal bir ilişki gibi göründüğü ya da sosyal ilişkiler kategorisine soktukları şeyin obje şeklinde göründüğü anda uğradıkları şaşkınlık bu yanılmayı açıkça ortaya koymaktadır.

Gerçekte mübadele değeri, fertlerin eşit ve genel olarak kabul edilen emekleri arasındaki ilişkiden yani, ta-

mamen sosyal bir emek şeklinin objektif bir ifadesinden başka bir şey olmadığı için mübadele değerinin ve bundan dolayı da servetin *tek* kaynağı emektir demek sadece bir safsatadır. Emek ürünü değildir diye tabiî haldeki maddenin kendisinin mübadele değeri ihtiva etmediğini ve mübadele değerinin (6) kendisinde tabiî halde madde bulunmadığını söylemek de safsatadan başka bir şey değidir. Ama William Petty, «servetin babası emek, anası topraktır» dediği, Papaz Berkeley (7) «dört unsurla buna katılan (karışan) insan emeği servetin hakikî kaynağı değil midir» diye sorduğu; ya da Amerikalı Th. Cooper:

> *«Bir somun ekmekten, bu ekmeği yaratan emeği- ekmekçinin, değirmencinin, çiftçinin emeğini çıkarırsanız, geriye ne kalır? İnsanların hiçbir işine yaramayan birkaç yabani ot tohumu (8)»*

diye açıkladığı zaman, bütün bu görüşlerde, mübadele değerinin kaynağı olan soyut emek değil, maddî servetin bir kaynağı olarak somut emek, kısacası, kullanım değerleri yaratan emek söz konusudur.

Metanın kullanım değeri ortaya konunca, onun ihtiva ettiği emeğin özel faydası, belirli ve sistemli karakteri gözönünde tutulur. Ama mesele meta açısından ele alınınca bu görüşlerin bu faydalı emekle bir ilgisi kalmıyor. Bizi ekmekte kullanım değeri olarak ilgilendiren şey, çiftçinin, değirmencinin, ekmekçinin emekleri değil, ekmekteki besin özellikleridir. Eğer herhangi bir buluşla bu emeklerin onda dokuzu ortadan kalksaydı ekmek gene aynı işi görecekti. Gökten pişmiş olarak da düşse, kullanım değerinden bir zerresini bile kaybetmeyecektir. Oysa mübadele değeri yaratan emek, genel eş-değerler

olmak bakımından metalar arasındaki eşitlikte gerçekleşir, sistemli üretim faaliyeti olarak emek, kendi yarattığı sayısız kullanım değerlerinde gerçekleşir. Mübadele değeri yaratan emek *soyut* ve *eşit genel* emektir; kullanım değerini yaratan emek ise, şekline ve maddesine göre sonsuz emek türlerine ayrılan somut ve özel bir emektir.

Kullanım değerlerini yaratan emeğin, ürettiği servetin yani maddî servetin tek *(biricik)* kaynağı olduğunu söylemek yanlıştır, maddeyi şu ya da bu amaca uygulayan yani zarurî olarak, önceden maddeyi gerektiren faaliyettir o. Emekle tabiî madde arasındaki ilişki farklı kullanım değerlerine göre değişir. Ama kullanım değeri daima tabiî bir temele dayanır. Tabiî ürünleri şu veya bu şekilde elde etmek için girişilen sistemli faaliyet olarak emek insan varlığının (hayatının), insanla tabiat arasındaki madde mübadelesinin (hiçbir sosyal şekle bağlı olmaksızın) tabiî şartıdır. Buna karşılık, mübadele değerini yaratan emek, tamamen sosyal bir emek şeklidir. Özel üretim faaliyeti olarak ele alınınca, meselâ terzinin [sarfettiği] maddî emek, elbisenin mübadele değerini değil, elbiseyi yaratır. Terzinin emeği olduğu için değil de soyut genel emek olduğu için bu değeri yaratır ve bu değer, kuruluşunda terzinin iğnesinin hiçbir rolü bulunmadığı bütün bir sosyal yapının bir kısmıdır. Bundan dolayıdır ki İlk Çağdaki ev sanayiinde kadınlar elbisenin mübadele değerini değil, elbiseyi üretiyorlardı (meydana getiriyorlardı.) Emeğin, maddî servetin bir kaynağı olduğunu Kanun koyucu Musa da en azından gümrük memuru Adam Smith (9) kadar biliyordu.

Şimdi de, mübadele değerinin emek müddetine indirgenmesinden doğan daha kesin bazı belirlenimleri (déterminations) ele alalım.

Kullanım değeri olmak metanın kendinden gelen bir özelliktir. Meselâ buğday beslenmeye yarar (besin olmak buğdayın özelliğidir.) Bir makina belirli oranlar içinde emeğin yerini tutar. Metayı bir kullanım değeri, bir tüketim objesi haline getiren bu özelliğe metanın kullanım değeri olarak gördüğü hizmet denir. Ama mübadele değeri olarak meta, daima bir *sonuç* diye gözönünde tutulmuştur. Metanın gördüğü hizmet değil (10), metayı üretmek için sarfedilen emek söz konusudur. Meselâ bir makinanın mübadele değeri, yerini aldığı emek müddeti miktarıyla değil, bu makinanın yapımı için sarfedilen ve bundan dolayı da. aynı türden yeni bir makinanın üretimi için gerekli emek müddetiyle belirlenmiştir.

Demek ki, metaların üretimi için gerekli miktarı değişmeseydi onların mübadele değerleri de değişmiyecekti. Ama üretimin kolaylığı ve güçlüğü durmadan değişir. Emeğin üretim gücü artınca aynı kullanım değeri daha kısa bir müddet içinde üretilir. Emeğin üretim gücü azalırsa aynı kullanım değerinin üretimi daha uzun bir müddeti gerektirecektir. Bir metanın ihtiva ettiği emek müddetinin büyüklüğü yani metanın mübadele değeri demek ki, değişken bir değerdir. Bu değer, emeğin üretim gücünün azalıp çoğalmasıyla ters orantılı olarak azalıp çoğalır. Manüfaktür sanayinin önceden belirlenmiş bir oran içinde kullandığı emeğin üretim gücü, tarımda ve istihraç sanayiinde de kontrol edilemiyen tabiî şartlara tâbidir. Yer altındaki bu madenlerin nisbî azlığına ya da bolluğuna göre *aynı* emek çeşitli madenlerden daha çok ya da daha az üretilmesini sağlayacaktır. Mevsim elverişliyse *aynı* emek iki ölçek buğday, elverişli değilse belki de bir ölçek buğday şeklinde maddeleşecektir. Tabiî şartlar şeklinde ortaya çıkan bolluk ve kıtlık, özel somut bir emeğin tabiî şartlara bağlı olan üretim gücünü

belirlediği için, burada metaların mübadele değerini belirliyormuş gibi görünmektedir.

Farklı kullanım değerleri, aynı emek müddetini ya da aynı mübadele değerini eşit olmayan hacimlerde ihtiva ederler. Bir metanın belirli bir miktarda emek müddeti ihtiva ettiği kullanım değerinin hacmi, diğer kullanım değerlerine oranla, küçüldükçe, *özgül mübadele değeri* büyür. Medeniyetin birbirinden çok uzak farklı devrelerinde altın, gümüş, bakır, demir ya da buğday, arpa, çavdar, yulaf gibi bazı kullanım değerlerinin kendi aralarında bir sıra özgül mübadele değerleri teşkil etmeleri ve bunlar arasında sayıca tamamen aynı olmasa bile hiç değilse aynı bir genel silsilei meratip oranı bulunması; sosyal üretim kuvvetlerinin gelişmesinin, sadece bu farklı metaların üretimi için gerekli emek süresini yeknesak bir şekilde veya nispeten yeknesak bir şekilde etkilediğini gösterir.

Bir metanın kullanım değeri kendi kullanım değerinde görünmez. Bununla beraber, bir metanın kullanım değeri genel sosyal emek müddetinin maddeleşmesi olduğundan, bu metanın kullanım değeri ile diğer metaların kullanım değerleri arasında bazı ilişkiler vardır. Böylece, bunlardan birinin mübadele değeri, diğerlerinin kullanım değerlerinde görünür. Gerçekte eşdeğerlilik, bir metanın mübadele değerinin diğer bir metanın kullanım değerinde ifade edilmesidir. Meselâ bir metre bez bir kilo kahveye eşittir dendiği zaman bezin mübadele değeri kahvenin kullanım değeriyle yani bu kullanım değerinin belirli bir miktarıyla ifade edilir. Oran (nispet) bir kere bilindi mi bezin herhangi bir miktarının değeri kahveyle ifade edilebilir. Şüphesiz bir metanın, meselâ bezin mübadele değeri tam ifadesini eş-değer olarak alınan bir başka özel metada, meselâ kahvede bulmaz. Bir metre be-

zin temsil ettiği genel emek miktarı aynı zamanda diğer bütün metaların sonsuz çeşitli kullanım değerlerinde gerçekleşmiş olur. Diğer her hangi bir metanın kullanım değeri aynı büyüklükte bir emek müddetini temsil ettiği oranda bir metre bezin de eşdeğeridir. Demek ki *tek başına ele alınan bu metanın* mübadele değeri tam ifadesini, ancak diğer bütün metaların kullanım değerlerinin eşdeğer olarak bulundukları sonsuz (sayısız) eşitlikler de bulur. Ancak bu eşitliklerde veya bir metanın bir başka metayla hangi oranda mübadele edilebileceğini gösteren farklı ilişkilerin tümü içindedir ki *genel eşdeğer* olarak tam ifadesini bulur. Meselâ:

1 metre bez = 1/4 Kg. çay
1 metre bez = 1 Kg. kahve
1 metre bez = 4 Kg. ekmek
1 metre bez = 6 metre pamuklu

eşitliklerini şöyle kurabiliriz:

1 metre bez = 1/8 Kg. çay + 1/4 kahve + 1 Kg. ekmek + 1/2 metre pamuklu.

Bir metre bezin değerinin tastamam ifade edildiği bütün eşitlikler önümüzde olsaydı, bezin mübadele değerini bir seri şeklinde gösterebilirdik. Bu, gerçekte, sonsuz bir seridir, çünkü metalar hiçbir zaman dar bir çerçeve içinde kalmazlar, bu çerçeve durmadan genişler. Demek ki, bir metanın mübadele değeri diğer bütün metaların kullanım değerleriyle ifade edildiğine göre, bunun tersi de olur [yani] diğer bütün metaların mübadele değerleri bu özel metanın kullanım değeriyle ölçülür (11). Bir metre bezin mübadele değeri 1/4 Kg. çay, 1 Kg. kahve, 6 metre pamuklu veya 4 Kg. ekmekle ifade edildiği zaman bu demektir ki kahve, çay, pamuklu, ekmek bir

üçüncü metaya, beze eşit oldukları ölçüde birbirlerine de eşittirler, böylece, burada bez bu metaların mübadele değerlerinin ortak ölçüsü olur. Maddeleşmiş genel emek müddeti olarak yani belirli miktarda genel emek müddeti olarak her metanın mübadele değeri, diğer bütün metaların kullanım değerlerinin belirli miktarlarıyla ölçülür; ya da tam tersine, diğer bütün metaların mübadele dedeğerleri bu özgül metanın kullanım değeriyle ölçülür. Fakat mübadele değeri olarak her meta, hem diğer bütün metaların mübadele değerlerinin ortak ölçüsü olan özgül metadır, hem de diğer herhangi bir metanın doğrudan doğruya onun mübadele değerini temsil ettiği bütün bir metalar dizisi (serisi) içinde birçok metadan sadece birisidir.

Kendi dışında başka türden az ya da çok metanın bulunması, bir metanın *değer büyüklüğünü* etkilemez. Ama, onun mübadele değerinin gerçekleştiği eşitlikler serisinin kapsamı, diğer metaların az ya da çok çeşitli olup olmamasına bağlıdır. Meselâ, kahvenin değerini ifade eden eşitlikler serisi, kahvenin mübadele edilebilme derecesini ve mübadele değeri rolünü hangi sınırlar içinde oynadığını gösterir. Genel sosyal emek müddetinin maddeleşmesi olarak, bir metanın mübadele değeri, sayısız kullanım değerleri içinde eşdeğer oluşuyla ifade edilir.

Bir metanın mübadele değerinin, doğrudan doğruya bu metadaki emek müddeti miktarına göre değiştiğini görmüştük. Ama onun gerçekleşmiş mübadele değeri, yani diğer metaların kullanım değerleriyle ifade edilen mübadele değeri, diğer bütün metaların üretimi için gerekli emek müddetinin değişik oranlarda (nisbetlerde) oluşuna da sıkı sıkıya bağlıdır. Meselâ, diğer bütün metaların üretimi için gerekli emek müddeti iki misli arttığı halde, bir ölçek buğdayın üretimi için gerekli emek

müddeti aynı kalsaydı, bir ölçek buğdayın, kendi eşdeğerlerinde ifadesini bulan mübadele değeri, yarı yarıya azalmış olurdu. Bir ölçek buğdayın üretimi için gerekli emek müddeti yarıyarıya azalsa ve buna karşılık, diğer bütün metaların üretimi için gerekli emek müddeti değişmese sonuç pratik bakımdan (gerçekte) aynı olurdu. Metaların değeri, aynı emek müddeti için de üretilebilme oranıyla belirlenmiştir. Bu oranda meydana gelebilecek değişikliklerin neler olduğunu görmek için *A* ve *B* gibi iki metayı ele alalım :

Birinci durum : B'nin üretimi için gerekli emek müddetinin aynı kaldığını varsayalım. Bu durumda, *A*'nın *B* ile ifade edilmiş olan mübadele değeri, *A*'nın üretimi için gerekli emek müddetinin azalıp çoğalmasıyla orantılı olarak azalır ya da artar.

İkinci durum : A'nın üretimi için gerekli emek müddetinin aynı kaldığını varsayalım. *A*'nın *B* ile ifade edilen mübadele değeri, *B*'nin üretimi için gerekli emek müddetinin azalıp çoğalmasıyla ters orantılı olarak azalır ya da artar.

Üçüncü durum : *A* ile *B*'nin üretimi için gerekli emek müddetlerinin aynı oranda azalıp çoğaldıklarını varsayalım. O zaman *A* ile *B*'nin eşdeğerlilik ifadesinde bir değişiklik olmaz. Herhangi bir durumdan dolayı bütün emeklerin üretim gücü aynı ölçüde azalsaydı yani bütün metaların üretimi için daha fazla emek müddeti gerekseydi ve bu artış aynı oranda olsaydı, *bütün* metaların değeri artar, mübadele değerlerinin somut ifadesi aynı kalır ve toplumun gerçek serveti azalırdı, çünkü aynı kullanım değerleri kütlesini yaratmak için daha fazla emek müddeti gerekirdi.

Dördüncü durum : A ile *B*'nin üretimi için gerekli emek müddetleri eşit olmayan bir şekilde azalıp çoğalabilir ya da *B*'nin üretimi için gerekli emek müddeti azaldığı hal-

de, *A*'nın üretimi için gerekli emek müddeti artabilir, bunun tam tersi de olabilir. Bütün bu durumlardan çıkan sonuç şudur : bir metanın üretimi için gerekli emek müddeti aynı kaldığı halde diğer bir metanın üretimi için gerekli emek müddeti azalıp çoğalabilir. Her metanın mübadele değeri, diğer herhangi bir metanın kullanım değeriyle, yani ya bu kullanım değerinin tam büyüklükleri ya da kesirleriyle ifade edilir. Mübadele değeri olarak her meta, bu metada maddeleşmiş emek müddetinin kendisi kadar bölünebilir. Metaların eşdeğerliliği, onların kullanım değerlerinin fizikî bölünebilirliğine bağlı değildir. Tıpkı bunun gibi, metaların mübadele değerlerinin tümü, bu metaların kullanım değerlerinin *bir tek* yeni meta haline gelmekle uğrayacakları somut şekil değişikliğinin dışında kalır.

Buraya kadar, metayı iki bakımdan, kullanım ve mübadele değeri bakımından ele aldık. Ve her iki durumda da bunu tek taraflı olarak yaptık. Bununla beraber o, meta olarak, kullanım ve mübadele değerlerinden meydana gelmiştir. Aynı zamanda ancak diğer metalara oranla metadır. Metalar arasındaki *gerçek* ilişkiyi onların *mübadele süreci* meydana getirir. Bu, birbirinden ayrı fertlerin katıldıkları sosyal bir süreçtir ama bu sürece sadece meta sahipleri olarak katılırlar. Birbirleri için varolmaları metalarından dolayıdır, böylece, onlar ancak mübadele sürecinin bilinçli etkenleri olarak görünürler.

Meta kullanım değeri *dir,* yani buğdaydır, elmastır, bezdir, makine, vs. dir, fakat aynı zamanda, meta olarak, kullanım değeri ***değildir.*** Meta sahibi için kullanım değeri olsaydı yani doğrudan doğruya onun kendi ihtiyaçlarını tatmin etmeye yarasaydı meta olmazdı. Gerçekte o, meta sahibi için kullanım değerinden çok daha başka bir şeydir yani *mübadele değeri*'nin maddî daya-

nağıdır ya da *mübadele aracıdır;* mübadele değerinin maddî kaynağı olarak, kullanım değeri mübadele aracı olur. Sahibinin gözünde ancak mübadele değeri olduğu için kullanım değeridir (12) Demek ki metanın, önce başkaları için kullanım değeri olması gerektir. Kendi sahibi için kullanım değeri olmadığına (taşımadığına) göre bir başka metanın sahibi için kullanım değeridir. Aksi halde sahibinin emeği boşa gider ve meta diye bir şey çıkmaz ortaya.

Öte yandan metanın, *kendi (sahibi) için* kullanım değeri olması gerektir, çünkü meta sahibinin yaşamasını sürdürebilmesi (geçim imkânlarını sağlayabilmesi) başkasının metalarının kullanım değerleriyle mümkündür. Kullanım değeri olmak *için* meta, tatmin edebileceği özel bir ihtiyacı karşılamalıdır. Demek ki, metaların kullanım değerleri durmadan el değiştirerek yani mübadele aracı iken kullanım aracı haline gelerek kullanım değerleri *olurlar.* Ancak bu genel yabancılaşmadan dolayıdır ki metaların ihtiva ettikleri emek faydalı emek olur. Kullanım değerleri olarak birbirleriyle mübadele edildikleri bu *süreç* içinde metalar belirli hiçbir yeni ekonomik şekle bürünemezler. Aksine, onları meta olarak nitelendiren belirli şekil kaybolur. Meselâ ekmekçinin elinden tüketicinin eline geçerken, onun ekmek olarak varoluş tarzında bir değişiklik meydana gelmez. Tam tersine, ekmeği bir kullanım değeri, belirli bir besin olarak gören sadece tüketicidir. Oysa ekmek, ekmekçinin elinde ekonomik bir ilişkinin elle tutulan maddî bir dayanağıdır. Metaların kullanım değerleri haline gelirken uğradıkları tek şekil değişikliği : kendi sahipleri için kullanım değeri olmadıkları fakat diğer [meta] sahipleri için kullanım değerleri oldukları şeklî varoluş tarzının ortadan kalkmasıdır. Kullanım değerleri olmaları için metaların genel olarak ya-

bancılaşmaları (elden çıkarılmaları) mübadele sürecine katılabilmeleri gerektir; ama mübadeleye katılabilmeleri mübadele değeri olarak varolmalarından ileri gelir. Demek ki, kullanım değerleri olarak gerçekleşebilmeleri, mübadele değeri olarak gerçekleşmelerine bağlıdır.

Tek tek ele alınan meta gerçi kullanım değeri bakımından başlangıçta bağımsız bir obje gibi görünüyordu ama buna karşılık, mübadele değeri olarak, daha ilk andan itibaren diğer bütün metalarla karşılıklı ilişkileri içinde gözönünde tutuluyordu. Bununla beraber bu ilişki sadece düşüncede var olan soyut bir ilişkidir ve bu ancak, mübadele sürecinde görünür. Öte yandan, gerçekte meta, üretimi için sarfedilmiş belirli miktarda bir emek müddeti ihtiva ettiği oranda mübadele değeri *dir. Maddeleşmiş emek müddeti* olması bundandır. Ama doğrudan doğruya bu haliyle o, *genel* emek müddeti değil, sadece özel bir muhtevası olan maddeleşmiş ferdî emek müddetidir. Demek ki, meta hemen (doğrudan doğruya) mübadele değeri değildir ama her şeyden önce mübadele değeri olması gerektir. İlkin, ancak belirli faydalı bir amaç uğruna sarfedilmiş, yani bir kullanım değerinde bulunan emek müddetini temsil ettiği orandadır ki genel emek müddetinin maddeleşmesi olabilir. Metaların ihtiva ettikleri genel emek müddeti ancak bu maddî şarttan dolayı genel, sosyal emek olarak varsayılmıştır. Gerçi meta ancak mübadele değeri olarak gerçekleştiği zaman kullanım değeri haline gelebilmektedir ama öte yandan, mübadele değeri olarak gerçekleşebilmesi için kullanım değeri niteliğini mübadelede (yabancılaşma süreci içinde) kabul ettirmesi gerektir.

Bir meta ancak bir başkası için kullanım değeri ise yani özel bir ihtiyacı karşılıyorsa kullanım değeri olarak elden çıkarılabilir. Öte yandan, elden çıkarılması (ya-

bancılaşması) ancak bir başka meta ile mübadele edilmesini gerektirir; daha doğrusu, bir başka metanın sahibi de elindeki metayı, konu teşkil ettiği özel ihtiyaçla ilgili olarak mübadele edebilir yani gerçekleştirebilir. Genel mübadeleleri (yabancılaşmaları) içinde, *kullanım değerleri* olarak, metalar arasında maddî farklarına göre yani özel ihtiyaçları kendilerine has özellikleriyle tatmin eden özel objeler olmalarına göre, karşılıklı bir ilişki vardır. Ama basit kullanım değerleri olarak birbirlerinden bağımsızdırlar, daha doğrusu aralarında bir ilişki yoktur. Kullanım değerleri olarak ancak özel ihtiyaçları karşılıyorlarsa birbirleriyle mübadele edilebilirler. Fakat mübadele edilebilmeleri eşdeğerli olmalarına bağlıdır. Ve eşit miktarlarda maddeleşmiş emek müddetleri oldukları içindir ki eşdeğerlidirler, kullanım değerlerinin tabiî özelliklerine ve bundan dolayı, özel ihtiyaçlarla metalar arasındaki ilişkiye dair her türlü görüşü (düşünceyi) orta dan kaldıran da budur. Buna karşılık, mübadele değeri olarak bir meta, bir başka metanın herhangi bir belirli miktarının yerini tutarak eşdeğer olur (çünkü) bu metanın, diğer metanın sahibi için kullanım değeri olup olmaması önemli değildir. Ama ancak diğer metanın sahibi için kullanım değeri olduğu ölçüde metadır ve diğer meta sahibi için meta olduğu ölçüde kendi öz sahibi için mübadele değeridir. Demek ki metalar arasındaki ilişki, aslında metaların aynı zamanda birbirlerinin benzeri büyüklükler olarak göründükleri ve sadece nicelik bakımından farklı bir ilişki olmalıdır. Bu ilişki metaların, genel emek müddetinin maddeleşmesi olarak göründükleri bir eşdeğerlilik şeklinde ifade edilebilmelidir ve hem nitelik bakımından farklı objeler hem de özel ihtiyaçları karşılayan özel kullanım değeri olarak metalar arasındaki ilişkiyi yansıtmalıdır; kısacası, metaları, gerçek kullanım

değerleri olarak birbirinden ayırdeden bir ilişki olmalıdır. Oysa bu eşitlikle bu farklılık arasında bir bağdaşmazlık vardır. Böylece, problemlerden birinin çözümünün, öbürünün çözülmüş olmasını gerektiren bir kısır döngü kurulmuş olmaz sadece, fakat, şartlardan birinin gerçekleşmesi, doğrudan doğruya kendi karşıtının gerçekleşmesine bağlı olduğundan, bir çelişik gerekırlikler bütünü de kurulmuş olur.

Metaların mübadelesi hem bu çelişkilerin geliştiği hem de ortadan kalktığı (halledildiği) bir sürec olmalıdır, bununla beraber, bu çelişkiler bu süreç içinde bu kadar basit bir şekilde görünemezler (tezahür edemezler). Biz sadece, metalar arasında kullanım değeri olarak bir ilişki kurulduğunu yani mübadele süreci *içinde* metaların kullanım değerleri olarak göründüklerini gözlemlemiştik. Buna karşılık, şimdiye kadar incelediğimiz mübadele değeri, ancak ona verdiğimiz soyut şekilde; daha doğrusu metayı ambarında kullanım değeri olarak bulunduran ama onu mübadele değeri diye düşünen meta sahibinin metaya verdiği soyut şekilde varolmuştu (mevcuttu). Oysa, mübadele süreci içinde metaların kendileri birbirleri için sadece kullanım değerleri olarak değil aynı zamanda mübadele değerleri olarak varolmak zorundadırlar ve onlara özgü bu varoluş tarzı da metalar arasındaki karşılıklı ilişki olarak görünmek zorundadır. Mübadele değeri olarak [yani] maddeleşmiş emek olarak görünmek için meta, önce kullanım değeri olarak elden çıkarılmak, alıcı bulmak zorundadır. Oysa buna karşılık, kullanım değeri olarak elden çıkarılması (yahancılaşması) mübadele değeri olarak varolmasını gerektirmektedir. Karşılaştığımız ilk güçlük buydu. Ama bu güçlüğün halledildiğini varsayalım. Metanın kendi özel kullanım değerinden sıyrıldığını ve böylece ferdin kendisi için özel emek olmak-

tan çıktığını ve sosyal bakımdan faydalı emek olmanın maddî şartını yerine getirdiğini kabul edelim. O zaman mübadele süreci içinde, metanın, mübadele değeri olarak, bütün diğer metaların eşdeğeri haline gelmesi [yani] maddeleşmiş genel emek haline gelmesl ve böylece özel bir kullanım değerinin sınırlı etkenliğini değil, kendi eşdeğerleri gözüyle bakılan bütün kullanım değerlerinde doğrudan doğruya temsil edilmek yeteneğini kazanması gerektir. Oysa, her meta, kendi özel kullanım değerinden sıyrılınca, doğrudan doğruya genel emek müddetinin maddeleşmesi gibi görünmek zorunda olan *metadır.* Ama öte yandan, mübadele süresi içinde sadece özel metalar yani tek tek fertlerin, özel kullanım değerlerinde maddeleşen emekleri karşı karşıya gelirler. Genel emek müddetinin kendisi, metalar için varolmayan bir soyutlamadır.

Bir metanın kendi mübadele değerinin somut bir şekilde ifade edildiği eşitliklerin tümünü gözden geçirelim, meselâ :

1 metre bez = 1 kilo kahve
1 metre bez = 1/2 kilo çay
1 metre bez = 2 kilo ekmek olsun

Şüphesiz bu eşitlikler, sadece, aynı büyüklükteki genel, sosyal bir emek müddetinin 1 metre bezde, 1 kilo kahvede, 1/2 kilo çayda, v.s., de maddeleştiğini gösterir. Ama, aslında, bu özel kullanım değerlerinde görünen ferdî emekler, ancak bu kullanım değerlerinin ihtiva ettikleri emek müddetine oranla birbirleriyle gerçekten mübadele edildikleri için genel emek, bundan dolayı da sosyal emek olurlar. Sosyal emek müddeti bu metalarda âdeta sadece gizli bir halde bulunmaktadır ve ancak bunların mübadele süreci içinde ortaya çıkmaktadır.

Fertlerin kollektif emeği değil, tersine, özel kişilerin özel emekleri yani ilk niteliklerini (karakterlerini) kaybederek sadece mübadele süreci içinde genel sosyal emek şeklinde görünen emeklerin hareket noktasıdır. Demek ki, genel sosyal emek, bu şekliyle önceden hazır bir şart değil, sonradan erişilen bir sonuçtur. Bu da şu yeni güçlüğü yaratır : bir yandan metalar maddeleşmiş genel emek müddeti olarak mübadele sürecine katılmak zorundadırlar, öte yandan fertlerin emek müddetinin genel emek müddeti olarak maddeleşmesi ancak mübadele sürecinin [yarattığı] sonuçtur.

Kendi kullanım değerinden sıyrılmakla yani ilk varoluş tarzından sıyrılmakla her meta mübadele değerine, asıl varoluş tarzına kavuşur. Demek ki mübadele süreci içinde meta çifte bir varoluş tarzına bürünmek zorundadır. Öte yandan, onun mübadele değeri şeklindeki ikinci varoluş tarzı ancak bir başka meta olabilir, çünkü mübadele süreci içinde sadece metalar birbirleriyle karşılaştırılırlar. Özel bir meta, doğrudan doğruya *maddeleşmiş genel* emek müddeti olarak nasıl ifade edilmeli ya da başka bir deyişle, özel bir metada maddeleşmiş ferdî emek müddetine doğrudan doğruya genel bir nitelik nasıl verilmeli? Bir metanın yani genel eşdeğer olarak her metanın mübadele değerinin somut ifadesi sonsuz sayıda eşitliklerle gösterilir, söz gelişi :

1 metre bez = 1 kilo kahve
1 metre bez = 1/4 kg. çay
1 metre bez = 4 kg. ekmek
1 metre bez = 6 metre pamuklu
1 metre bez = v.s.

Meta sadece maddeleşmiş genel emek müddetinin belirli bir miktarı olarak düşünüldükçe (düşünüldüğü öl-

çüde) mübadele değerinin yukarıdaki eşitliklerle ifade edilmesi teorik kalmaktadır. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varoluş tarzının salt soyutlama olmaktan çıkıp mübadele sürecinin sosyal *sonucu* haline gelmesi için yukardaki eşitliklerde terimlerin yerlerini değiştirmek yeter, meselâ :

1	kilo kahve	=	1 metre bez
1/4	kg. çay	=	1 metre bez
4	kg. ekmek	=	1 metre bez
6	metre pamuklu	=	1 metre bez

olur.

Kahvenin, çayın, ekmeğin, pamuklunun, kısacası, bütün metaların ihtiva ettikleri emek müddeti bezle ifade edildiği halde; bezin mübadele değeri, bezin eşdeğerleri olarak kabul edilen bütün öteki metalarda ortaya çıkar ve bu metada (bezde) maddeleşen emek müddeti doğrudan doğruya, farklı hacimlerdeki bütün öteki metalarda eşit miktarlarda görünen genel emek müddeti olur. Diğer bütün metaların *genel etkisi* altında kalan bez burada *genel eşdeğer* olur. Mübadele değeri olarak her meta, diğer bütün metaların değerlerinin ölçüsü haline geliyordu. Burada tam tersine, bütün metaların mübadele değerleri özel bir meta ile ölçüldüğünden, bu özgül meta, genel eşdeğer olarak, mübadele değerinin varoluş tarzıdır. Buna karşılık, her metanın mübadele değerini temsil eden sonsuz sayıdaki eşitlikler dizisi sadece iki terimli tek bir eşitlik haline gelir. 1 kg. kahve = 1 metre bez eşitliği şimdi kahvenin mübadele değerinin tam ifadesidir, çünkü bu anda bez, diğer bütün metaların belirli bir miktarının doğrudan doğruya eşdeğeri olarak görünür. Demek ki mübadele süreci içinde metalar böylece birbirleri için varolurlar ya da başka bir deyişle, birbir-

lerine mübadele değerleri olarak görünürler. Mübadele değerleri bakımından bütün metaların, maddeleşmiş genel emek müddetinin basit farklı miktarları olarak birbirleriyle karşılaştırıldıkları bilinmektedir. Bu olgu şimdi şöyle görünmektedir : mübadele değerleri olarak bütün metalar sadece *aynı* objenin yani bezin farklı miktarlarını temsil ederler. Demek ki genel emek müddeti de diğer metaların yanında ve dışında özel bir nesne olarak [yani] meta olarak görünür. Ama bir metanın bir [başka] metanın mübadele değeri olarak göründüğü eşitlik, meselâ, 1 kg. kahve = 1 metre bez eşitliği gene de gerçekleştirilmesi gereken bir eşdeğerliliktir. Ancak kullanım değeri olarak yani mübadele süreci içinde bir ihtiyacı karşılayan obje olarak yabancılaşmaktadır ki metanın varoluş tarzı kahve iken beze dönüşür ve böylece meta genel eşdeğer şekline bürünerek diğer bütün metalar için gerçekten mübadele değeri haline gelir. Buna karşılık, kullanım değerleri olarak bütün metaların yabancılaşıp bez haline gelmeleri sonunda bez, diğer bütün metaların değişmiş şekli olur ve ancak diğer bütün metaların beze dönüşmesiyledir ki bez, doğrudan doğruya *genel emek süresinin maddeleşmesi* haline gelir yani, ferdî emeklerin ortadan kalktığı genel mübadelenin (yabancılaşmanın) ürünü haline gelir. Birbirlerine mübadele değerleri olarak görünmek için metalar böylece çifte (ikili) bir varoluş tarzına bürününce, özgül (münhasır) meta da, genel eşdeğer olarak, çifte bir kullanım değerine kavuşur. Özel bir meta olarak, özel kullanılışının dışında genel bir kullanım değeri haline de gelir. Ona özgü olan bu kullanım değerinin kendisini de şeklî bir belirlenimdir yani diğer metaların onun üzerindeki genel etkisinden dolayı, mübadele süreci içinde oynadığı özgül rolün [bir] sonucudur. Özel bir ihtiyacı karşılaması bakı-

mından her metanın kullanım değeri farklı ellerde farklı bir değer kazanır. Meselâ, metayı satanın elinde değeri başka, alanın elindeki değeri gene başkadır. Genel eşdeğer olarak, özgül meta şimdi tamamen mübadele sürecinin yarattığı genel bir ihtiyaç konusudur ve onun kullanım değeri herkes için aynıdır : genel mübadele aracı [olan] mübadele değerinin dayanak noktasıdır. Kendinde metanın (marchandise en soi) ihtiva ettiği çelişki böylece, bu [bir tek] metada halledilmiş olur : özel kullanım değeri olarak meta, hem genel eşdeğerdir hem de, bundan dolayı, genel kullanım değeridir. Demek ki şimdi diğer bütün metaların mübadele değerleri, düşüncede, önce özgül metanın kullanım değeriyle kurulması (gerçekleşmesi) gereken bir eşitlik şeklinde ifadesini bulmaktadır ama, bu özgül metanın kullanım değeri bütün gerçekliğine rağmen, [mübadele] süreci içinde, ancak gerçek kullanım değerlerine dönüşmekle gerçekleşebilecek tamamen şeklî bir varoluş tarzı olarak görünür. Başlangıçta meta, genel meta olarak yani özel bir kullanım değerinde maddeleşmiş genel emek müddeti olarak görünüyordu. Mübadele süreci içinde bütün metalar, özel bir kullanım değerinin ihtiva ettiği genel emek müddetinin varoluş tarzı [olan] özgül metayla, kısacası *belli* bir metayla kıyaslanır. Demek ki, özel metaların, genel bir meta olarak kabul edilen özel meta karşısında çelişik bir durumları vardır (13). Böylece, meta sahiplerinin, kendi emeklerine genel sosyal emek gözüyle bakmaları şöyle olur : onlar metalarını mübadele değerleri olarak kabul ederler; mübadele değerleri olmak bakımından metalar arasındaki karşılıklı ilişki mübadele süreci içinde bu metalarla, onların mübadele değerlerinin tam ifadesi diye kabul edilen özel bir meta arasındaki genel ilişkiler şeklinde görünür, buna karşı-

lık, bu ilişki de, bu özel meta ile diğer bütün metalar arasındaki özgül ilişki ve bundan dolayı da, bir objenin belirli ve âdeta kendiliğinden sosyal karakteri olarak görünür. Böylece, diğer bütün metaların mübadele değerinin varoluş tarzının tümünü ya da özgül (münhasır) bir meta şekline bürünmüş metaların mübadele **değerini temsil** eden özel meta *para*'dır. Para, metaların mübadele değerlerinin billurlaşmasıdır ve mübadele süreci içinde metalar tarafından yaratılmıştır. Demek ki, metalar mübadele süreci içinde her türlü şeklî belirlenimden sıyrılarak ve maddî şekilleri bakımından aralarında doğrudan doğruya karşılıklı bir bağlılık kurarak, birbirleri için *kullanım değerleri* olurken, birbirlerine *mübadele değerleri* olarak görünmeleri için yeni bir şeklî belirlenime bürünmeleri, yani parayı yaratmaları gerektir. Nasıl kullanım değerinin meta şeklinde görünüşü bir sembol değilse, tıpkı bunun gibi para da bir sembol değildir. Sosyal bir üretim ilişkisinin, fertlerin dışında varolan bir obje şeklinde görünmesi ve toplumdaki üretim süreci içinde fertler arasında kurulan belirli ilişkilerin, bir objenin özgül nitelikleri olarak görünüşü, mübadele değeri yaratan emeğin bütün sosyal şekillerini karakterize eden bu aldanmadan ileri gelir ve bu hayalî değil, düpedüz gerçek bir aldanmadır. Bu aldanma parada, metadakinden çok daha açık olarak görünür.

Bütün metaların para şeklinin billurlaşacağı özel metanın gerekli fizikî özellikleri —doğrudan doğruya mübadele değerinin mahiyetinden ileri geldiği kadarıyla— şunlardır : istenildiği kadar bölünebilmesi, bölünen kısımlar arasındaki homogenlik, bu metanın bütün nümunelerinin aynı olması (özdeşliği). Genel emek müddetini somutlaştırdığı için, bu metanın homogen bir madde olması ve salt nicelik farklarını temsil edebilmesi gerek-

tir. Bu metada bulunması gerekli diğer bir özellik de şudur: uzun bir süre kullanılmalıdır (kulanım değeri) çünkü, mübadele süreci boyunca ortadan kalkmaması gerektir. Bu nitelikler değerli madenlerde vardır : Para bir düşüncenin ya da bir anlaşmanın ürünü değildir, mübadele süreci içinde kendiliğinden meydana gelir. Bundan dolayı, pek elverişli olmasalar da çok çeşitli madenler sırayla para fonksiyonunu yerine getirirler.

Mübadele sürecinin bir safhasında metaları kullanım ve mübadele değerleri diye belirlemek zarureti [yani] biri, meselâ, mübadele aracı rolü oynadığı halde, diğerinin kullanım değeri olarak elden çıkarılması şu sonucu doğurur : kullanım değeri en genel karakterde olan meta ya da birçok meta her yerde önce tesadüfen para rolü oynar. Eğer bu metalar doğrudan doğruya bir ihtiyaç konusu değilse, maddî bakımdan servetin en önemli unsuru olmaları gerçeği onlara, diğer kullanım değerlerinden daha genel bir karakter verir.

Mübadele sürecinin ilk şekli olan trampa, metaların paraya dönüşmesinden çok, kullanım değerlerinin metaya dönüşmesinin başlangıcıdır. Mübadele değeri bağımsız bir şekle bürünmemiştir, henüz doğrudan doğruya kullanım değerine bağlıdır. Bunun böyle olduğunu şu iki olgu gösterir : Tüketimin kendisi tüm olarak mübadele değerine değil, kullanım değerine yönelmiştir; demek ki, tüketim için gerekli ölçüyü aştıkları içindir ki kullanım değerleri burada kullanım değeri olmaktan çıkarlar ve bir mübadele aracı yani meta olurlar. Öte yandan, sahipleri tarafından mübadele edilecek metalar, iki kutba ayrılmış olmalarına rağmen, her iki taraf için de kullanım değeri olacağından, ancak doğrudan doğruya kendi kullanım değerlerinin sınırları içinde meta olurlar. Gerçekten, başlangıçta, metaların mübadele süreci ilkel

topluluklarda değil (14). bu toplulukların diğer topluluklarla temasa geçtikleri sınır yerlerinde görülüyor. Trampa (basit mübadele) burada başlıyor ve yıkıcı bir şekilde etkilediği topluluğa buradan yayılıyor. Bundan dolayı, farklı topluluklar arasındaki trampada meta haline gelen özel kullanım değerleri, meselâ köle, hayvanlar, madenler, bu topluluklar içinde çoğu zaman, ilk parayı meydana getiriyorlardı (para yerine geçiyorladı). Bir metanın mübadele değerinin, eşdeğerleri dizisi uzadıkça ya da bu metanın mübadele alanı *genişledikçe* daha tam bir şekilde görüldüğünü biliyoruz. Demek ki, trampanın gittikçe yayılması, mübadelelerin artması, mübadele edilen metaların çoğalması, metanın mübadele değeri özelliğini geliştirir, paranın doğmasına yol açar ve böylece dolaysız (direkt) trampa üzerinde yıkıcı bir etki yaratır. Genellikle iktisatçılar paranın, yaygınlaşan trampanın karşılaştığı dış güçlüklerden doğduğunu ileri sürerler; oysa bu güçlüklerin mübadele değerinin gelişmesinden, bundan dolayı da genel emek olarak sosyal emeğin gelişmesinden ileri geldiğini unutuyorlar. Meselâ, metalar, kullanım değerleri olarak, istendiği kadar bölünemezler, oysa mübadele değerleri olarak bölünebilmelidirler. *B* metası *A* metası için kullanım değeri olmadığı halde, *A* metası *B* metası için kullanım değeri olabilir ya da meta sahipleri, birbirleriyle mübadele edecekleri bölünemez metalara değişik oranlarda ihtiyaç duyabilirler. Başka bir deyişle, her ne kadar iktisatçılar basit trampayı incelediklerini ileri sürüyorlarsa da, aslında, metanın varoluş tarzının doğrudan doğruya kullanım ve mübadele değeri olarak ihtiva ettiği çelişmenin bazı görünüşlerini tasavvur ediyorlar. Öte yandan, iktisatçılar trampa, meta mübadeleleri sürecinin tam şeklidir ve sadece bazı teknik güçlükleri vardır ve bu güçlükleri yenmenin çaresi de

paradır görüşüne dört elle sarılıyorlar. Böylece bu yavan görüşten hareket eden becerikli bir İngiliz iktisatçısı, haklı olarak para, sosyal bir üretim ilişkisi, yani ekonomik bir kategori değil, tıpkı bir gemi ya da buhar makinası gibi salt maddî bir araçtır diye iddia etmeye kalkıştı. Demek ki parayı, gerçekte teknolojiyle hiçbir ilgisi bulunmayan ekonomi politikte incelemeye kalkışmak yanlıştır(15).

Metalar dünyası gelişmiş bir işbölümünü gerektirir, daha doğrusu, bu gelişmiş işbölümü, özel metalar olarak birbirleriyle karşılaştırılan ve farklı emek türleri ihtiva eden çeşitli kullanım değerlerinde doğrudan doğruya görünür. Özel üretken faaliyet türlerinin tümü olarak *iş bölümü,* maddî bakımdan gözönünde tutulan ve kullanım değerlerini yaratan emek olarak kabul edilen sosyal emeğin görünüşüdür. Ama işbölümü, metalar bakımından ve mübadele süreci içinde ancak kendi sonucuyla yani metalara verdiği özelliğin niteliği ile vardır.

Metaların mübadelesi öyle bir süreçtir ki bu süreç içinde maddelerin (cevherlerin) sosyal mübadelesi yani özel [tek tek] fertlerin özel ürünlerinin mübadelesi aynı zamanda bu fertlerin katıldığı belirli sosyal üretim ilişkilerini de yaratır. Metalar arasında kurulmakta olan ilişkiler, genel eşdeğerlerde bulunan farklı (ayrı) belirlenimler şeklinde billurlaşır ve böylece mübadele süreci aynı zamanda paranın meydana geldiği süreç olur. Farklı süreçler şeklinde görünen bu sürecin tümü *tedavül*'dür.

A. — METANIN TAHLİLİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Son tahlilde metanın, çifte görünüşlü (veçheli) emeğe indirgenmesi [yani] kullanım değerinin somut emeğe ya da belirli bir amaç uğruna yapılan üretken

faaliyete; ve mübadele değerinin de emek müddetine ya da eşit sosyal emeğe indirgenmesi İngiltere'de William Petty, Fransa'da Boisguillebert (16) ile başlayan ve İngiltere'de Ricardo, Fransa'da Sismondi ile son bulan klasik ekonomi politiğin tam yüz elli yıl süren eleştirici araştırmalarının sonucudur.

Petty, kullanım değerini yaratan emektir der ama onun yaratıcı değerini tabiatın şartlandırdığını da bilir. Gerçek emeği, doğrudan doğruya genel sosyal görünüşü içinde, işbölümü olarak tasarlar (17). Maddî servetin kaynağı hakkındaki bu görüş, vatandaşı Hobbes'da görüldüğü gibi, onda az-çok kısır bir görüş olarak kalmaz. Ekonomi politiğin bağımsız bilim olarak farklılaştığı bu ilk şekle, *Arithmétique Politique*'e onu götüren bu görüştür .Bununla beraber, mübadele değerini, meta mübadelesi sürecinde görüldüğü gibi [yani] para olarak; paranın kendisini de mevcut meta yani altın ve gümüş olarak kabul eder. Para sistemi ile ilgili görüşlerden (kavramlardan) kendini kurtaramadığı için, altın ve gümüşün elde edilmesini sağlayan özel somut emek türü, mübadele değerini yaratan emektir der. Gerçekte, onun düşüncesine göre, toplumun üyelerinin sarfettikleri emek, doğrudan doğruya kullanım değeri değil, meta üretmelidir, mübadele süreci içinde altın ve gümüş şeklinde görünebilen yani para, yani mübadele değeri, yani maddeleşmiş genel emek şeklinde görünebilen bir kullanım değeri yaratmalıdır. Verdiği örnek açıkça göstermektedir ki emeği maddî servetin kaynağı olarak kabul etmek, onu mübadele değerinin kaynağı haline getiren belirli sosyal şeklin bilinmesi (kabul edilmesi) demek değildir.

Boisguillebert de «hakikî (tam) değeri», fertlerin emek müddetinin farklı sanayi kolları arasında dağılma-

sını [sağlayan] tam orantıyla belirleyip serbest rakabeti bu tam orantıyı meydana getiren sosyal süreç olarak gösterirken metanın mübadele değerini emek süresine indirger. Boisguillebert bunun bilincine ermemiştir ama aslında yaptığı budur. Fakat aynı zamanda ve Petty'nin tam tersine, boyuna paraya veriştirir, çünkü ona göre, tabiî dengeyi ya da metaların mübadelesindeki düzeni bozan ve tıpkı muhayyel Moloch gibi, tüm tabiî servetin kendi uğruna feda edilmesini gerektiren O'dur (paradır).

Gerçi altına karşı açılan bu polemik bir yandan, XIV. Louis'nin sarayına, mültezimlerine, soylu kişilerine hükmeden bu kör ve yıkıcı altın hırsına Boisguillebert'in ateş püskürdüğü (18), William Petty'nin de, altın hırsında, bir milletin sınaî gelişmesini ve dünya pazarını ele geçirmesini sağlayan büyük bir güç gördüğü belirli tarihî şartlara bağlıdır ama burada tamamen İngiliz ekonomisine ve tamamen Fransız ekonomisine (19) özgü sürekli bir çelişme olarak yeniden ortaya çıkan daha derin bir ilke çatışmasıyla karşılaşırız. Gerçekte, Boisguillebert, sadece servetin maddî muhtevasını, kullanım değerini, bundan yararlanmayı gözönünde tutmaktadır (20) ve emeğin burjuva şeklini yani kullanım değerlerinin üretimini ve metaların mübadele sürecini ferdî emeğin bu amaca erişmesini [sağlayan] tabiî sosyal şekil olarak kabul etmektedir. Para örneğinde olduğu gibi, burjuva servetinin ayırdedici niteliği ile karşılaşınca bunda (20) gasbedici başka (yabancı) faktörlerin müdahalesi oduğuna inanıyor ve burjuva toplumunda emeğin bir şekline ateş püskürürken, bir ütopyacı olarak, diğer bir şeklini göklere çıkarıyor (21), Metaların mübadele değerinde maddeleşmiş olan ve müddetle ölçülen emeği fertlerin dolaysız tabiî faaliyetiyle karıştırmasına rağmen, metaların de-

ğerinin büyüklüğünün emek müddetiyle ölçülebildiğini ortaya koymaktadır. Boisguillebert'in bize gösterdiği budur.

Mübadele değerini, bilinçli ve nerdeyse bayalığa kaçan bir açıklıkla, emek süresine indirgeyen ilk tahlile Yeni Dünya'daki bir insanda rastlanır. Tarihî gelenekten yoksunluğunu gübre bolluğu ile gideren bir toprakta [yani] temsilcileriyle birlikte ithal edilmiş olan burjuva üretim ilişkilerinin hızla geliştiği Yeni Dünya'da yaşayan bu insan, 1719 da yazıp 1721 de baskıya verdiği gençlik eserinde modern ekonomi politiğin temel konusunu formüle eden Benjamin Franklin'dir (22). Değerli madenlerden başka bir değer ölçüsü aramamak gerektir der. Ona göre bu ölçü emektir:

« *Gümüşün de diğer bütün şeylerin de değeri emekle ölçülebilir. Meselâ, bir insanın buğday ürettiğini, bir başkasının da gümüş elde edip arıttığını varsayalım. Bir yıl ya da belirli bir devre sonunda toplam buğday ile toplam gümüş birbirlerinin tabiî fiyatları olurlar, buğday 20 ölçek, gümüş de 20 ons ise, bir ölçek buğday elde etmek için sarfedilen emek, bir ons gümüş değerindedir. Ama üstün verimli daha yakın maden yataklarının keşfedilmesi sayesinde bir insan artık 20 ons yerine rahatlıkla 40 ons gümüş elde ediyor ve 20 ölçek buğdayı sağlamak için gerekli emek aynı kalıyorsa, o zaman 2 ons gümüş, bir ölçek buğday elde etmek için harcanan emekle aynı değerdedir, ve vaktiyle bir ons gümüş değerinde olan bir ölçek buğday bundan böyle 2 ons gümüş değerinde olacaktır*, caetaris paribus. *Demek ki bir ülkenin zenginliği, halkının satın alabileceği* emek miktarıyla *ölçülebilir.* (23)»

Ekonomi politik açısından, emek müddeti Franklin'de her şeyden önce, sınırlı bir şekilde [yani] değerlerin ölçüsü olarak görünür. Gerçek ürünlerin mübadele değerleri haline gelmesi kendiliğinden olur, bundan dolayı da, bu ürünlerin değer büyüklüklerini anlamak için sadece bir ölçü bulmak söz konusudur.

> « *Ticaret, genellikle bir emeğin (işin) diğer bir emekle mübadelesinden başka bir şey olmadığına göre, her şeyin değeri, en doğru olarak, emekle ölçülür» diyor (24).*

Buradaki emek sözü yerine gerçek emek sözü konulursa, bir emek şekliyle bir başka emek şeklinin birbirine karıştırıldığı hemen farkedilir. Meselâ, ticaret, bir kunduracının, bir madencinin, bir ressamın emeklerinin mübadelesinden ibaret olduğuna göre, çizmelerin değeri en doğru olarak, ressamın emeğine göre mi değerlendirilecek? Buna karşılık Franklin, çizmelerin, madenî ürünlerin, ipliklerin, tabloların değerinin, özel niteliği olmayan, bundan dolayı da sadece nicelik (25) bakımından ölçülebilen soyut emekle belirlendiğini düşünüyordu. Ama mübadele değerinde bulunan emeğin, ferdî emeklerin evrensel yabancılaşmasından doğan genel soyut emek yani sosyal emek olduğu düşüncesine varamadığı için, bu yabancılaşmış emeğin doğrudan doğruya parada maddeleşmiş olduğunu kabul etmesi gerçekten mümkün değildir. Demek ki ona göre, mübadele değerini yaratan emekle para arasında bir iç bağlantı yoktur ve tam tersine para, teknik bir kolaylık olsun diye dışarıdan konulmuş bir araçtır (26). Franklin, ekonomi politiğin özelliklerini belirli pratik sorunlar vesilesiyle incelediğinden mübadele değeri ile ilgili tahlillerin bilimin genel ilerleyişi üzerinde doğrudan doğruya bir etkisi

olmayacaktır.

Faydalı gerçek emekle mübadele değeri yaratan emek arasındaki çelişki Avrupa'nın dikkatini şu şekilde bir mesele olarak çekmiştir: Gerçek emeğin hangi özel türü burjuva servetinin kaynağıdır? Yani bu şu anlama geliyordu : kullanım değerlerinde gerçekleşen ya da ürünler yaratan herhangi bir emek, bundan ötürü doğrudan doğruya servet yaratmaz. Ne var ki, muarızlarına göre olduğu kadar fizyokratlara göre de meselenin can damarı hangi emeğin *değer* yarattığı değil, *artı-değeri* hangi emeğin yarattığıdır. Böylece, meseleyi basit şekliyle çözmeden önce karmaşık bir şekilde inceliyorlar. Bütün bilimlerde görülen de budur. Tarihî gelişmeleri boyunca, ancak binlerce dolambaçlı yoldan geçtikten sonradır ki asıl hareket noktalarına varırlar. Diğer mimarlardan farklı olarak, bilginler sadece hayalî şatolar kurmakla kalmazlar, ilk temel taşını atmadan önce oturulabilir birçok kat yaparlar. Burada fizyokratlar üzerinde uzun uzun durmadan az-çok yerinde sezgileriyle metayı (27) doğru bir şekilde tahlile yanaşmış olan İtalyan iktisatçılarından bir kısmını sessizce geçiştirip, burjuva ekonomisini ilk defa bütünüyle incelemiş olan İngiliz'e, sir James Steuard'a (28) gelelim. Ekonomi politiğin soyut kategorileri onda, maddî muhtevalarından henüz ayrılmakta olduğundan açık-seçik ve oturmuş değildir. Mübadele değeri kavramı (kategorisi) bunun örneğidir. Bir yerde *gerçek değeri* emek müddetiyle belirler : *«what a workman can perform in a day»* (bir işçinin bir günde yapabileceği şey), ama bunun yanında ücretle, ham maddeyi birbirine karıştırıyor (29). Bir başka yerde metanın maddî muhtevasıyla cedelleştiği çok daha açık bir şekilde görülür. Bir metanın ihtiva ettiği tabiî maddeye meselâ bir gümüş parçasındaki gümüşe, metanın *kendi (zatî)*

değeri (intrinsic worth) dediği halde, metanın ihtiva ettiği emek müddetine *kullanım değeri (useful value)* der.

> *«İlki, kendinden somut bir şeydir, buna karşılık, kullanım değeri, metanın elde edilmesi için sarfedilen emeğe göre hesaplanmalıdır. Maddenin dönüştürülmesi için kullanılan emek bir insanın harcadığı zamanın bir parçasıdır» (30).*

Steuard'ı kendinden öncekilerden ve sonrakilerden ayırdeden şey, mübadele değerinde görünen asıl sosyal emekle, kullanım değerlerinin yaratılmasını amaç edinen somut emek arasında yaptığı kesin ayrımdır. *«Yabancılaşarak»* genel bir eşdeğer (universal equivalent) yaratan emeğe *endüstri* dediğini» belirtiyor. Steuart, endüstri olarak emeği, sadece somut emekten değil emeğin diğer sosyal şekillerinden de ayırdediyor .Ona göre bu, Antik devirdeki ve Ortaçağdaki şekillerin aksine olarak, emeğin burjuva şeklidir. Steuart'ı özellikle ilgilendiren şey burjuva [toplumundaki] emekle, hem Avrupa'da yaptığı seyahatlerde hem de bizzat İskoçya'da çöküş devresini incelediği feodal emek arasındaki karşıtlıktır. Tabiî, kapitalizmden önceki devirlerde ürünün meta, metanın da para şekline büründüğünü Steuart çok iyi biliyordu.. Fakat servetin basit temel şekli olarak metanın ve temellükün hâkim şekli olarak da yabancılaşmanın burjuva [kapitalist] üretim devrine ait olduğunu, bundan dolayı da, mübadele değerini yaratan emeğin özellikle burjuva (kapitalist) emek olduğunu ayrıntılarıyla ortaya koyuyor (31).

Somut emeğin özel şekilleri yani tarım, manüfaktür, gemicilik, ticaret servetin gerçek kaynakları diye birbiri ardı sıra bildirildikten sonra Adam Smith, genel emeğin *[yani] işbölümü* olarak genel sosyal veçhesiyle [görü-

nen] emeğin, maddî servetin ya da kullanım değerlerinin biricik kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Burada tabiî unsuru bir türlü göremediği halde, bu unsur salt sosyal servet alanında [yani] mübadele değeri alanında onun karşısına çıkıyor. Şüphesiz Adam Smith metanın değerini, ihtiva ettiği emek müddetiyle belirliyor fakat değerin bu belirlenimini Ademden önceki devirlere uygulamaya kalkışıyor. Başka bir deyişle, basit meta bakımından ona doğru görünen şey, ücretli emek, toprak rantı gibi, sermayenin daha yüksek ve daha karmaşık şekilleri basit metanın yerini alır almaz Adam Smith için anlaşılmaz oluyor. İnsanların kapitalist, ücretli işçi, toprak sahibi, mütezim tefeci olarak değil sadece basit meta üreticileri ve basit meta mübadelecileri olarak birbirleriyle ilişki kurdukları burjuvazinin kaybolmuş cennetinde *(paradise lost)* metaların değeri, ihtiva ettikleri emek müddetiyle ölçülürdü derken bunu belirtir. Metaların değerinin ihtiva ettikleri emek müddeti tarafından belirlenişi ile metalarının değerinin emeğin değeri tarafından belirlenişini boyuna birbirine karıştırır. Ayrıntılara girdiği ve eşit olmayan emekler arasında sosyal süreci kabaca kurduğu objektif eşitliği yanılıp ferdî emeklerin (32) sübjektif eşitliği sandığı her yerde tereddüd eder. Gerçek emekten, mübadele değeri yaratan emeğe yani temel şekliyle burjuva emeğine geçişi *işbölümü* aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışır. Oysa özel mübadelenin işbölümünü gerektirdiği ne kadar doğruysa, işbölümünün özel mübadeleyi gerektirdiği o kadar yanlıştır. Meselâ, Perulularda, özel mübadele olmadığı, ürünler meta şeklinde mübadele edilmediği halde iş (emek) son derece bölünmüştü.

Buna karşılık, David Ricardo, metanın değerinin emek müddetiyle belirlendiği ilkesini açıkça ortaya koy-

muş ve bu kanunun, kendisiyle en fazla çelişir göründüğü burjuva üretim ilişkilerini de yönettiğini göstermiştir. Ricardo'nun araştırmaları sadece değerin büyüklüğü ile sınırlanmıştır, ve bununla ilgili olarak, en azından, kanunun gerçekleşmesi için belirli tarihî şartların gerektiğinden şüphe eder. Meselâ şöyle der *«değerin büyüklüğünün emek müddetiyle belirlenişi, ancak sanayide istenildiği kadar çoğaltılabilen ve sonsuz bir rekabete yol açan»* (33) metalar için geçerlidir. Gerçekte, bunun anlamı sadece şudur: değer kanunu, tam bir şekilde gelişmek için, büyük sanayi toplumunu, serbest rekabet toplumunu yani modern burjuva toplumunu gerektirir. Zaten Ricardo, emeğin burjuva şeklini, sosyal emeğin ezeli ve ebedî tabiî şekli olarak kabul ediyor. Meta sahipleri olarak bellediği ilkel balıkçı ve avcıya, bu mübadele değerlerinde maddeleşmiş emek müddetiyle orantılı olarak derhal balık ve av hayvanı mübadele ettiriyor. Böylece, ilkel balıkçıyla avcıya, iş araçlarını hesaba kattırırken 1817'de Londra Borsasında yürürlükte olan yıllık temettü tablolarına başvurdurmak garabetini gösterir. Öyle görünüyor ki burjuva toplumu dışında tanıdığı tek toplum şekli Bay Owen'in *«Parallélogrames»* larıdır. Bu burjuva dünyasına kapanıp kalmasına rağmen Ricardo, temel yapısı, dış görüşünden tamamen farklı olan burjuva toplumunu öylesine teorik bir kesinlikle ortaya serer ki Lord Brougham, onun hakkında Ricardo sanki bir başka dünyadan gelmişe benziyor diyebilmiştir. *(Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from an other planet).* Ricardo ile doğrudan doğruya bir tartışmaya giren Sismondi, mübadele değeri yaratan emeğin salt sosyal karakteri üzerinde durmakla beraber, değerin büyüklüğünün *gerekli* emek müddetine, *«bütün toplumun ihtiyacı ile bu ihtiyacı tatmin için gerekli emek miktarı arasındaki ora-*

na» indirgenmesini *«ekonomik ilerlememizin ayıdedici niteliği»* olarak gösteriyordu (34). Boisguillebert'in, paranın, mübadele değerini yaratan emeği tahrif ettiği (karıştırdığı) hakkındaki görüşünden kurtulan Sismondi büyük sınaî sermayeyi yeriyor, tıpkı Boisguillebert'in parayı yermesi gibi. Gerçi ekonomi politik Ricardo ile son sözünü söylemiş oluyor ve böylece sona eriyor ama bu sona erme, ekonomi politiğin kendi hakkında beslediği şüpheleri temsil eden Sismondi ile tamamlanıyor.

Klasik ekonomi politiğe son şeklini veren Ricardo, değerin emek müddetiyle **belirlenmesi kanununu** en açık şekilde ortaya koyup geliştirdiği için, iktisatçıların yaptıkları tartışmalar, tabiatiyle, onun üzerinde toplanmaktadır. Bu tartışma, çoğu zaman büründüğü (35) yavanlıktan ayıklanacak olursa, şöyle özetlenir :

1 — Emeğin kendisinin bir mübadele değeri ve farklı emeklerin de farklı bir mübadele değeri vardır. Bir mübadele değerini, mübadele değerinin ölçüsü yapmak bir fasit daire içine düşmektir, çünkü ölçmeye yarayan mübadele değerinin kendisinin de bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu itiraz şu probleme indirgenir: emek müddeti mübadele değerinin kendiliğinden bir ölçüsü olduğuna göre, işçinin ücretini bu esas üzerinden hesaplayınız. Bunun cevabı ücretli emek teorisindedir.

2 — Bir metanın mübadele değeri, ihtiva ettiği emek müddetine eşitse bir emek (iş) gününün mübadele değeri, bir iş gününde yaratılan metaya eşittir ya da ücretin, emeğin (yarattığı) metaya eşit (36) olması gerektir. Oysa bunun tersi meydana gelmektedir. Demek ki bu itiraz şu probleme indirgenir: salt emek müddetiyle belirlenmiş mübadele de-

ğeri üzerine kurulmuş olan üretim, nasıl oluyor da şu sonucu veriyor: niye emeğin mübadele değeri, emeğin (yarattığı) ürünün mübadele değerinden düşük oluyor? Bu problemi sermayeyi incelerken çözeceğiz.

3 — Metaların pazar (piyasa) fiyatı, arz ve talepteki değişikliklere göre mübadele değerlerinin altına düşer ya da yükselir. *Sonuç olarak,* metaların mübadele değerleri, ihtiva ettikleri emek müddetiyle değil, arz ve talep arasındaki orana göre belirlenir. Pratikte, bu garip sonuç şu sorunun sorulmasına yol açar: nasıl oluyor da mübadele değeri üzerine kurulmuş bir pazar fiyatı, bu mübadele değerinden farklı oluyor ya da bu değer, ancak kendi karşıtında gerçekleşebiliyor? Bu problem rekabet teorisiyle çözülmüştür.

4 — Her zamanki gibi, tuhaf örneklerle belirtilmediği takdirde, sonuncu ve görünüşte en keskin çelişmeşudur: mübadele değeri, bir metadaki emek müddetinden başka bir şey olmadığına göre, nasıl oluyor da, emek ihtiva etmeyen metaların bir mübadele değeri olabiliyor ya da başka bir deyişle, basit tabiat kuvvetlerinin mübadele değeri nereden geliyor? Bu problem, toprak rantı teorisiyle çözülmüştür.

BÖLÜM II

PARA YA DA BASİT TEDAVÜL

Sir Robert Peel'in 1844 ve 1845 tarihli *Bankalar Kanunu* (Ban - Acts) hakkında Parlamentoda açılan bir tartışmada Gladstone, aşk bile paranın mahiyeti hakkında yapılan spekülasyonlar kadar insanların aklını başından almamıştır diye belirtiyordu. Gladstone bostancıya tere satıyordu. Oysa Petty'nin şüphelerine rağmen, para spekülasyonlarına «doğuştan yatkın» olan Hollandalılar, para hakkında kafa yorarken akıllarını kaybetmiyorlardı.

Paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz paranın tahlilinde [karşılaşılan] ilk güçlük aşılmış olur. Bu kabul edildi mi paraya özgü belirli şekilleri iyice anlamak (tasarlamak) söz konusudur sadece. Bütün burjuva ilişkileri altına yahut para ya dönüşmüş olarak, yani para ilişkileri olarak göründüklerinden ve bundan dolayı para şekli, kendisine yabancı, sonsuz çeşitli bir muhtevaya bürünmüş göründüğünden, iş biraz güçleşir.

Bu incelemede, üretim sürecinin daha yüksek bir aşamasındaki meselâ kredi parası gibi, şekillerin değil de, sadece doğrudan doğruya metaların mübadelelerinden doğan para şekillerinin söz konusu olduğunu belirtelim.

I — DEĞER ÖLÇÜSÜ

İlk tedavül süreci, âdeta, gerçek tedavülü hazırlayan teorik bir süreçtir. Kullanım değerleri olarak varolan metalar zihinde (düşüncemizde) önce birbirlerine mübadele değerleri olarak, maddeleşmiş *genel* emekle belirlenmiş miktarlar olarak göründükleri bir şekle bürünürler. Bundan önce gördüğümüz gibi, bu sürecin gerekli safhası. metalar içinde özgül bir metanın, meselâ, *altın*'ın genel emek müddetinin doğrudan doğruya maddeleşmesi ya da genel eşdeğer olarak ortaya çıkmasından ibarettir. Metaların, altını para haline getirdikleri şekle bir an dönelim :

1 ton demir	= 2 ons altın
1 ölçek buğday	= 1 ons altın
1 kental kahve	= 1/4 ons altın
1 kental potas	= 1/2 garam altın
1 ton Brezilya kerestesi	= 1 1/2 ons altın
1 meta	= x ons altın

Bu eşitlikler dizisinde demir, buğday, kahve, potas, vs., birbirlerine, altında somutlaşan yani, farklı kullanım değerlerinde bulunan gerçek emeklerin bütün özelliklerinin tamamen ortadan silindiği altında somutlaşan emeğin maddeleşmesi olarak görünürler. Değer olarak bu metalar özdeştirler (aynıdırlar), *aynı* emeğin maddeleşmesidirler ya da emeğin yani altının maddeleşmesinin *ta kendisidirler.*

Aynı emeğin yeknesak [bir şekilde] maddeleşmesi olarak aralarında sadece bir tek fark, bir nicelik farkı vardır ya da farklı değer büyüklükleri olarak görünürler çünkü onların kullanım değerleri *eşit olmayan* bir

emek müddetini ihtiva ederler. Bu tek tek metalar arasında genel emek müddetinin maddeleşmesi olarak karşılıklı bir ilişki vardır. Mübadele değerleri olarak birbirlerinin yerini tutmalarına yol açan aynı ilişki, altının ihtiva ettiği emek müddetini genel emek müddeti olarak temsil eder ve bunun belli bir miktarı, farklı miktarlardaki demir, buğday ve kahveyle kısacası, bütün metaların kullanım değerleriyle ifade edilir ya da eşdeğer metaların sonsuz dizisi içinde doğrudan doğruya görünür. Metaların mübadele değerleri genel olarak altınla ifade edildiğinden, altının mübadele değeri doğrudan doğruya bütün metalarla ifade edilir. Metalar birbirlerinin mübadele değeri haline geldiklerinden, altına genel eşdeğer ya da para şeklini verirler.

Altın *değerlerin ölçüsü (değer ölçüsü)* olur çünkü belirli bir miktar altınla belirli bir miktar meta aynı emek müddetini ihtiva ettikleri oranda, *bütün* metaların mübadele değerleri altınla ölçülür. Değerlerin ölçüsü olduğu ve kendi değeri de doğrudan doğruya aynı değerdeki metalarla ölçüldüğü içindir ki altın, genel eşdeğer ya da para olur. Öte yandan, bütün metaların mübadele değeri artık altınla ifade edilir. Bu değer deyiminde (kavramında) nicel ve nitel olmak üzere ayırdedilmesi gereken iki veçhe vardır. Metanın mübadele değeri, aynı yeknesak emek müddetinin maddeleşmesi şeklinde görünür. Böylece metanın değer büyüklüğü **tam olarak belirir,** çünkü metalar altınla eşdeğerli oldukları oranda birbirleriyle de eşdeğerlidirler. Bir yandan metaların ihtiva ettikleri emek müddetinin ***genel*** **karakteri, öte** yandan bu metaların eşdeğeri olan altın da maddeleşen bu aynı emek müddetinin miktarı ortaya çıkar. [Böylece metaların mübadele değeri] yani genel eşdeğer olarak ifade edilen ve aynı **zamanda özgül bir metaya oranla** bu

eşdeğerliliğin derecesini gösteren mübadele değeri ya da tek bir özgül **metayla eşdeğerli metalar şekli**nde ifade edilen mübadele değer *fiyat*'tır. Fiyat, tedavül süreci içinde metaları mübadele değerinin göründüğü şekildir.

Demek ki aynı süreçten dolayı metalar kendi değerlerini altın-fiyat olarak ifade ederler ve altını değerlerin ölçüsü yani para haline getirirler. Eğer metaların değerleri genellikle gümüşle, buğdayla ya da bakırla ölçülseydi yani değerleri gümüş-fiyat, buğday-fiyat, bakır-fiyat şeklinde ifade edilseydi, gümüş, buğday ve bakır değerlerin ölçüsü, bundan dolayı da genel eşdeğer olacaklardı. Metaların fiyat şeklinde görünmeleri için tedavül süreci içinde mübadele değerleri olarak görünmeleri gerektir. Bütün metaların mübadele değerleri ancak altına göre hesaplandığı içindir ki altın, değer ölçüsü olur. Fakat kurulmakta olan bu oranın evrenselliği, ki altına ölçü [olma] karakterini veren de sadece budur, tek tek ele alınan her metanın, kendinde ve altında bulunan emek müddetine oranla ölçülmesini yani meta ile altın arasındaki gerçek ölçünün bizzat emek olmasını gerektirir, başka bir deyişle, dolaysız trampada meta ile altın mübadele değerleri olarak birbirlerinin eşdeğerleridirler. Bu eşitliğin [eşdeğerliliğin] pratikte ne şekilde meydana geldiğini basit tedavül süreci içinde incelemek mümkün değildir. Bununla beraber, açıkça görülmektedir ki altın ve gümüş elde eden ülkelerde belirli bir miktar altın ve gümüşte hemen belirli bir emek müddeti maddeleşir; oysa altın ve gümüş elde etmeyen ülkelerde aynı sonuca bir başka yolla, millî metaların dolaylı ya da dolaysız bir şekilde mübadele edilmeleriyle yani, altın madenlerinin bulunduğu ülkelerdeki altın ve gümüşte maddeleşen belirli bir miktarda emek müddeti ile ortalama millî emeğin belli bir miktarı mübadele edilerek varı-

lır. Değer ölçüsü olabilmesi için altının bilkuvve *değişken* bir değer olması gerektir. Altın, ancak emek müddetinin maddeleşmesi olarak, diğer metaların eşdeğeri haline gelebilir. Ama bu aynı emek müddeti somut üretken emek güçlerindeki değişmeye göre, aynı kullanım değerlerinin eşit olmayan büyüklükleri şeklinde gerçekleşir. Her metanın mübadele değeri bir başka metanın kullanım değeri ile ifade edilirken yapıldığı gibi, bütün metaların değerlerini altınla ifade ederken de, altının belli bir anda, belli bir miktarda bir emek müddetini gösterdiği varsayılır. Daha önce incelediğimiz (geliştirdiğimiz) değer kanunu, altının değerinde değişiklik söz konusu olunca da geçerlidir. Metaların mübadele değeri değişmeden kalırsa, onların altın fiyatlarındaki genel bir yükselme, ancak altının mübadele değerinde bir azalmayla mümkündür Altının mübadele değeri değişmeden kalırsa, altın-fiyatlarda genel bir yükselme ancak bütün metaların mübadele değerinde genel bir yükselmeyle mümkündür. Meta fiyatlarında genel bir düşme olduğu takdirde, bunun tersi bir durum meydana gelir. Üretimi için gerekli emek müddetindeki bir değişiklikten dolayı bir ons altının değeri azalır ya da yükselirse, diğer bütün metaların değerleri *aynı şekilde* azalır veya yükselir yani, önceden olduğu gibi, sonradan da, bütün metalar karşısında *belli* büyüklükte bir emek müddetini ifade eder. O zaman aynı mübadele değerleri, öncekinden daha büyük ya da daha küçük miktarlarda altına göre hesaplanır, ama kendi değer büyüklüklerine oranla (göre) hesaplanırlar yani aralarındaki değer oranını muhafaza ederler. 2:4:8 oranı 1:2:4 veya 4:8:16 oranıyla aynıdır. Mübadele değerlerini, altının değerindeki değişmeye göre ölçmeye (hesaplamaya) yarayan altın miktarındaki değişiklik, altının, değer ölçüsü fonksiyonunu yerine ge-

tirmesine engel olmadığı gibi, değeri on beş kat daha az olan gümüş, altının bu fonksiyonu görmesine engel değildir. Altınla meta arasındaki ölçü emek müddeti olduğuna ve altın da ancak bütün metalar onunla ölçüldüğü müddetçe değer ölçüsü olduğuna göre, metaların ölçülebilmesini sağlayan paradır inancı tedavül sürecinin sebep olduğu bir yanılmadır (37). Tam tersine, maddeleşmiş emek müddeti olarak metaların ölçülebilmesi, işte altını para haline getiren sadece budur.

Metaların mübadeleye katıldıklarının somut şekli onların kullanış değerleridir ve ancak elden çıkarılmalarıyla (yabancılaşmalarıyla, mübadele edilmeleriyle) onların kullanış değerleridir ve ancak elden çıkarılmadır ki gerçek genel eşdeğer olacaklardır. Metaların fiyatlarını belirleme onların sadece düşüncemizde (zihnimizde) genel eşdeğer haline gelmesidir, altınla gerçekleştirilmesi gereken bir eşitliktir bu. Ama metalar fiyat olarak ancak düşüncemizde altına dönüştüğü ya da sadece düşüncemizdeki altına dönüştüğü ve onların para şeklindeki varoluş tarzı, gerçek varoluş tarzlarından henüz tamamen ayrılmadığı için altın, düşüncemizdeki (tasavvurumuzdaki) paraya dönüşür, altın henüz sadece değer ölçüsüdür ve gerçekte belirli miktarlardaki altın, henüz sadece belirli miktarlardaki emek müddetini adlandırmaya yarar. Altının ,para olarak büründüğü belirli şekil, metaların her durumda birbirleri için kendi mübadele değerlerini ifade ettikleri belirli şekle bağlıdır.

Mübadele edilen metaların şimdi iki görünüşü vardır : kullanış değerleri olarak gerçek, mübadele değerleri olarak soyutturlar (sadece düşüncemizde mevcutturlar). İhtiva ettikleri emeğin çifte şekli şimdi onların karşılıklı ilişkilerinde yansır : Metaların kullanış değerlerinde gerçekten varolan özel somut emektir. Oysa

[biz] genel soyut emek müddetinin onların fiyatlarında varolduğunu düşünürüz. Böylece metalar, sadece nicelik bakımından farklı olan aynı değerin yeknesak bir şekilde maddeleşmesidirler.

Bir yandan, mübadele değeri ile fiyat arasındaki fark sırf itibariymiş gibi görünür. Adam Smith'e göre emek, metaların gerçek fiyatı, para da itibarî değeridir. 1 ölçek buğday 30 işgününe bedeldir yerine bir ölçek buğday 1 ons altına bedeldir denir, [tabiî] 1 ons altın 30 işgününde elde edilmişse. Öte yandan, bu fark basit bir adlandırma olmaktan öylesine uzaktır ki gerçek mübadele süreci içinde metayı tehdit eden bütün fırtınalar bu farktan kopar, 1 ölçek buğday 30 iş gününü ihtiva ettiğinden, bunu önce emek müddetiyle belirtmek gerekmez. Ama altın, buğdaydan farklı bir metadır ve fiyatının da önceden gösterdiği gibi, bir ölçek buğdayın, gerçekten 1 ons altın [değerinde] olup olmadığını doğrulamak ancak tedavül süreci içinde mümkündür. Buğday kendini kullanım değeri olarak kabul ettirecek midir ettirmiyecek midir, ihtiva ettiği emek müddeti miktarı, 1 ölçek buğdayı elde etmek için sosyal bakımdan gerekli emek müddeti olarak gerçekleşecek midir gerçekleşmeyecek midir? Her şey buna bağlıdır. Metanın kendisi mübadele değeri *dir,* bir fiyatı *vardır.* Mübadele değeri ile fiyat arasındaki bu fark şunu gösterir: metanın ihtiva ettiği özel ferdî emek, mübadele süreci içinde, önce kendi karşıtı bakımından, sosyal emekten başka bir şey olmayan genel soyut emek olarak yani para olarak görünecektir. Böyle görünüp görünmemesi tesadüfe bağlı kalmaktadır. Demek ki, her ne kadar metanın mübadele değeri fiyatta metadan farklı ve ancak düşüncemizle [kavradığımız] bir varlığa bürünüyor ve ihtiva ettiği emeğin iki yanlı görünüşü sadece iki farklı ifade

şeklinde varoluyor ve öte yandan, genel emek müddetinin maddeleşmesi [olan] altın, gerçek metanın karşısına sadece düşüncemizdeki değerin ölçüsü olarak çıkıyorsa da, mübadele değerinin fiyat olarak ya da altının, değer ölçüsü olarak varoluşu, metanın altınla mübadele edilmesi zaruretini ve onun elden çıkarılması imkânını; kısacası, ürünün meta olmasından ya da tek bir ferdin özel emeğinin, sosyal bir nitelik kazanmak için, doğrudan doğruya kendi karşıtının şekline [yani] soyut genel emek şekline bürünmesinden doğan bütün [bir] çelişkiyi ihtiva eder. Demek ki, para yerine metayı isteyen, özel mübadele üzerine kurulmuş bir üretim düzeni isteyen (bu üretim düzeni için gerekli şartlar olmaksızın) ütopyacılar, sadece elle tutulabilen şekliyle değil, aynı zamanda değerlerin hayalî bir ölçüsü şeklinde göründüğü andan itibaren parayı «ortadan kaldırmak» istedikleri zaman tutarlıdırlar. Değerlerin görünmez ölçüsünün arkasında [bütün sertliği ile] para saklıdır.

Altının değerlerin ölçüsü ve mübadele değerinin de fiyat haline geldiği bir kere varsayıldı mı artık bütün metaların fiyatları, farklı büyüklükte tasarlanan altın miktarlarından başka bir şeyi ifade etmezler. Aynı bir şeyin [yani] altının farklı miktarları olarak birbirlerine eşittirler, birbirleriyle karşılaştırılırlar ve ölçülürler. Böylece, onları *ölçü birimi* olarak kabul edilen belirli bir altın miktarıyla göstermek teknik bir zaruret haline gelir. Bu ölçü birimi, daha küçük kısımlara ayrıldığından ve bu küçük kısımlar da daha küçük kısımlara bölündüğünden standard ölçü ya da ölçek olur (38). Oysa altın miktarlarının kendileri ağırlıkla ölçülür. Demek ki standard ölçü, madenlerin genel ağırlık ölçülerinde önceden hazır olarak bulunmaktadır. Bununla beraber, bütün madenî tedavülde bu ağırlık ölçüleri başlangıçtan itibaren, gerçek

fiyatları ölçmeye (fiyat biçmeye) yaramışlardır. Metalar artık emek müddetiyle ölçülmeleri gereken mübadele değerleri olarak değil, altınla ölçülen aynı adlandırmanın büyüklükleri olarak birbirleriyle ilişki kurduklarından *değer ölçüsü* altın, *fiyatların* ölçeği (standard ölçüsü) olur. Meta fiyatlarının farklı altın miktarları olarak birbirleriyle karşılaştırılması, böylece, itibarî bir altın miktarı halinde basılmış ve onu ufak kısımların ölçeği olarak belirten şekillerde billurlaşır. Değer ölçüsü ya da fiyat ölçeği olmasına göre altının tamamen farklı belirli şekilleri vardır ve bunların birbirine karıştırılması en saçma teorilerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Maddeleşmiş emek müddeti olarak altın, değer ölçüsüdür; belirli ağırlıkta metal olarak altın ,fiyat ölçüsüdür. Altın, mübadele değeri ihtiva eden metalarla mübadele değeri olarak karşılaştırılınca değer ölçüsü olur. Fiyat ölçüsü olarak, belirli bir miktarda altın, diğer atın miktarları için birim hizmeti görür (39). Değeri değişken olduğu için altın, değer ölçüsüdür. Değişmeyen ağırlık birimi olarak tespit edildiği için altın [standard] fiyat ölçüsüdür. Aynı soydan büyüklüklerin miktarca belirlenmesi ile ilgili diğer bütün hallerde olduğu gibi burada da ölçü oranlarının değişmezliği (sabitliği) kesin bir rol oynar. Bir miktar altını ölçü birimi ve bunun bölünebilir parçalarını da bu birimin tâli kısımları olarak tespit etmek zarureti, gerçekten değişken bir değeri olan belirli bir altın miktarıyle metaların mübadele değerleri arasında sabit bir değer oranı kurulmuş olduğu görüşüne yol açtı. Oysa altın, fiyat ölçeği şekline bürünmeden önce metaların mübadele değerlerinin fiyatlara, altın miktarlarına dönüştükleri unutuluyordu. Altının değerindeki değişmeler ne olursa olsun, farklı altın miktarları kendi aralarında daima aynı değer oranını temsil ederler. Altının değeri, % 1000

bile düşecek olsa, 12 ons altının değeri, eskiden olduğu gibi, gene 1 ons altının değerinin daima 12 katı olur. [Demek ki] fiyatlarda sadece farklı altın miktarları arasındaki oran söz konusudur. Öte yandan, değerindeki azalma ya da artış 1 ons altının ağırlığında hiçbir değişiklik yaratmadığından, onun bölünebilir parçalarının ağırlığı da değişmez ve sabit (değişmez) bir fiyat ölçüsü olarak altın, değerindeki değişmeler ne olursa olsun aynı işi görür (40).

İlerde metal tedavülün mahiyetiyle açıklayacağımız tarihî bir süreç sonunda aynı ağırlık adı, standard fiyat olarak kulanılan değerli madenlerin durmadan değişip azalan ağırlığı için kullanıldı. Böylece İngiliz Sterlini, ilk (orijinal) ağırlığının 1/3 den azını, İskoç sterlini (Birlikten önce) sadece 1/36 kadarını, Fransız Livresi 1/74 ünü, İspanyol Maravedisi 1/1000 den az, Portekiz *Reisi* ise çok daha az bir miktarı gösterirler. Metal ağırlıkların para adları, tarihî bakımdan (çeşitli sebeplerle) kendilerinin genel ağırlık adlarından ayrılırlar (41). Ölçü biriminin, onun bölünebilir kısımlarının ve adlarının belirlenmesi bir yandan tamamen itibarî olduğu; öte yandan tedavülde genel ve zarurî bir niteliğe bürünmesi gerektiği için *kanun yoluyla* düzenlenir. Demek ki bir işlemin salt şeklî yanını yerine getirmek hükümetlere düşer (42). Paranın maddesini teşkil eden metal sosyal bakımdan belirlenmiştir. Şüphesiz, fiyatların kanunî ölçeği ülkeden ülkeye değişir. Meselâ, İngiltere'de metal ağırlığı olarak ons, *pennyweights'e, grains'e, carats troya'* bölünür; oysa para ölçüsü birimi olarak altın ons 37/8 *sove reigns'e*, sovereigns 20 şiline, şilin 12 peniye bölünür öyle ki 22 ayar 100 altın lira (1200 ons) = 4.672 sovereigns ve 10 şilindir. Bununla beraber, ülkeler arasındaki sınırların kaybolduğu dünya pazarında para ölçülerinin bu

millî karakterleri de kaybolur ve yerlerini genel ağırlık ölçüsü olan madenlere bırakırlar.

Bir metanın fiyatı ya da metanın değerini zihnimizde kendisine çevirdiğimiz altın miktarı artık standard altın ölçüsünün para adlarıyla ifade edilir. Demek ki bundan böyle, İngiltere'de 1 ölçek buğday 1 ons altına eşittir yerine, 3 sterlin 17 şilin 10,5 peniye eşittir denilecektir. Böylece aynı adlar bütün fiyatları ifade etmeye yararlar. Metalar ne değerde olduklarını kendi para adlarıyla (fiyatlarıyla) belli ederler ve para da *hesap parası* olur (43).

Herhangi bir serveti mübadele değeri bakımından tespit etmek söz konusu olduğunda meta, zihnimizde, kâğıt üzerinde ya da konuşmalarımızda hesap parasına dönüşür (44). Bu dönüşümün gerçekleşmesi için altının kendisi (kendi maddesi) gerektir ama bu sadece düşüncemizde böyle olur. 1000 balya pamuğun değerini belirli bir sayıda ons altınla hesaplamak ve bu ons sayısının kendisini de onsun hesap adlarıyla yani sterlin, şilin, peni olarak ifade etmek için gerçek altının zerresine bile ihtiyaç yoktur. Bundan dolayıdır ki standard İngiliz hesap ölçüsüyle 3 sterlin 17 şilin 10,5 peni olarak ifade edilen 1 ons altın, kanunî fiyat ölçüsü olduğu halde 1845 de Sir Robert Peel'in *Bankalar Kanunu*'ndan önce İskoçyada tedavülde bir tek altın ons yoktu. İki ülke arasındaki ticaret basit bir trampadan başka bir şey olmamasına rağmen, Sibirya ile Çin arasındaki meta mübadelesinde gümüş fiyat ölçüsü yerine geçmektedir. Bundan dolayıdır ki paraya gelince, hesap parası niteliği bakımından, gerek ölçü birimi, gerekse bunun talî kısımları olarak gerçekten basılıp basılmadığı da önemli değildir. Fatih Guillaume devrinde, İngiltere'de 1 sterlin, yani 1 pound saf gümüş ve 1 pound'un 1/20 i olan şilin sade-

ce hesap parası olarak vardı; oysa 1 pound gümüşün 1/240 i olan peni, mevcut en kuvvetli gümüş para idi. Buna karşılık, bugünkü İngiltere'de 1 ons altının kanunî hesap adları olmasına rağmen ne şilin ne de peni vardır. Genellikle para, hesap parası olarak ancak düşüncemizde varolur, oysa gerçekten varolan para bambaşka bir ölçüye göre basılmıştır. Böylece, tıpkı İngiltere'deki gibi hesap parası, her yerde varolduğu halde Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinin çoğunda tedavüldeki para 18. yüzyıla kadar İspanyol ve Portekiz parasından ibaretti (45).

Altın, fiyat ölçüsü olarak, meta fiyatlarını gösteren aynı hesap adlarıyla göründüğü yani meselâ, 1 ons altın da, 1 ton demir de 3 pound sterlin 17 şilin 10,5 peni ile ifade edildiği için altının bu hesap adlarına, *altının sikke fiyatı* denmiştir. Bundan dolayı da altının değerinin kendi maddesiyle ölçüleceği ve diğer bütün metalardan farklı olarak altına, Devlet tarafından tesbit edilen *sabit* bir fiyat konacağı yolunda garip bir görüş doğmuştu. Belirli altın ağırlıkları için hesap adları tesbit etmekle bu ağırlıkların değerini tesbit etmenin aynı şey olduğu sanılıyordu (46). Altın, fiyatları belirleyen, bundan dolayı da hesap parasını belirleyen bir unsur olunca, değil sabit bir fiyatı, fiyatı bile yoktur. Bir fiyat olması yani *özgül* bir metada *genel* bir eşdeğer olarak ifade edilmesi için, bu diğer metanın, tedavül süreci içinde, altının oynadığı özgül rolü oynaması gerektir. Oysa diğer bütün metalarla bağdaşmayan iki meta birbiriyle de bağdaşmaz. Bundan dolayıdır ki, nerede altın ve gümüş kanun yoluyla birbiri yanısıra para yani değer ölçüsü yapılmışsa arada bunları *bir tek ve aynı madde* olarak ele almak gibi boşuna bir çaba sarfedilmiştir. Kendilerinde bir ve aynı emek müddetinin maddeleşmiş olduğu altın

ve gümüş miktarları arasında değişmez bir oran bulunması gerekeceğini varsaymak, gerçekte, gümüş ve altının bir tek ve aynı madde olduğunu, daha düşük değerli olanının yani gümüşün, belirli bir kütlesinin, belirli bir altın kütlesinin değişmez kesri olacağını varsaymak demektir. III. Edward'ın hâkimiyetinden II. George'un devrine kadar, İngiltere'de paranın tarihi, altınla gümüşün kanunla tesbit edilmiş mübadele değeri oranının, bunların gerçek değerlerindeki dalgalanmalarla çatışmasından ileri gelen bir dizi devamlı çalkantılarla geçmiştir. Bazen altına, bazen de gümüşe büyük bir değer verilmiştir. Değeri çok düşük görülen metal tedavülden kaldırılmış ve eritilip ihraç edilmişti. İki metal arasındaki oran sonra kanunla değiştirildi; çok geçmeden yeni itibarî değeri ile gerçek değer oranı arasında. eskiden olduğu gibi aynı çatışma başladı. Devrimizde ise, Hindistan ve Çin'den yükselen gümüş talebinden ötürü, gümüşe oranla altının değerinde görülen pek az ve geçici düşme, aynı olayın Fransa'da çok daha geniş ölçüde meydana gelmesine sebep olmuştur, yani ihraç edilen gümüşün yerini, tedavülde altın almıştır. 1855, 1856 1857 yılları boyunca Fransa'nın altın ithalâtı, altın ihracatından 41.580.000 sterlinden fazlaydı. Oysa aynı süre içinde Fransa'nın ihraç ettiği gümüş, ithal edilen gümüşe oranla 14.704.000 sterlin fazlaydı. Gerçekte, bu iki metalin kanun gereğince değer ölçüsü yapıldığı, bundan dolayı da ödemelerde her ikisinin de zarurî olarak kabul edildiği fakat herkesin dilediği gibi ödemede bulunduğu yani altın ya da gümüşle ödediği Fransa gibi ülkelerde değeri yükselen metal öncelik kazanır ve diğer herhangi bir meta gibi, fiyatı, yüksek değer biçilmiş olan metale ölçülür, oysa bu sonuncusu sadece değer ölçüsü olarak iş görür. Bu alanda tarih boyunca öğrendikleri-

mizden çıkardığımız sonuç şudur: İki meta kanun gereğince nerede değer ölçüsü olmuşsa, orada gerçekte, daima bunlardan ancak biri bu işi yerine getirir (47).

B. — STANDART PARA HAKKINDA TEORİLER

Metaların, fiyat olarak ancak düşüncemizde (itibarî olarak) altına dönüşmeleri, bundan dolayı da altının sadece itibarî olarak paraya dönüşmesi olgusu *itibarî standart para* teorisinin ortaya atılmasına sebep oldu. Fiyatları sadece düşüncemizdeki altın ya da gümüş belirlediği ve altınla gümüş sadece hesap parası olarak iş gördüğü için sterlin, şilin, peni, taler, frank, v.s. nin, altın ya da gümüş ağırlığın ya da herhangi bir maddeleşmiş emeğin kısımlarını değil, düşüncemizdeki değer atomlarını belirttikleri iddia edildi. Demek ki, meselâ bir ons gümüşün değeri, bu atomlardan çok sayıda ihtiva ettiği için yükselecek, bundan dolayı da daha çok sayıda şilin olarak basılacaktır. İngiltere'deki ilk ticarî buhran boyunca itibar gören ve 1858'de toplanan Banka Komitesi'nin raporuna eklenen özel iki raporda Parlamentoda bile savunulan bu doktrin xvii. yüzyılın sonunda ortaya atılmıştır. Guillaume II'nin tahta çıkışı sırasında İngiltere'de 1 ons gümüşün para fiyatı (sikke fiyatı) 5 şilin 2 peniye yükseliyor ya da 1 ons gümüşün 1/62 ine peni ve 12 peniye de şilin deniyordu. Bu ölçü gereğince, meselâ, 6 onsluk gümüş ağırlık 31 şilin olarak basılmıştı. Fakat 1 ons gümüşün piyasa fiyatının kendi para fiyatı 5 şilin 2 peniden 6 şilin 3 peniye yükselmişti, başka bir deyişle, 1 ons ham gümüş **satın almak için** 6 şilin 3 peni ödemek gerekiyordu. Para fiyatı, 1 ons gümüşün ufak parçaları için sadece bir hesap adı olduğuna göre 1 ons gümüşün piyasa fiyatı, nasıl oluyor da kendi para fiya-

tını aşabiliyordu? Çözülmesi kolay bir bilmeceydi. O zamanlar tedavüldeki 5.600.000 sterlin gümüş paranın 4 milyonu kullanılmaktan aşınmıştı. Bir tecrübe 220.000 ons olması gereken 57.200 pound sterlin gümüş paranın 141.000 ons geldiğini gösterdi. Darphanede aynı ölçüye göre para basılıyordu ama tedavüldeki hafif şilinler, onsun, adlarının gösterdiğinden çok daha küçük parçalarını temsil ediyorlardı. Demek ki daha hafiflemiş olan bu şilinlerden çok daha büyük bir miktarını piyasada 1 ons ham gümüş için ödemek gerekiyordu. Böylece meydana gelen karışıklık sonunda genel bir eritmeye karar verilince Hazine bakanı (Secretary to the Treasury) (48) *Lowndes,* gümüş onsun değerinin yükseldiğini ve bundan böyle eskiden olduğu gibi 5 şilin 2 peni değil, 6 şilin 3 peni basmak (darbetmek) gerektiğini ileri sürdü. Yani gerçekte onsun değeri yükseldiğinden ufak kısımlarının değerinin azaldığını iddia ediyordu. Ama Lowndes'ın sahte teorisi sadece doğru bir pratik amacı örtbas etmeye yarıyordu. Devlet borçları hafif şilinler üzerinden yapılmıştı; bu yüzden bunların ağır şilinlerle ödenmesi gerekiyordu. Gerçekte itibarî değeri 4 ons olan 5 onsluk borca karşılık 4 ons gümüş ödeyiniz diyeceği yerde, bunun tersini söylüyordu yani itibarî olarak 5 ons gümüş ödeyiniz fakat bu 5 ons gümüşün maddesi 4 ons olsun ve bügüne kadar 4/5 şilin dediğiniz şeye şilin deyiniz diye öğütlüyordu. Demek ki Lowndes pratikte maddî muhtevayla yetindiği halde, teorik bakımdan *hesap adı*'na bağlı kalıyordu. Buna karşılık sadece hesap adına bağlı kalan ve % 25-30 daha hafif gelen şilinin normal ağırlıkta bir şiline eşit olduğunu söyleyen muarızları şilinin sadece maddî muhtevasıyla ilgilendiklerini iddia ediyorlardı. Emekçi sınıflara ve yoksullara karşı sanayicileri, eski tarz tefecilere karşı tüccarları, Devlete borç-

lu olanlara karşı mali aristokrasiyi, yani bütün yönleriyle yeni burjuvaziyi savunan ve özel bir eserde burjuva aklı, sağduyunun ta kendisidir diyen *John Locke*, Lowndes'la boy ölçüşmeyi kabul etti ve kazandı ve 1 *guinesi* 10 ya da 14 şilin üzerinden borç alınan para, guine'si 20 şilin üzerinden ödendi (48 a). Sir James Steuart bütün bu işlemi şu alaylı sözlerle özetler :

> *«Hükümet vergilerden, alacaklılar sermaye ve faizden büyük kârlar sağladılar, bu dalaverenin tek kurbanı olan milletin de keyfi yerindeydi çünkü kendi standardında (kendi değerinin ölçeğinde) bir düşme olmamıştı» (49)*

Steuart ticarette sonradan meydana gelecek bir gelişmenin milleti akıllandıracağını sanıyordu, ama yanılıyordu. Aynı yanılgı aşağı yukarı 120 yıl sonra tekrarlandı.

İngiliz felsefesinde mistik bir idealizmin temsilcisi olan papaz *Berkeley*'in, pratik «Hazine Bakanı» nın yapmayı ihmal ettiği şeyi yapması yani düşünsel ölçü birimi para doktrinine teorik bir görünüş vermesi normaldi : «Livre, sterlin, kuron adlarının basit *oran adları* [yani soyut değerin oranı] olarak kabul edilmesi gerekmez mi?» diye soruyordu. «Altın, gümüş ya da kâğıt para, bu oranı [bu değer oranını demek istiyor] hesaplamaya, kaydetmeye, kontrol etmeye yarıyan basit kâğıtlardan, metallerden başka bir şey midir?» «Servet, başkasının emeğini [sosyal emeği] kullanmak *gücü* değil midir?» Aslında para, bu gücü ileten, kaydeden bir işaretten, bir göstergeden başka bir şey midir ve bu işaretlerin maddesini meydana getiren şeye bu kadar büyük bir önem vermek gerek midir? (50). Burada bir yanda değer ölçüsü ile fiyat ölçüsü, öte yandan da mü-

badele ölçüsü ve aracı olarak altınla gümüş birbirine karıştırılmıştır. Mübadele süreci içinde değerli madenlerin yerini kâğıt paralar alabildiğinden Berkeley, bu kâğıt paraların *hiçbir* şeyi temsil etmedikleri yani sadece soyut değer kavramını temsil ettikleri sonucuna varıyor.

Düşünsel ölçü birimi para doktrini *James Steuart*'la birlikte öylesine tam bir gelişme gösterdi ki halefleri —bilinçsiz halefleri —ne yeni bir formül buldular, hattâ ne de yeni bir örnek verdiler.

« *Hesap parası, eşit kısımiarın keyfî (itibarî) ölçüsünden başka bir şey değildir ve metaların nisbî değerini ölçmek için icad edilmiş. Hesap parası, kendisi fiyat olan basılmış (darbedilmiş) paradan* (money coin) (51) *tamamen farklıdır ve yeryüzünde bütün metalar için nisbî bir eşdeğer yerine geçecek bir madde bulunmasa da varolabilecektir. Açılar için dereceler, dakikalar, saniyeler; coğrafya haritaları için ölçekler neyse hesap parası da metaların değeri için aynı şeydir. Bütün bu icadlarda aynı adlandırma her zaman birim olarak alınmıştır. Bütün bu usullerin tek yararı orantıvı (nisbeti) göstermesidir ve para birimi için de aynı şey söz konusudur. Demek ki para birimi, değerin herhangi bir parçasına oranla değişmez bir şekilde tesbit edilmiş bir oranı temsil edemez yani belirli bir miktar altın, gümüş ya da herhangi bir meta olarak tespit edilemez. Birim bir kere tesbit edildi mi, bunu artırarak, en büyük değere kadar çıkılabilir. Metaların değeri, etkinlendikleri şartların genel gidişine ve insanların kaprislerine bağlı olduğu için, onların değerlerinin sadece birbirlerine bağlı olarak değişebi-*

leceğini kabul etmek gerekecektir. Oran değişikliğinin belirli ve değişmeyen genel bir ölçü aracıyla tesbitinde karışıklık yaratan her şey mutlaka ticarete zarar verir. Para (52) eşit kısımların salt düşünsel *bir ölçüsüdür. Bir kısmın değerinin ölçü birimi ne olmalıdır sorusuna bir başka soruyla cevap veriyorum. Bir derecenin, bir dakikanın, bir saniyenin normal büyüklüğü nedir? Bunların normal bir büyüklükleri yoktur ama bir kısmı belirlendi mi, her ölçeğin mahiyetine uygun olarak, geri kalan her şey orantılı olarak gelmelidir. Amsterdam Bankasının parasıyla, Angola kıyısının parası bu düşünsel paranın örneğidirler» (53).*

Steuart, paranın tedavülde *fiyat ölçüsü* ve *hesap parası* olarak oynadığı rol üzerinde durmaktadır. Eğer farklı metaların herbiri cari fiatla 15 şilin, 26 şilin, 36 şilin olarak tesbit edilmişse bunların değer büyüklüklerini karşılaştırırken gerçekte beni ilgilendiren ne gümüş miktarı ne de şilin adıdır. 15, 20, 36 sayısı arasındaki oranlar şimdi her şeyi dile getirmektedir ve 1 sayısı tek ölçü birimi olmuştur. Salt soyut oran, aslında sayılar arasındaki oranın ifadesinden başka bir şey değildir. Demek ki Steuart'ın, tutarlı olmak için, sadece altın ve gümüşle değil, bunların kanunî vaftiz adlarıyla da ilgilenmemesi gerekirdi. Steuart, değer ölçüsünün fiyat ölçüsüne dönüşmesinin mahiyetini anlamadığından, ölçü birimi yerine geçen belirli altın miktarının, ölçü olarak, diğer altın miktarlarıyla değil, değerlerin kendileriyle karşılaştırıldığına inanıyor ve metaların mübadele değerlerinin fiyatlara dönüşmesi onları aynı adı taşıyan büyüklükler olarak gösterdiğinden, Steuart metaları aynı ada indirgeyen ölçünün niteliğini inkâr ediyor ve farklı

altın miktarlarının karşılaştırılmasında ölçü birimi olarak kabul edilen altın miktarının büyüklüğü itibarî olduğu için bunu tespit etmemek gerektiğini de iddia ediyor. Bir dairenin 360 da birine derece diyeceği yerde 180 de birine derece diyebiliyor. Böylece dik açı 90 derece yerine 45 derece olacak ve dar açılarla geniş açı buna göre ölçülecektir. Bununla beraber, nitelik bakımından belirli geometrik bir şekil (daire) ve dairenin nicelik bakımından belirli bir parçası eskiden olduğu gibi, bundan böyle de açının ölçüsü olarak kalacaktır. Steuart'ın verdiği örneklere gelince, bunlardan biriyle kendi kanıtını çürütüyor, öbürüyle de hiçbir şeyi ispatlamıyor. Gerçekte Amsterdam Bankası'nın parası, bankanın mahzenlerinde semizliklerinden ve ağırlıklarından hiçbir şey kaybetmeden duran İspanyol altınları için sadece bir hesap parasıydı oysa, hareketli cari para dış dünya ile sürtüşmekten zayıflıyordu. Afrikalı idealistlere gelince, eleştirici bir gözle yapılacak geziler bize daha kesin bilgiler verinceye kadar onları kaderleriyle başbaşa bırakmamız gerektir (54).

Steuart'ın kastettiği anlamda aşağı yukarı düşünsel bir paradır diye Fransız kâğıt parasına (assignat) (55) *«100 franklık assignat* ya da *millî mülkiyet»* denilebilecektir. Doğrusu burada assignat'nın temsil etmesi gereken kullanım değeri, yani ele geçirilmiş emlâk belirtilmişti. Fakat ölçü birimini miktar olarak belirtmek unutulmuştu, bundan dolayı *«franc»* deyimi anlamsız bir kelimeden başka bir şey değildi. 1 assignat frankın temsil ettiği emlâkin az çok büyük bir kısmı gerçekte açık artırımların sonucuna bağlıydı. Bununla beraber, pratikte bir assignat frankı gümüş paranın değer işareti olarak tedavül ediyordu, bundan dolayı, değerinden ne kadar kaybettiği bu gümüş ölçeğe göre hesaplanıyordu.

Nakdî ödemelerin İngiliz Bankasınca durdurulduğu devir para hakkındaki teorilerden çok savaş bildirileri yönünden hareketliydi. Banknotların değerinin düşmesi ve piyasa fiyatının, altının para fiyatından yüksek olması Bankanın bazı savunucularını kafalarında düşünsel para ölçüsü doktrininin doğmasına sebep oldu. Bu belirsiz görüş (kavramı), *Lord Castlereagh,* şu belirsiz klasik deyimle dile getirdi : ölçü birim para, metalarla karşılaştırılan tedavül araçlarına oranla bir değer ifadesidir. *(a sense of value in reference to currency as compared with commodities).* Paris barışından birkaç yıl sonra, şartlar nakit ödemelerin takrar başlamasına imkân verince Guillaume III. hükümdarlığı sırasında Lowndes'in ortaya attığı mesele gene hemen hemen aynı şekilde ileri sürüldü. Yirmi yıldan beri biriken muazzam devlet borçları ve bir yığın özel borç düşük değerli banknotlarla taahhüt edilmişti. Bunları, 4672 sterlin 10 şilinin, 22 ayar 100 pound altını, itibarî olarak değil gerçekten temsil ettiği banknotlarla mı ödemek gerekecekti? Birminghamlı banker Thomas Attwood ikinci bir Lowndes olarak sahneye çıktı. **Alacaklılara, kendilerinden** ödünç alınan miktara eşit şilin ödenecekti fakat eski ayara göre, altın onsun 1/78 ine şilin deniyor idiyse, şimdi, şilini, meselâ altın onsun 1/90 i diye vaftiz etmek gerekecekti. Attwoodcular Birmingham ekolünün küçük şilinlere düşkün kişileri (little shilingmen) diye tanınmışlardı 1819 da başlayıp 1845 de Sir Robert Peel ile Attwood arasında sürüp giden tartışma aşağıdaki parçada baştan başa özetlenir:

« *Birmingham Ticaret Odası'yla yaptığı tartışmada sir Robert Peel, 1 pound'luk bankonotunuz nevi temsil edecektir 1 pound nedir ya da bugünkü değer ölçüsü* ***biriminden neyi anlamak gerekir?*** *3 ster-*

lin, 17 şilin 10,5 peni, 1 ons altını mı *yoksa sadece 1 ons altının* değerini *mi temsil ediyor? Eğer bu, onsun kendisiyse, nesneleri niçin kendi adlarıyla çağırmamalı ve niçin sterlin, şilin, peni yerine ons, penny weights dememeli? diye soruyor. O zaman dolaysız trampa sistemine döneriz... Ya da bunlar değeri temsil ediyorlar mı? Eğer 1 ons = 3 sterlin 17 şilin 10,5 peni ise, niçin farklı devirlerde bazen 5 sterlin 4 şilin, bazen de 3 sterlin 17 şilin 9 peni değerinde oluyor? Pound (£) sabit bir standard değerle değil, değerle ilgilidir...* Pound bir düşünsel birimdir... Emek'*le üretim masrafları arasında çok yakın bir ilişki vardır ve emeğin nisbî değeri demire olduğu gibi altına da geçer.* Bir insanın 1 günlük ya da bir haftalık emeğini (çalışmasını,) belirtmek için kullanılan özel hesap adı ne olursa olsun *bu ad, üretilmiş metanın değerini ifade eder» (56).*

Düşünsel para ölçüsü kavramındaki sisler bu son sözlerle dağılıyor ve bunun hakikî muhtevasını meydana getiren düşünce ortaya çıkıyor. Altının, hesap adları, yani sterlin, şilin v.s. emek müddetinin belirli miktarlarının adları olacaktır. Değerlerin özü (cevheri) ve asıl ölçüsü emek müddeti olduğundan gerçekte bu adların böylece bizzat değer oranını temsil etmeleri gerekecektir. Başka bir deyişle, emek müddeti paranın hakikî ölçü birimi olarak kabul edilmiştir. Burada Birmingham ekolünü bırakıyoruz ama bu arada şunu belirtelim ki düşünsel para ölçüsü doktrini banknotların konvertibilitesi ya da konvertibl olmaması ile ilgili tartışmada yeni bir önem kazandı. Eğer kâğıt paraya adını altın ya da gümüş veriyorsa, banknotun konvertibilitesi yani altın ya da gümüşle mübadele edilebilmesi, hukukî kanun ne

olursa olsun, ekonomik bir kanun olarak kalmaktadır. Böylece, kanunen konvertibl olmamasına rağmen bir kâğıt para Plusya thaleri mutad ticarette bir gümüş thalerden daha az geçerli olsaydı değeri hemen azalacak ve dolayısıyle pratikte konvertibliği kalmıyacaktı. Bundan ötürüdür ki konvertibl olmayan paranın İngiltere'deki bilinçli savunucuları düşünsel para doktrinine sarıldılar. Paranın hesap adları yani sterlin, şilin, v.s., değer atomlarının belirli bir miktarını gösteren adlar olduklarına ve diğer bir metayla mübadelesi boyunca bir meta bu değer atomlarının bazen büyük bazen küçük bir miktarını massettiğine göre, meselâ 5 pound'luk bir banknot, tıpkı demir ya da pamukla olduğu gibi, altınla olan ilişkisinde de bağımsızdır. Ayarı onu belirli bir miktar altına ya da bambaşka bir metaya teorik bakımdan eşit olmaktan alıkoyduğu için, konvertibl olması yani pratikte özel bir objenin belirli bir miktarına eşitliği ihtimali, banknot kavramının kendisinden dolayı ortadan kalkacaktır.

Dolaysız para ölçüsü birimi olarak ele alınan emek müddeti teorisini sistemli bir şekilde ilk defa *John Gray* (57) açıklamıştır. Ona göre, farklı metaların üretimi için harçanmış emek müddetini, şubelerinin aracılığı ile iş gören bir Merkez Bankası garanti etmelidir. Üretici, metasına karşılık resmî bir değer belgesi yani kendi metasının ihtiva ettiği kadar emek zamanı için bir makbuz alır ve bir 1 haftalık emek, 1 günlük emek, 1 saatlik emek, v.s. değerinde olan bu banknotlar bankanın (58) doklarında bulunan diğer bütün metaların eşdeğeri için bono yerine de geçer. Mevcut İngiliz müesseseleri esas alınarak uygulamadaki ayrıntıları dikkatle incelenmiş temel ilke budur. Gray, bu sistemle :

« *Para karşılığında satış yapmak, her zaman için, şimdi parayla satın almak kadar kolaylaşacak, üre-*

tim yeknesak ve daimî bir talep kaynağı olacaktır» (59).

diyor. Değerli madenler, diğer metalar karşısındaki *«imtiyazlarını»* kaybedecekler ve

« Pazarda tereyağın, yumurtanın, kumaşın ve pamuklu bezin yanında kendi yerlerini alacaklar ve onların değerleri bizi ancak elmasların değeri kadar ilgilendirecektir (60). İtibarî değer ölçümüzü yani altını muhafaza edecek ve böylece memleketin üretken güçlerini engellemek zorunda mı kalacağız yoksa tabiî değer ölçüsü olan emeğe mi başvuracağız ve böylece memleketin üretken güçlerini serbest mi bırakacağız?» (61).

Değerin kendiliğinden mevcut ölçüsü emek müddeti olduğuna göre bunun dışında bir başka ölçünün ne gereği var? Niçin mübadele değeri fiyat halinde gelişmektedir? Niye bütün metaların değeri, mübadele değerinin varoluş tarzına yani paraya dönüşmüş olan özgül bir meta ile ölçülmektedir? Gray'ın çözmek zorunda olduğu problem buydu. Gray bunu çözeceği yerde, sosyal emeğin ürünleri olarak metaların doğrudan doğruya birbirleriyle karşılıklı bir ilişki içinde olabileceklerini düşündü. Oysa birbirleriyle ancak meta oldukları için karşılaştırılabilirlerdi. Metalar, özel mübadele süreci içindeki yabancılaşmalarından (elden çıkarılmalarından) dolayı genel sosyal emek olarak gerçekleşmesi gereken münferit özel emeklerin ürünleridir, başka bir deyişle, meta üretimine dayanan emek ancak ferdî emeklerin genel yabancılaşmasıyla sosyal emek olur. Fakat metaların ihtiva ettikleri emek müddetini *doğrudan doğruya sosyal emek müddeti* olarak ele alan Gray, bunu, kollektif emek müddeti ya da doğrudan doğruya biraraya gelmiş

fertlerin emek müddeti diye ileri sürüyor. Bu taktirde gerçekte altın ve gümüş gibi özgül bir meta diğer metaların karşısına genel emek müddetinin ete kemiğe bürünmesi olarak çıkamayacak, mübadele değeri fiyat haline gelemiyecek ve kullanım değeri de mübadele değerine dönüşmiyecek, ürün meta olmayacak ve böylece burjuva üretiminin temeli ortadan kalkacaktır. Oysa Gray'in görüşü hiç de böyle değildir. *Ürünler, meta olarak elde edilmeli* ve meta olarak *mübadele edilmemelidirler.* Gray, bu dindarca arzunun gerçekleştirilmesini millî bir bankaya bırakıyor. Bir yanda toplum, araya bankayı koyarak fertleri özel mübadele şartlarının dışında bırakıyor, öte yandan, bu aynı fertlerin, özel mübadele temeli üzerinde, üretime devam etmelerine sebep oluyor. Bununla beraber, olayların (eşyanın) mantığı, Gray'i, sadece meta mübadelesinin yarattığı parayı «ıslah» etmek istediği halde, burjuva üretim şartlarını birbiri ardısıra inkâra götürüyor. Böylece sermayeyi millî sermayeye (62), toprak mülkiyetini millî mülkiyete (63) dönüştürüyor ve yakından bakılırsa görüleceği gibi, onun bankası sadece bir eliyle metaları almak, öbür eliyle de emek belgeleri vermekle kalmıyor fakat üretimin kendisini de düzenliyor. Son eseri olan *Lectures on Money*'de Gray, emek-para'sını salt burjuva reformu olarak göstermeye uğraşıyor ve böylece daha da büyük saçmalıklar yapıyor.

Her meta doğrudan doğruya paradır. Gray'in eksik, bundan dolayı da yanlış olan meta tahlilinden çıkardığı teori buydu «emek-para», «millî banka» ve «meta depoları», dogmanın genel bir kanun diye yutturulduğu bir hayaldir. Meta doğrudan doğruya paradır ya da tek bir ferdin metada bulunan özel emeği doğrudan doğruya sosyal emektir dogmasının hakikat haline gelmesi için bir bankanın buna inanması ve işlemlerini buna göre

yapması yetmez. Tersine, böyle bir durumda, pratik eleştirinin yerini iflâs alacaktır. Gray'in eserinde gizli kalan ve özellikle kendisinin de görmediği şey şudur : emek-para, paradan kurtulmak, parayla birlikte mübadele değerinden, mübadele değeriyle birlikte metadan ve metayla birlikte burjuva üretim tarzından kurtulmak isteğini dile getiren ve Gray'den önce ya da sonra yazmış olan bazı İngiliz sosyalistlerinin açıkça söyledikleri boş bir sözdür (64). Fakat *paranın* aşağılaştırılması ve sosyalizmin özü diye *metanın* göklere çıkarılması ve sosyalizmi metalarla para arasındaki zarurî bağı anlayamıyacak kadar ilkel bir bilgisizlik içinde bırakmak Proudhon'a ve onun ekolüne kalmıştı (65).

II. *TEDAVÜL ARACI*

Fiyatın belirlenmesi süreci içinde meta tedavüle elverişli şekle büründükten, altın da para niteliğine kavuştuktan sonra, meta mübadelesi sürecinin ihtiva ettiği çelişkileri tedavül hem meydana çıkartacak hem de halledecektir. Gerçek meta mübadelesi yani nesnelerin sosyal mübadelesi metanın, kullanım değeri ve mübadelesi değeri olarak, ikili mahiyetinin bütün çıplaklığı ile göründüğü bir başkalaşıma uğrar ama bu başkalaşmanın kendisi belirli para şekillerinde billurlaşır. Bu başkalaşmayı (şekil değişikliğini) açıklamak tedavülü açıklamaktır. Daha önce gördüğümüz gibi, gelişmiş bir mübadele değeri olabilmek için meta, mutlaka bir metalar dünyasını ve gerçekten gelişmiş bir işbölümünü gerektirir; aynı şekilde tedavül de genel bir mübadeleyi ve bunun durmadan yenilenmesini gerektirir. Ayrıca tedavül, metaların, *fiyatları belirli* metalar olarak tedavüle katılmalarını ya da bu süreç içinde birbirlerine çifte bir varoluş şek-

linde yani kullanım değerleri olarak gerçek mübadele değerleri olarak düşünsel bir biçimde —fiyatta— görünmelerini gerektirir.

Londra'nın en kalabalık sokaklarında yanyana sıralanmış mağazaların vitrinlerinde Hint şallarından Amerikan tabancalarına, Çin porselenlerine, Paris korselerine, Rus kürklerine ve doğu ülkelerinden gelen baharata kadar yeryüzündeki bütün zenginlikler yer alır. Fakat çeşitli ülkelerden gelen bütün bu malların üstünde beyazımsı etiketler vardır ve bu etiketlerde birtakım rakamlar yazılıdır ve bu rakamların yanında da sterlin, şilin, peni işaretleri (l., s., d.) yer alır. İşte tedavüle çıkan metanın görünüşü budur.

a) *Metaların başkalaşımı*

Tedavül süreci, daha yakından incelenince, iki farklı şekilde görünür. Metaya, M, paraya P (66) dersek bu iki şekli şöyle ifade edebiliriz :

M—P—M
P—M—P

Bu kesimde özellikle birinci şekille yani meta tedavülünün dolaysız şekliyle ilgileneceğiz.

M—P—M safhası şöyle ayrılır: M—P hareketi yani metanın parayla mübadelesi ya da *satış;* P—M hareketi yani paranın metayla mübadelesi ya da *satınalma.* Venihayet her iki hareketin tümü olan M—P—M yani parayı metayla mübadele etmek için metanın parayla mübadelesi ya da *satınalma* amacıyla (yapılan) *satış.* Fakat bu süreç M—M sonucuna yani metanın metayla mübadelesi sonucuna varır ki gerçek meta (nesne) mübadelesi de budur.

İlk metanın yan (uç) teriminden hareket edilirse,

M—P—M, metanın paraya (altına) ve paranın da tekrar metaya dönüştüğü ifade eder. Bu harekette meta önce özel kullanım değeri olarak vardır, sonra bu varoluş tarzından sıyrılır ve mübadele değeri ya da genel eşdeğer olarak, ilk varoluş tarzı ile hiçbir bağıntısı bulunmayan bir varoluş tarzına bürünür ve sonunda ferdî ihtiyaçları karşılayan gerçek kullanım değeri olarak kalmak için bu yeni varoluş tarzından da sıyrılır. Ve bu son şekliyle tedavül alanından tüketim alanına geçer. Demek ki M—P—M tedavül sürecinin tümü, her şeyden önce sahibi için doğrudan doğruya kullanım değeri olmak üzere tek tek bütün metaların geçirdiği başkalaşımların tamamını ihtiva eder. İlk başkalaşım, tedavülün ilk yarısında M—P; ikinci başkalaşım, tedavülün ikinci yarısında P—M olarak gerçekleşir. Ve tedavülün tamamı metanın *yaşantısını* meydana getirir. Fakat M—P—M tedavülü aynı zamanda diğer metaların belirli ve tek taraflı başkalaşımlarının toplamı olduğu içindir ki tek bir metanın geçirdiği başkalaşımların **tümüdür, çünkü, ilk** metanın geçirdiği her başkalaşım bu metanın bir başka metaya yani, diğer metanın ilk metaya dönüşmesidir, başka bir deyişle, aynı tedavül safhasında gerçekleşen iki taraflı bir dönüşümdür bu. Demek ki, M—P—M tedavülünü meydana getiren iki mübadele sürecinin herbirini önce ayrı ayrı icelememiz gerekiyor.

M—P ya da *satış:* M metası tedavül sürecine sadece özel kullanım değeri, meselâ bir ton demir olarak değil, aynı zamanda belirli fiyatta kullanım değeri olarak, söz gelişi, 3 Sterlin 17 şilin 10,5 peni ya da 1 ons altın olarak katılır. Bu fiyat, bir yandan demirin ihtiva ettiği emek müddeti miktarının yani onun değer büyüklüğünün üssü olmakla beraber, aynı zamanda demirin altın olmak tutkusunu ifade eder yani bizzat kendisinin ihti-

va ettiği emek müddetine genel soyut emek müddeti şeklini verir. Bu tüm değişiklik (dönüşüm) gerçekleşmezse, demir sadece meta olmaktan çıkmakla kalmaz fakat bir ürün olmaktan da çıkar çünkü sahibinin gözünde kulanım değeri olmadığı için metadır ya da sahibinin emeği ancak başkalarına yararlı emek olarak gerçek emektir ve ancak genel soyut emek olarak sahibinin işine yarar. Demek ki demirin ya da demir sahibinin görevi metalar dünyasında demirin altını kendine çektiği noktayı keşfetmektir. Fakat bu güçlük yani metanın bu ölüm dönemeci *(solto mortale),* burada basit tedavülün tahlilinde varsayıldığı gibi satış gerçekten olursa aşılır. 1 ton demir yabancılaşarak, yani kullanım değeri olmadığı ellerden kullanım değeri olduğu ellere geçerek, kullanım değeri diye gerçekleşmekle aynı zamanda kendi fiyatını gerçekleştirir ve sadece tasavvurdaki altınken gerçek altın olur. «Ons altın» ya da 3 sterlin 17 şilin 10,5 peni deyiminin yerini şimdi 1 ons gerçek altın alır fakat bir ton demirin yeri boş kalır. M—P safhasında kendisine fiyat biçilmekle düşüncede altına dönüşmüş olan meta, aslında altına dönüşmekle kalmaz fakat aynı süreç içinde değer ölçüsü olarak sadece düşüncede varolan ve gerçekte bizzat metaların para adı olarak görünen altın gerçek paraya (67) dönüşür. Bütün metaların değerleri onunla ölçüldüğü için düşüncede genel eşdeğer olan altın, kendisiyle mübadele edilen metaların genel yabancılaşmalarının ürünü olarak (M—P satışı bu genel yabancılaşma sürecini temsil eder) şimdi mutlak bir şekilde yabancılaşmış meta haline yani gerçek para haline gelir. Fakat metaların mübadele değerleri daha önce düşüncemizde fiyat şeklinde altın oldukları içindir ki altın, satış süreci içinde gerçekten para olur.

P—M satınalımında olduğu gibi, M—P satışında da iki meta mübadele ve kullanım değerleri birimi olarak birbirleriyle karşılaştırılır. Fakat metanın mübadele değeri ancak düşüncede fiyat olarak vardır, oysa kendisi gerçek bir kullanım değeri olmasına rağmen altının kullanım değeri sadece mübadele değerinin dayanak noktosı (maddî temel) olarak, bundan dolayı da, ferdî gerçek hiçbir ihtiyaçla ilintisi bulunmayan kullanım değeri olarak vardır. Demek ki kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki zıtlık M—P'nin iki yan terimine o şekilde bölünmüştür ki meta, altının karşısına bir kullonım değeri olarak, düşünsel mübadele değerini yani kendi fiyatını ancak altında gerçekleştirmesi gereken bir kullanım değeri olarak çıkar; oysa meta karşısında altın, kendi şekli kullanım değeri ancak metada maddeleşen mübadele değeridir. Metaların mübadele süreçlerinin ihtiva ettiği çelişkiler ancak bu bölünmeyle yani metanın meta ve altın diye ikiye bölünmesiyle ve her yan terimin kendi gerçek karşıtının düşünsel ve kendi düşünsel karşıtının gerçek bir şekilde varolduğu ikili ve çelişik ilişkiyle yani metaların iki yanlı karşıt kutuplar olarak temsil edilmesiyle çözülür.

Şimdiye kadar M—P'yi satış olarak, metanın paraya dönüşümü olarak ele aldık. Ama işi diğer yönden incelersek aynı süreç, P—M yani satın alma olarak, paranın metaya dönüşümü olarak görünür. Satış aynı zamanda kendi karşıtıdır yani satınalmadır. Bu, kaçınılmaz bir olgudur. Süreci M—P olarak ele alırsak satış, P—M olarak ele alırsak satınalmadır. Gerçekte ise M—P'da metadan ya da satıcıdan ve P—M'da paradan ya da satın alandan hareket edildiği içindir ki, ancak bundan dolayıdır ki, süreçte bir ayrım yapılır. Demek ki M—P tedavülünün ilk sahasını geçirdi diye metanın ilk başkala-

şımını [yani] paraya **dönüşümünü sonuç olarak** düşündüğümüz anda diğer bir metanın paraya dönüşmüş olduğunu, bundan dolayı da artık P—M tedavülünün ikinci safhasında bulunduğunu varsayıyoruz. Böylece varsayımlarımız bizi bir kısır döngüye götürür. Bu kısır döngü, tedavülün kendisidir. Eğer M—P'da P'yı diğer bir metanın başkalaşımı olarak düşünmezsek, mübadeleyi tedavül sürecinden ayırmış oluruz. Fakat tedavül dışında M—P şekli kaybolur ve birbirinin karşısında iki farklı M'den söz gelişi demir ve altından, başka bir şey kalmaz ve bunların mübadelesi de tedavülün değil, dolaysız trampanın bir görünüşüdür. Diğer herhangi bir meta gibi, altın da kendi üretim kaynağında bir metadır. Altının ve demirin ya da diğer herhangi bir metanın nisbî değeri burada bu metaların birbirleriyle mübadele edilebildikleri miktarlarda görünür. Oysa tedavül süreci içinde bu işlemin tamamlanmış olduğu varsayılır, altının kendi değeri metaların fiyatlarında belli olmuştur. *Tedavül süreci içinde* altınla meta arasında dolaysız bir trampa ilişkisi kurulduğunu ve bundan dolayı, nisbî değerlerinin basit metalar olarak mübadele edilmeleriyle gerçekleştiğini tasavvur etmekten daha yanlış bir şey olamaz. Tedavül süreci boyunca altın, metalarla basit bir meta olarak mübadele edilmiş gibi görünüyorsa, bu görünüş fiyatların, belirli miktarda metanın belirli miktarda altına denk olduğu eşitlikleri temsil etmesinden yani metaların para olarak kabul edilen [yani] genel eşdeğer olarak kabul edilen altınla karşılaştırılmasından, *bundan dolayı da* doğrudan doğruya altınla mübadele edilebilmelerinden ileri gelir. Bir metanın fiyatı altında *gerçekleştiğine* göre, altın, meta olarak, emek müddetinin özel maddeleşmesi olarak bu metayla mübadele edilir; fakat her iki durumda da tedavül süreci içinde metanın mübadele edildiği al-

tın miktarı mübadeleyle belirlenmiş değildir: tam tersine, mübadeleyi belirleyen, metanın fiyatıdır yani metanın altın olarak hesaplanan mübadele değeridir (68).

Tedavül süreci içinde altını, herkes M—P satışının sonucu olarak görür. Fakat M—P yani satış, aynı zamanda P—M'dır. Görüldüğü gibi, sürecin başlangıç noktası olan meta (M) ilk başkalaşımını tamamlarken, onun karşısına yan terim olarak çıkan diğer meta (P) ikinci başkalaşımını tamamlar ve böylece tedavülün ikinci safhasını geçer oysa ilk meta yolunun henüz ilk yarısında bulunur.

İkinci tedavül sürecinin hareket noktası olan altın ilk sürecin yani satışın sonucudur. İlk şekliyle görünen metanın yerini eşdeğeri altın almıştır. Bu sonuç her şeyden önce bir dinlenme noktasına (bir hareketsizlik dönemine) gelinmiş olduğunu gösterir çünkü bu ikinci şekliyle meta sürekli bir yaşantıya (varlığa) kavuşmuştur. Sahibinin elinde kullanım değeri olmayan meta şimdi daima kulanılmaya hazır olarak onun emrindedir. Çünkü daima mübadele edilebilir ve metalar dünyasında tedavüle tekrar hangi anda ve hangi noktada gireceği şartlara bağlıdır. Onun kısa ya da uzun bir süre devam ettirileceği altın krizalit hali yaşantısının bağımsız bir devresini meydana getirir. Trampada özel bir kullanım değerinin mübadelesi diğer bir özel kullanım değerinin mübadelesine doğrudan doğruya bağlı olduğu halde, mübadele değeri yaratan emeğin genel karakteri alım-satımın birbirinden ayrı ve farklı olmasında ortaya çıkar.

P—M, yani satın alma M—P'nın tersi bir harekettir ve bu aynı zamanda metanın ikinci ya da son başkalaşımıdır. Altın olarak ya da genel eşdeğer şekliyle meta diğer bütün metaların kullanım değerlerinde doğrudan doğruya temsil edilebilir. Diğer bütün metalar da altı-

na kavuşmak için can atarlar fakat aynı zamanda bunların fiyatları, bedenlerinin yani kullanım değerlerinin para yerine geçebilmek ve ruhlarının yani mübadele değerlerinin de bizzat altına yerleşebilmek için çıkarmaları gereken sesi gösterirler. Diğer bütün metaların genel yabancılaşmasının ürünü olduğu için para, mutlaka elden çıkartılabilen metadır. Altının metaya dönüşmesi için bir nitelik sınırı yoktur sadece bir nicelik sınırı vardır, o da altının kendi miktarı ya da değer büyüklüğüdür. «İnsan peşin parayla her şeye sahip olabilir.» M—P hareketinde kullanım değeri olarak yabancılaşan (elden çıkartılan) meta kendi fiyatını ve herhangi bir kimsenin parasının kullanım değerini gerçekleştirdiği halde P—M hareketinde mübadele değeri olarak yabancılaşmakla kendi kullanım değerini ve diğer metanın fiyatını gerçekleştirir. Oysa kendi fiyatını gerçekleştirmekle aynı zamanda altını gerçek para haline getiren meta tekrar dönüşmekle altını geçici varoluş tarzına yani para şekline kavuşturur. Metaların tedavülü gelişmiş bir işbölümünü, bundan dolayı da üreticilerin her birinin ihtiyaçlarında bir çoğalmayı gerektirdiğinden ve bu çoğalma üretilen nesnelerin tek yanlı karakteriyle ters orantılı olduğundon P—M (satınalma) bazen eşdeğerli bir meta ile kurulan bir eşitlik halinde ifade edilecek bazen de alıcının ihtiyaçlarıyla ve elindeki paranın miktarıyla sınırlanmış olan bir eşdeğerli metalar dizisi içinde yer alacaktır. Satış **aynı zamanda bir satınalma olduğu**ndan satın alma aynı zamanda bir satış ve P—M aynı zamanda M—P'dır ama bu durumda teşebbüs altına ya da alıcıya aittir.

Şimdi tedavülün tümüne yani M—P—M'ye dönersek bunun bir metanın geçirdiği bütün başkalaşımlar dizini ihtiva ettiği görülür. Fakat meta tedavülün ilk ya-

rısına başlar ve ilk başkalaşımını tamamlarken bir ikinci meta tedavülün ikinci yarısına girer ikinci başkalaşımını tamamlar ve tedavülden çıkar. Buna karşılık, ilk meta tedavülün ikinci yarısına girer, ikinci başkalaşımını tamamlar ve tedavülden çıkarken bir üçüncü meta tedavüle katılır, yolunun ilk yarısına varır ve ilk başkalaşımını tamamlar. Demek ki bir metanın geçirdiği başkalaşımların toplamı olarak M—P—M tedavülünün tümü aynı zamanda bir ikinci metanın geçirdiği bütün başkalaşımın sonu ve bir **üçüncü metanın tüm başkalaşımının** başlangıcıdır yani başı ve sonu olmayan bir dizidir. Daha iyi açıklamak ve metaları ayırdetmek için M'yi iki yan uçtan farklı bir şekilde yani M'—P—M'' diye belirtelim, gerçekte (M'—P), P'nın bir başka M—P'nın sonucu olmasını gerektirir. Demek ki M'—P, (M—P—M') ın sadece son terimidir. Oysa ikinci terim (P—M''), kendi sonucu olan M''—P da bulunmaktadır ve bundan dolayı, kendisi M''—P—M'' ın ilk terimi olarak görünür, v.s. Üstelik, P ancak bir *satışın* sonucu olmasına rağmen P—M'+P—M''+P—M'''+ v.s., olarak görünebilir; demek ki bir sürü satınalmalar yani satışlar yani metaların geçirdikleri bütün yeni başkalaşımların ilk halkaları olarak ayrılabilir. Demek ki tek bir metanın geçirdiği başkalaşımın tümü, başı ve sonu olmayan başkalaşımlar zincirinin sadece bir halkası olarak değil, aynı zamanda çok sayıda zincirlerin bir halkası olarak göründüğüne göre her meta M—P—M devresinden geçtiği için, metalar dünyasındaki tedavül süreci daima sonsuz farklı noktalar halinde sona erip daima başlayan bir hareketin birbirine sıkı sıkıya bağlı zincirleri gibidir. Ama tek tek her satış ya da her satınalma, tamamlayıcı hareketin zamanda ve mekânda kendisinden ayrılabildiği yani devam etmek için kendisine hemen ihtiyaç duymadığı farklı ve tek başına bir

hareket noktası olarak vardır. Bir metanın kullanım değerine ve diğer bir metanın paraya dönüşümü olarak yani tedavülün ilk ve ikinci safhası olarak her özel M—P ya da P—M tedavül süreci iki yönde bağımsız bir dinlenme noktası meydana getirir fakat öte yandan bütün metalar ikinci başkalaşımlarına hepsinde ortak olan genel eşdeğer yani altın şeklinde başlayıp tedavülün ikinci safhasının hareket noktasında dururlar; işte bundan dolayıdır ki her hangi bir P—M her hangi bir M—P'nin ve bir metanın yaşantısı içindeki ikinci bölüm diğer bir metanın yaşantısının ilk bölümünün hemen ardından gelebilir. Meselâ A, 2 sterline demir satar yani M—P yı ya da meta demirin ilk başkalaşımını tamamlar fakat satın almayı daha sonraya bırakır. On beş gün önce 6 sterline 2 ölçek buğday satmış olan B, bu 6 sterlinle elbiseci Moiz ve Oğullarından bir elbise satın alır, demek ki P—M yı ya da meta buğdayın ikinci başkalaşımını sağlar. Bu iki fiil, P—M ve M—P, burada sadece bir zincirin halkaları olarak görünürler çünkü P, yani altın şekliyle ifade edilen bir meta diğer metaya benzer ve altına bakmakla bunun başkalaşmış demir mi yoksa başkalaşmış buğday mı olduğu anlaşılmaz. Demek ki gerçek tedavül süreci içinde M—P—M, tüm farklı başkalaşımların dağınık haldeki uzuvlarının (parçalarının) tesadüfen yanyana ya da ardarda gelmesi olarak görünür. Şu halde gerçek tedavül süreci metanın toplam başkalaşımı olarak, yani onun karşıt (zıt) safhalardan geçmesi olarak değil, tesadüfen yanyana gelen ya da birbiri ardısıra gerçekleşen bir alım-satımlar yığını olarak görünür. Böylece sürecin şeklî belirlenimi diye bir şey kalmaz ve her özel tedavül süreci meselâ satış, aynı zamanda kendi karşıtı yani satınalma ya da her satınalma aynı zamanda satış olduğundan şeklî belirlenim büsbütün ortadan kalkar. Öte yan-

dan tedavül süreci, metalar dünyasındaki başkalaşımlar hareketi *dir* ve bundan dolayı kendi hareketinin içinde de bunu yansıtması gerektir. Bunun nasıl yansıdığını bir sonraki bölümde inceleyeceğiz. Gene de burada şunu belirtmekle yetinelim : M—P—M daki 2 M, P ile aynı ilişki içinde olmayan 2 meta şeklidir. İlk M, özel bir metadır ve onunla para arasındaki ilişki, özel bir metanın genel bir metayla ilişkisi gibidir oysa para genel (evrensel) metadır ve ikinci M ile para arasındaki ilişki tıpkı tek bir meta ile olan ilişki gibidir. Demek ki M—P—M, soyut mantığa göre, Ö—E—F tasım şekline indirgenebilir. Burada özellik (Ö) büyük terim, evrensellik (E) orta terim ve ferdiyet (F) küçük terimdir.

Meta sahipleri tedavül sürecine basit meta sahipleri olarak girmişlerdir. Bu süreç içinde alıcı ve satıcı olarak karşıkarşıya gelirler. Biri kelle şekerinin öbürü de altının ete kemiğe bürünmesidir. Kelle şekeri altına dönüşünce satıcı alıcı olur. Bu belirli sosyal karakterlerin kökeni hiç de genel beşerî ferdiyette değil, ürünlerini belirli meta şeklinde üreten insanlar arasındaki mübadele ilişkilerindedir. Bunlar alıcıyla satıcı arasındaki ilişkide ifadesini bulan salt ferdî ilişkiler olmaktan öylesine uzaktır ki her ikisi de bu ilişkiye ferdî emeklerinin olumsuzlaşması sonucu yani ancak paraya dönüşmesi olarak katılırlar, [çünkü] para *özel bir* ferdin emeği değildir. Bu alıcı ve satıcı burjuva ekonomik karakterlerini beşerî ferdiyetin ölümsüz sosyal şekilleri olarak düşünmek ne kadar budalaca bir şeyse onlarda ferdiyetin kalktığını görerek yanıp yakılmak da o kadar yanlıştır (69). Onlar sosyal üretim sürecinin belirli bir safhasında ferdiyetin gerekli bir görünüşüdür. Zaten, burjuva üretiminin çelişik mahiyeti alıcı ile satıcı arasındaki zıtlık içinde öylesine sathî ve şeklî görünür ki bu zıtlık kapitalizm öncesi top-

lum şekillerinde de vardır çünkü bunun gerektirdiği tek şey fertlerin birbirleriyle meta sahipleri olarak ilişki kurmalarıdır.

Şimdi M—P—M nın sonucunu incelersek bunun M—M şekline yani meta mübadelesine indirgendiğini görürüz. Meta metayla, kullanım değeri kullanım değeriyle mübadele edilmiştir ve metanın paraya dönüşümü ya da para şeklinde görünen meta bu madde (nesne) mübadelesinde sadece aracılık eder. Böylece para genellikle mübadele aracı olarak değil, sadece metaların mübadelesini sağlayan bir araç olarak, tedavül sürecinin nitelendirdiği bir mübadele aracı yani bir tedavül aracı olarak görünür (70).

Metaların tedavül sürecinin M—M şeklinde son bulmasına ve bundan dolayı da sadece paranın aracılığı ile gerçekleştirilen bir trampa olarak görünmesine ya da genellikle M—P—M nın sadece iki ayrı sürece ayrılmakla kalmadığına fakat aynı zamanda bu süreçlerin hareketli (değişen) birliğini temsil ettiğine bakıp alımla satımı arasında ayrım değil sadece birlik (bölünmezlik, bütünlük) vardır sonucunu çıkarmak istemek öylesine bir düşünüştür ki **bunu eleştirecek olan ekonomi** politik değil, mantıktır. Mübadele süreci içinde alımla satımın ayrılması toplumdaki meta (madde) mübadelesinin karşısına çıkan ve kökü ataerkil inançlara dayanan mahallî, ilkel engelleri yıktığı için bu ayrım, mübadele süreci boyunca çakışan ve ayrılan noktaların genel şeklidir, kısacası meta ile para arasındaki zıtlık, **burjuva toplumunda** emeğin ihtiva ettiği bütün zıtlıkların soyut ve genel şekli olduğu içindir ki ticarî buhranları mümkün kılar. Demek ki para, buhranlar, olmaksızın tedavül edebilir fakat buhranlar para tedavülü olmadan patlak veremez. Gene de bunun anlamı sadece şudur : özel mübadele üzeri-

ne kurulmuş emeğin paranın yaratılması safhasına henüz erişmediği yerde burjuva üretim sürecinin tam gelişmesini gerektiren olayların meydana gelmesi tabiî, daha az mümkündür. Öyleyse, değerli madenlerin «imtiyazına» son vererek ve sözde «rasyonel bir para sistemi» kurarak burjuva üretiminin (kapitalist üretimin) «sakıncalarını» ortadan kaldıracağını iddia eden bir eleştirinin ne derece sağlam olduğunu değerlendirebiliriz. Öte yandan, ekonomi politikte bir savunma örneği vermek için, olağanüstü isabetinin büyük gürültülere yol açtığı bir yorumu hatırlatmamız yeter. Ünlü İngiliz iktisatçısı John Steuart'ın babası James Mill der ki :

> *«Her metanın mutlaka bir alıcısı vardır. Metasını satışa çıkaran her hangi bir kimse bunun karşılığında bir meta almak ister. Demek ki sırf satıcı olduğu için alıcıdır. Öyleyse, toplam metaları alıp satanların tümü arasında, metafizik bir zaruretten dolayı, bir denge kurulması gerekmektedir. O halde bir metanın satıcısı alıcısından çoksa, bir başka metanın alıcılarının, satıcılarından daha çok olması gerekir» (71).*

Mill, tedavül sürecini dolaysız trampaya dönüştürmekle dengeyi sağlıyor oysa, mübadele sürecinden devşirilmiş alıcı ve satıcı figürlerini dolaysız trampaya gizlice sokuyor. Mill'in belirsiz deyimiyle, meselâ 1857-1858 ticarî buhranının bazı anlarında Londra ve Hamburg'da olduğu gibi, bütün metaların satılmadığı anlarda tek bir metanın alıcıları, yani paranın alıcıları gerçekte satıcılarından ve *diğer bütün para şekillerinin,* yani metaların satıcıları alıcılarından daha çoktur. Alımlarla satımlar arasındaki metafizik denge şuna indirgenmektedir : her satınalma bir satıştır ve her satış bir satınalmadır. Elin-

dekini satamayan, satamadığı için de satın alamayan meta sahiplerini teselli edebilecek bir şey yoktur bunda (72).

Alımla satımın ayrı olması, asıl ticaretin yanında, meta üreticileriyle tüketicileri arasında kesin mübadeleden önce, birçok itibarî işleme (muameleye) yol açar ve böylece bir yığın asalağın üretim sürecine katılmasını ve bu ayrımdan yararlanmasını sağlar. Ama bu demektir ki burjuva rejiminde emeğin genel şekli olan para, bu emeğin ihtiva ettiği çelişkilerin gelişmesine *imkân* verir.

b) *Paranın tedavülü*

Gerçek tedavül önce, tesadüfen ve yanyana yapılan alım ve satımlar olarak görülür. Satışta olduğu gibi satınalmada da meta ve para daima aynı ilişki içinde yer alırlar: satıcı metanın, alıcı da paranın yanındadır. Demek ki tedavül aracı olan para, daima *satınalma aracı* olarak görünür ve bu bakımdan, metaların başkalaşımlarının karşıt safhaları içinde ayırdedici nitelikleri tanınmaz hale gelir.

Aynı işlem boyunca meta alıcının para da satıcının eline geçer. Demek ki, meta ve para karşıt yönde tedavül eder ve paranın bir tarafa, metanın da öbür tarafa geçtiği bu yer değiştirme bütün burjuva toplumu içindeki sayısız noktalarda eşzamanda meydana gelir. Fakat tedavüle katılmak için metanın attığı ilk adım, aynı zamanda onun son adımıdır (73). Altını kendine çektiği için (M—P), ya da altın onu kendine çektiği için (P—M) yer değiştirmiş de olsa bu yer değiştirme metanın tedavül alanından tüketim alanına geçmesine yol açar. Tedavül daima başka metaların yer aldığı sürekli bir meta hareketidir ve her meta sadece bir tek hareke-

ti gerçekleştirir. Her meta kendi tedavülünün ikinci yarısına aynı meta şeklinde değil de başka bir meta şeklinde yani altın (para) şeklinde girer. Demek ki, başkalaşmış metanın hareketi altının hareketidir. M—P safhası içinde meta ile bir kere yer değiştirmiş olan aynı para ya da aynı altın parçası P—M safhasının başlangıç noktası olarak görünür ve böylece bir başka meta ile ikinci defa yer değiştirir. B alıcısının elinden A satıcısının eline geçtiği için şimdi alıcı haline gelmiş olan A'nın elinden C'nin eline geçer. Bir metanın şeklî hareketi yani paraya dönüşümü ve parayken tekrar metaya dönümü ya da metanın başkalaşma hareketinin tümü, iki farklı metayla iki defa yer değiştiren aynı paranın dış hareketi olarak görünür. Gerçek tedavül içinde birarada meydana gelen alım-satımlar ne kadar parçalanmış ve ne kadar tesadüfî olursa olsun, alıcıyla satıcı daima karşı karşıyadır ve satılan metanın yerini alan paranın, alıcının eline geçmeden, bir başka meta ile daha önce bir kere yer değiştirmiş olması gerektir. Öte yandan para, alıcı haline gelen satıcının elinden er geç bir yeni satıcının eline geçer ve sık sık tekrarlanan bu yer değiştirmelerden dolayı, metaların başkalaşımlarındaki sürekliliği ifade eder. Demek ki, hareket halindeki metanın yönüne daima karşıt bir yönde bulunmasına göre, aynı paralar, böylece, her biri az-çok tekrarlanan az ya da çok büyük bir tedavül yayı çizerler. Aynı paranın bu farklı hareketleri aynı süre içinde meydana gelebilir ve buna karşılık, alım-satımların artması ve parçalanması metaların ve paranın mekân içinde yanyana gerçekleşen eşzamanlı tek bir yer değiştirmesi halinde görünür.

Basit şekliyle metaların tedavülü (M—P—M) paranın alıcının elinden satıcının eline ve alıcı haline gelen

satıcının elinden yeni bir satıcının eline geçmesiyle gerçekleşir. Metanın başkalaşımı ve dolayısıyle, bunun ifadesi olduğu ölçüde de paranın hareketi burada sona erer. Fakat daima meta şeklinde yeni kullanım değerleri üretildiği ve bundan ötürü de daima tedavüle katılmaları gerektiği için M—P—M aynı meta sahiplerinin etkisiyle tekrarlanıp yenilenir. Onların alıcı olarak harcadıkları para, yeniden meta sahipleri olarak göründükleri andan itibaren tekrar ellerine geçer. Demek ki, meta tedavülünün durmadan yenilenmesi burjuva toplumunda öylesine yansır ki para (altın) sadece boyuna el değiştirmekle kalmaz fakat aynı zamanda sayısız noktalardan hareket eden ve aynı harekete tekrar başlamak için bu aynı noktalara dönen çeşitli küçük daireler çizer (devrelerden geçer).

Metalarda meydana gelen şeklî değişme paranın basit bir yer değiştirmesi olarak görünür ve tedavül hareketindeki süreklilik ancak parada belirir: çünkü meta daima paranın yönüne karşıt yönde bir adım atarken para metaya oranla daima ikinci adımı atar ve metanın A dediği yerde B der;gerçi satış işlemi içinde parayı yuvasından çekip çıkaran metadır ve satınalma işlemi için de paranın metaya tedavül ettirdiği kadar metanın da parayı tedavül ettirmesi gerekmektedir ama tedavül hareketinin tümünün başlangıç noktası gene de paraymış *gibi görünür.* Üstelik para, metanın karşısına daima aynı satınalma aracı şeklinde çıktığı, fakat bu niteliği ile metaları ancak fiyatlarını gerçekleştirerek harekete geçirdiği içindir ki tedavül hareketinin tümü paranın metalarla yer değiştirmesi olarak görünür, [çünkü] para-metaların fiyatlarını tedavülün gerek eşzamanlı ve yanyana, gerekse, ardarda oluşan safhaları içinde gerçekleştirir. Meselâ M—P—M'—P—M''—P—M''' gerçek teda-

vül süreci içinde tanınmaz hale gelen nitelik görünüşleri hesaba katılmaksızın incelenecek olursa, aynı monoton işlemden başka bir şey farkedilmez. M'nın fiyatını gerçekleştirdikten sonra P, sırayla M', M'' nin fiyatlarını gerçekleştirir ve M'—M''—M''', v.s. metaları daima paranın boş bıraktığı yeri alırlar. Demek ki para, fiyatlarını gerçekleştirmekle metaları tedavül ettiriyormuş gibi görünür. Fiyatların bu gerçekleşme işlevi içinde paranın kendisi bazen sadece yer değiştirerek, bazen bir tedavül yayı bazen de hareket noktasiyle varış noktasının çakıştığı küçük bir daire çizerek durmadan tedavül eder. Bir tedavül aracı olarak kendisi de tedavüle uğrar. Demek ki bir süreç içindeki metaların şeklî hareketi, kendi kendilerine hareket edemiyen metaların mübadelesini sağlayan paranın kendi öz hareketi olarak görünür. Şu halde metaların tedavül süreci içinde yaptıkları hareket, tedavül aracı olan paranın (74) hareketinde —*paranın tedavülünde*— belirir.

Bir nesneyi, altını, genel emek müddetinin dolaysız varoluş tarzına yani paraya dönüştürmekle meta sahipleri özel emeklerinin ürünlerini sosyal emeğin ürünleri olarak sundukları için, sarfettikleri emeğin maddî mübadelesini mümkün kılan kendi genel hareketleri şimdi onlara bir nesneye özgü hareket olarak yani altının tedavülü olarak görünür. Sosyal hareketin kendisi meta sahipleri için bir yandan dış zarurettir, öte yandan her ferdin tedavüle çıkardığı kullanım değerine karşılık, aynı değer büyüklüğündeki diğer kullanım değerlerini tedavülden geri çekmelerini sağlayan salt şeklî bir süreçtir. Metanın kullanım değeri tedavülden çıkışıyla başlar oysa, ödeme aracı olarak paranın (75) kullanım değeri sadece gelgeç bir görünüş olduğu halde tedavüldeki devamlı yer değiştirmeleri gerçekleştiren gümüştür (al-

tındır). Gümüşün (paranın) tedavül süreci içindeki bu kendi fonksiyonu, tedavül aracı olarak, ona şimdi daha ayrıntılı bir şekilde incelememiz gereken yeni bir şeklî belirlenim (nitelik) verir.

Para tedavülünün son derece parçalanmış bir hareket olduğu ilk bakışta görülür çünkü tedavül sürecinin sayısız alım ve satımlara bölünmesi ve metalardaki başkalaşımın tamamlayıcı safhalarının birbirinden farklı oluşu paranın tedavülünde yansır. Paranın çizdiği ve hareket noktasıyla varış noktasının çakıştığı küçük dairelerde (devrelerde) şüphesiz ki geriye doğru bir hareket yani hakikî bir tedavül hareketi görünür fakat burada meta sayısı kadar hareket noktası vardır ve bu devreler o kadar çokturlar ki kontrol edilmeleri, ölçülmeleri, hesaplanmaları mümkün değildir. Hareket noktası ile varış noktası arasında geçen zaman da belirsizdir. Bundan dolayı, belli bir durumda böyle bir devrenin tamamlanıp tamamlanmadığını bilmek önemli değildir. Karşılığını almadan sarfetmek herkesin bildiği iktisadi bir olaydır. Para sonsuz farklı noktalardan hareket eder ve sonsuz farklı noktalara döner fakat hareket noktası ile varış noktasının çakışması tesadüfîdir; çünkü M—P—M hareketi satınalıcının tekrar satıcı olmasını mutlaka gerektirmez. Bununla beraber, para tedavülü merkezden çevrenin bütün noktalarına doğru yayılan ve bu noktalardan gene aynı merkeze dönen bir hareketin ifadesidir. Sözde para tedavülü denilen şey, aslında bütün noktalarda paranın görünüp kaybolması ve durmadan yer değiştirmesidir. Para tedavülünün dolaylı yüksek bir şeklinde meselâ banknotların tedavülünde göreceğimiz şudur : para ihracını gerektiren şartlar paranın geri dönmesinin şartlarını da ihtiva eder. Buna karşılık, basit para tedavülünde aynı alıcının tekrar satıcı

olması sadece arızî bir durumdur. Gerçek devrelerin (dairesel hareketlerin) bu basit tedavülde daima görünmeleri üretim sürecindeki daha derin etkenlerin yansımasından başka bir şey değildir. Meselâ fabrikatör Cuma günü bankadan para çeker, bu parayı Cumartesi günü işçilerine öder, işçiler de bunun büyük bir kısmını bakkallarda harcarlar, bakkallar da bu parayı Pazartesi günü bankaya yatırırlar.

Düzensiz şekilde ve birbirlerinin yanısıra oluşan alım satımlarda paranın belli bir miktar fiatı gerçekleştirdiğini ve meta ile sadece bir kere yer değiştirdiğini görmüştük. Fakat öte yandan, kendi hareketi metaların başkalaşma hareketinin tümünü ve bu başkalaşımlar zincirini yansıttığı ölçüde aynı sikke parçası farklı metaların fiyatlarını gerçekleştirir ve böylece az ya da çok büyük birtakım devreleri tamamlar. Demek ki, bir memlekette belirli bir müddet içindeki meselâ bir gün içindeki tedavül sürecini ele alırsak, fiyatların gerçekleşmesi için, dolayısıyla da metaların tedavülü için, gerekli altın kütlesi çifte bir faktörle yani bir yanda bu fiyatların genel toplamı ile öte yanda da aynı altın parçalarının gerçekleştirdiği devrelerin (hareketlerin) ortalama sayısı ile belirlenecektir. Bu hareketlerin sayısı —ya da paranın devir hızı— da, metaların, başkalaşımlarının muhtelif safhalarını geçirdikleri, bu safhaların birbirlerine zincirlendikleri, ve başkalaşmaya uğrayan metaların yerini tedavül süreci içinde yeni metaların aldıkları ortalama hızla belirlenmiş ya da ifade edilmiştir. Demek ki, fiyatların belirlenmesi süreci içinde bütün metaların mübadele değeri zihnimizde aynı değer büyüklüğündeki bir altın miktarına dönüşür ve P—M ve M—P tedavülünün iki ayrı safhasında aynı değer tutarı çifte bir görünüşe bürünürken yani bir yanda meta öte yanda altın şeklinde gerçekleşir-

ken, tedavül aracı olarak altının varoluş tarzı hareketsiz haldeki özel metalarla kurduğu münferit ilişkiyle değil, hareket halindeki metalar dünyasındaki kımıl kımıl varoluş tarzıyla belirlenmiştir; kendi yer değiştirmekle metalardaki şekil değişikliğini yansıtır yani metaların şekil değiştirme hızı kendi yer değiştirme hızında yansır, işte altının varoluş tarzını belirleyen de budur. Demek ki onun tedavül süreci içindeki gerçek varlığı yani tedavüldeki gerçek altın kütlesi (miktarı), sürecin tümü içindeki fonksiyonel varoluş tarzı ile belirlenmiştir.

Paranın tedavülü metaların tedavülünü gerektirir : para belirli bir fiyatı olan metaların yani zaten düşüncede belirli miktarda altına eşit kılınmış metaların tedavülünü sağlar. Metaların fiyatları belirlenirken, ölçü birimi yerine geçen altın miktarının değer büyüklüğü ya da altının değeri veri olarak kabul edilmiştir. Bu duruma göre, tedavül için gerekli altın miktarı, önce, gerçekleştirilecek meta fiyatlarının toplam tutarı ile belirlenmiştir. Ama bu toplam tutarın kendisi de 1) fiyatlar seviyesiyle, altın olarak paha biçilen metaların mübadele değerlerinin nispeten yüksek ya da aşağı seviyede olmasıyla ve 2) belirli fiyatlarla tedavül eden metalar kütlesiyle yani belli fiyatlarla gerçekleştirilen toplam alım satımlarla belirlenmiştir (76). Eğer bir *quarter* buğday 60 şilin ise bunun tedavülünü sağlamak ya da fiyatını gerçekleştirmek için sadece 30 şilin ettiği zamankinin iki katı altın ve 500 quarter buğdayın 60 şilin üzerinden tedavülünü sağlamak için de 250 quarter buğdayın aynı fiyata satıldığı zamankinin iki katı altın gerekecektir. Nihayet, 10 quarter buğdayın 100 şilin üzerinden tedavül etmesi 40 quarter buğdayın 50 şilinden tedavülü için gerekli altının yarısı kadariyle mümkün olacaktır. Bu demektir ki, eğer tedavüldeki meta hacmi toplam fiyatların artışından çok daha büyük bir

oranda azalıyorsa, metaların tedavülü için gerekli altın miktarı, fiyatlardaki yükselmeye rağmen, azalabilir ya da tersine, tedavüldeki meta hacmi azalırken bunların toplam fiyatı daha büyük bir oranda yükselirse dolaşım araçlarının kütlesi (miktarı) artabilir. Meselâ, İngilizlerin yaptıkları ayrıntılı incelemeler İngiltere'de hububat fiyatlarındaki artışın ilk safhalarında, tedavüldeki para kütlesinin arttığını göstermiştir çünkü gene bu incelemelere göre, daha az miktardaki hububatın toplam fiyatı, artan hububatın toplam fiyatından çok daha büyüktür fakat diğer metaların tedavülü belli bir süre boyunca eski fiyatlar üzerinden devam etmiştir. Buna karşılık, hububat artışının daha yüksek bir safhasında tedavüldeki para kütlesi, ya hububatın yanı sıra eski fiyatlı diğer metaların daha az satılmasından ya da bu aynı miktardaki metaların düşük fiyatlarla satılmasından dolayı azalır.

Fakat gördüğümüz gibi, tedavüldeki para miktarı sadece gerçekleştirilecek meta fiyatlarının genel toplamı ile değil, aynı zamanda paranın tedavül hızıyla ya da paranın belli bir süre içinde, bu işi gerçekleştirme hızıyla belirlenmiştir. Eğer aynı *sovereign* aynı günde ve her seferinde bir sovereign olmak üzere 10 alımı gerçekleştiriyorsa yani 10 defa mübadele ediliyorsa, her biri günde sadece 1 satınalımı gerçekleştiren 10 sovereign'in gördüğü işi görür (77). Demek ki, altın miktarının yerini altının devir hızı alabilir ya da tedavül süreci içinde altının varoluş tarzı, sadece metanın yanı sıra eşdeğer oluşuyla değil, metaların başkalaşım hareketi içindeki varoluş tarzı ile de belirlenmiştir. Bununla beraber, paranın devir hızı para miktarının yerini ancak bir dereceye kadar alabilir çünkü sonsuz derecede parçalanmış alım ve satımlar her belirli süre içinde birbirinin yanısıra gerçekleşirler.

Tedavüldeki metaların toplam fiyatları, paranın devir hızının artışından daha az bir oranda artarsa tedavül araçlarının kütlesi (hacmi) azalacaktır. Buna karşılık, devir hızı, tedavüldeki metaların toplam fiyatlarının azalmasından daha büyük bir oranda azalırsa, tedavül araçlarının kütlesi artacaktır. Meta fiyatları tarihinde en iyi bilinen olaylardan biri fiyatlarda genel bir düşme olurken tedavül araçlarının artması ve fiyatlarda genel bir yükselme meydana gelirken tedavül araçlarının azalmasıdır. Fakat fiyatlar seviyesinde bir yükselmeyi ve paranın devir hızının da daha büyük bir oranda artmasını ya da bunun tersi bir hareketi meydana getiren sebepler basit tedavülle ilgili değildir. Bir örnek verelim : özellikle, kredinin hâkim olduğu devrelerde paranın devir hızı meta fiyatlarından çok daha çabuk artar, oysa kredideki bir azalma, meta fiyatlarında tedavül hızındaki azalmadan çok daha yavaş bir düşmeye yol açar. Basit para tedavülünün sathî ve şeklî karakteri özellikle şu olguda görünür: tedavüldeki meta kütlesi, fiyatlar, fiyatlardaki dalgalanmalar, eşzamanlı alım satımların sayısı, paranın devir hızı yani tedavül araçları sayısını belirleyen bütün faktörler metalar dünyasındaki başkalaşma sürecine, bu sürecin kendisi de üretim tarzının genel karakterine, nüfus sayısına, şehirlerle köyler arasındaki ilişkilere, taşıt araçlarının gelişmesine, iş bölümünün derecesine ve kredi durumuna, kısacası basit tedavül sürecinin *dışında* kalan ve sadece bu süreçte yansıyan şartlara bağlıdır.

Demek kl. tedavül hızı belli olduğuna göre tedavül araçlarının kütlesi sadece meta fiyatlarıyla belirlenmiştir. Şu halde, fiyatlar, tedavüldeki para az ya da çok olduğu için yüksek değildir, tersine, fiyatlar yüksek ya da alçak olduğu için tedavüldeki para çok ya da azdır. Bu, en önemli ekonomik kanunlardan biridir ve belki de

Ricardo'dan sonraki İngiliz ekonomi politiğinin tek özelliği bunu, meta fiyatlarının tarihini inceleyerek bütün ayrıntılarına varıncaya dek göstermiş olmasıdır. Demek ki, tecrübenin de doğruladığı gibi, belirli bir ülkede metal tedavülünün seviyesi ya da altının kütlesi yani tedavüldeki paranın geçici dalgalanmalara bazen de şiddetli alçalıp yükselmelere uğraması, buna karşılık, oldukça uzun devreler boyunca genellikle aynı kalması ve ortalama seviyedeki sapmaların sadece küçük değişikliklere yol açması tedavüldeki para kütlesini belirleyen (78) şartların çelişik mahiyetiyle açıklanır. Uğradıkları eşzamanlı değişiklik onları etkisiz kılar ve her şeyi olduğu gibi (eskisi gibi) bırakır.

Paranın devir hızı ve metaların toplam fiyatı bilinince tedavül araçlarının miktarı belirlenmiş olur diye tanımlanan kanun şöyle de ifade edilebilir: metaların mübadele değerleri ve geçirdikleri başkalaşımların ortalama hızı belli olunca tedavüldeki altın miktarını kendi değeri belirler (kendi değerine bağlıdır). Demek ki, altının değeri yani altının üretimi için gerekli emek müddeti artarsa meta fiyatları düşecek, azalırsa, yükselecektir ve tedavül hızı değişmediğine göre, fiyatlardaki bu genel yükselme ya da alçalma, aynı miktar metanın tedavülü için gerekli altın miktarında bir yükselmeye ya da azalmaya tekabül edecektir. Eğer eski değer ölçüsünün yerine değeri daha yüksek ya da daha düşük bir metal kullanılsaydı aynı değişiklik gene meydana gelecekti. Böylece, Kaliforniya ve Avustralya'daki keşiflerden korkan Hollanda, altın para yerine gümüş para uygulayınca aynı miktar metanın tedavülü için vaktiyle gerekli olan altının 14 - 15 katı gümüşe ihtiyaç duydu.

Tedavüldeki altın miktarı, toplam meta fiyatlarında ve tedavül hızında meydana gelen değişmelere bağlı ol-

duğundan metal tedavül araçlarının hacmi daralıp genişleyebilmelidir, kısacası, bir tedavül aracı olan altın, tedavül sürecinin ihtiyaçlarına göre, bazen bu sürece katılmalı bazen bu sürecin dışında kalmalıdır. Tedavül sürecinin kendisinin bu şartları nasıl yarattığını (gerçekleştirdiğini) daha sonra göreceğiz.

c) *Sikke. Değer sembolü*

Tedavül aracı fonksiyonunu yerine getirirken altın kendine özgü bir şekle bürünür, *sikke* olur ve tedavülünü teknik güçlükler engellemesin diye hesap parası ölçüsüne göre basılır. Hesap parası adlarıyla yani sterlin, şilin v.s. ile ifade edilen altın ağırlığından ne kadarını ihtiva ettikleri üzerlerindeki damga ve işaretten belli olan altın parçaları sikkedirler. Standard fiyat ölçüsünün tesbit edilmesi de sikke basma da devletin işidir. Hesap parası olarak da sikke olarak da para *mahallî ve siyasî bir nitelik* kazanır, çeşitli dilleri konuşur ve çeşitli millî üniformalar giyer. Paranın sikke olarak tedavül ettiği alan, bir *iç* tedavül alanıdır ve bundan dolayı metalar dünyasındaki genel tedavül alanından millî sınırlarla ayrılmıştır.

Bununla beraber, külçe altın ile sikke altın arasındaki fark altının sikke adıyla ağırlık adı arasındaki farktan ibarettir. Bu son durumdaki ad farkı şimdi basit bir şekil farkı olarak görünür. Altın sikke, eritme kazanına atılabilir ve böylece doğrudan doğruya tekrar altın haline gelebilir ya da tam tersine, sikke haline getirmek için altını Darphaneye yollamak yeter. Bu şekil değişiklikleri salt teknik işlemler olarak görünür.

İngiliz Darphanesi 100 *pound* ya da 1200 *ons troy* 22

ayar altına karşılık size 4,672,5 sterlin ya da altın sovereignleri öbürüne de 100 pound külçe altın konulursa ağırlıklarının aynı oldukları görülür. Bu da sovereign'in İngiliz paraları içinde bu adla belirtilen ve kendine özgü bir işaret ve damga taşıyan altın ağırlığın bir parçasından başka bir şey olmadığının kanıtıdır. 4,672,5 sovereign ayrı ayrı noktalardan tedavüle girer ve bu çalkantı içinde bir günde birkaç devir yapar. Bu devirlerin kimi çok, kimi de az sürer. Eğer her onsun bir gündeki ortalama devir sayısı 10 olsaydı. 1200 ons altın. toplam olarak 12,000 ons ya da 46,725 sovereign tutarında meta fiyatı gerçekleştirecekti. İstediğiniz kadar evirip çevirin 1 ons altın hiçbir zaman 10 ons altın ağırlığında olmayacaktır. Ama burada, tedavül süreci içinde 1 ons gerçekte 10 ons ağırlığındadır. Tedavül süreci alanında sikke, ihtiva ettiği altın miktarının, gerçekleştirdiği devir sayısıyla çarpımına eşittir. Demek ki, belirli ağırlıkta altın parçası şeklindeki gerçek varlığının dışında sikke, gördüğü işden dolayı, düşünsel bir varlığa bürünür. Bununla beraber, sovereign 1 devir de yapsa, 10 devir de yapsa her münferit satınalmada ya da satışta sadece bir tek sovereign olarak iş görür. Bu, savaş günü ayrı ayrı on yerde tam zamanında görünerek on generalin yerini tutan ama bu on yerde de hep aynı general olarak kalan bir generalin durumuna benzer. Tedavül araçlarının düşünsel bir niteliğe bürünmesi, paranın tedavülü boyunca miktarın yerini [devir] hızının almasından ileri gelir ve bu nitelik münferit sikke parçasıyla değil tedavül süreci içinde sadece sikkenin fonksiyonel varlığı ile ilgilidir.

Bununla beraber, paranın tedavülü bir dış harekettir ve kendine özgü bir kokusu olmamasına rağmen soverign her türlü insanla düşüp kalkar. Sikke elden ele geçtiği, keselere, çekmecelere, kasalara girip çıktığı için

aşınır; her yerde bir altın zerresi bırakır ve bu aşınmadan dolayı kendi maddesi gittikçe azalır. Yani kullanıldığı için aşınır.

«Bugün bankadan pırıl pırıl bir sovereign alan ve bunu yarın bir değirmenciye veren fırıncı aynı sovereign ile ödeme yapmaz [çünkü] sovereign, onu aldığı andakinden daha hafifdir» (79).

«Açıkça görülmektedir ki sikke, bu mutad ve kaçınılmaz aşınmanın etkisiyle değerini durmadan yitirir, eşyanın tabiatı gereği bu böyledir. Bir tek gün için bile olsa hafif sikke parçalarını herhangi bir anda tedavülden tamamiyle kaldırmak maddeten imkânsızdır» (79a).

Jacop 1809'la 1829 arasında yani 20 yılda aşınma yüzünden Avrupa'da mevcut 380 milyon Sterlin'in 19 milyonunun tamamen ortadan kalktığını tahmin etmektedir (80). Demek ki meta girmek için ilk adımını attığı anda tedavülden çıkarken, sikke de tedavülde birkaç adım ilerledikten sonra, ihtiva ettiği metal miktarından çok daha fazlasını ifade eder.

Sikke uzun süre tedavülde kalırsa, tedavül hızı değişmediğine ya da aynı müddet içinde arttığına göre, sikkenin fonksiyonel varlığı meta varlığından ayrılır. *Geriye kalan magni nominis umbra*'dır (kocaman bir ismin gölgesidir). Paranın bedeni bir gölgedir artık. Başlangıçta tedavül süreci onu daha ağırlaştırdığı halde, şimdi daha hafifletir. Ama para her münferit satın almada ya da satışta başlangıçtaki altın miktarını devam ettirir. Bir *gölge* lira, bir *gölge* altın olan *sovereign* kanunî altın para fonksiyonunu sürdürür. Başka varlıklar dış dünya ile ilişkilerinde idealizmlerini yitirdikleri halde para, gerçekte düşünsel bir niteliğe bürünür, onun altın

ya da gümüş bedeni salt bir görüntü olur. Madenî paranın (sikkenin) tedavül süreci içindeki bu ikinci düşünsel niteliğinden ya da onun itibarî muhtevasıyla gerçek muhtevası arasındaki bu çelişkiden parayı türlü şekillerde katıştıran (tağşiş eden) hükümetler ve serüvenci özel kişiler yararlanırlar. Ortaçağın başlangıcından 18. yüzyıla kadar paranın bütün tarihi bu ikili ve çelişik nitelikteki katıştırmaların tarihinden ibarettir ve *Custadi* dizisinde yayınlanan ve İtalyan iktisatçılar tarafından yazılmış kitapların birçoğunda genellikle hep bu mesele işlenmiştir.

Bununla beraber, sağladığı fonksiyon içinde altının itibarî varlığı gerçek varlığı ile çatışır. Tedavüldeki her altın para metal maddesinden az ya da çok kaybettiği içindir ki gerçekte 1 sovereign şimdi diğer 1 sovereign'den daha değerlidir. Ama fonksiyonel yaşantıları içinde para olarak aynı değeri ifade ettikleri için 1/4 ons sovereign. 1/4 ons görünüşündeki sovereign kadar değerlidir ve ağırlıkları tam olan sovereign'ler sadece kendi çıkarlarını düşünen sahiplerinin elinde kısmî bir ameliyat geçirirler ve ağırlıkça daha hafif olan kardeşlerinin, tedavülün tabiî etkisiyle başlarına gelen, sunî olarak onların da başına gelir. Adeta budanmışa dönerler ve altın maddesinin fazlası eritme kazanına gider. Bir terazinin kefesine konulan 4.672.5 altın sovereign 1200 ons yerine ortalama olarak 800 ons geliyorsa, pazarda (piyasada) tedavüle çıkarılınca sadece 800 ons altın satın alacak ya da altının piyasa fiyatı para fiyatından yüksek olacaktır. Ağırlığı tam da olsa her sikke parçasının para şekli külçe şeklinden daha büyük değerli olacaktır. Ağırlıkları tam olan soverign'ler tekrar külçe haline getirilecek ve böylece fazla altın eksik atından daha değerli olacaktır. Söz konusu metal maddede (ağırlıkta)

meydana gelecek bir azalma çok sayıda sovereign'i etkileyip altının piyasa fiyatının, para fiyatından yüksek olmasına yol açınca paranın hesap adları aynı kalacak fakat bundan böyle daha az bir altın miktarını gösterecektir. Başka bir deyişle, standard para ölçüsü değişecek ve altın artık bu yeni ölçüte göre darbedilecektir. Dolaşım aracı olarak düşünsel bir niteliğe bürünen altın, standart fiyat ölçüsü olarak yer aldığı ve kanun yoluyla kurulmuş ilişkileri birdenbire değiştirecektir. Aynı durum (devir) bir süre sonra tekrarlanacak ve altın böylece, hem tedavül aracı hem de standard fiyat ölçüsü olarak sürekli bir değişime uğrayacaktır öyle ki şekillerden birindeki değişiklik diğerinde bir değişikliğe yol açacak ya da bunun tersi olacaktır. Bu da yukarda belirttiğimiz olayı açıklamaktadır yani bütün modern halkların tarihinde her gün gittikçe azalan metal bir muhteva aynı para adını taşımaktadır. Sikke altınla standard fiyat ölçüsü altın arasındaki çelişki sikke altınla genel eşdeğer altın (yani altının sadece millî sınırlar içinde değil dünya piyasasında da tedavülünü sağlayan şekli) arasında da bir çelişmeye yol açar. Değer ölçüsü olarak altının ağırlığı daima tamdır çünkü sadece düşünsel altın yerine geçmektedir, ve *M—P* safhasında eşdeğer olarak hareketli varlığından sıyrılır ve tekrar göçebe hayatına döner fakat sikke olarak tabiî muhtevası (cevheri, maddesi) kendi fonkskiyonu ile durmadan çatışır. Altın sovereign'in gölge-altın haline gelmesi tamamen önlenemez. Ama maddî muhtevası yetersiz kalınca altın, kanun yoluyla ortadan kaldırılır ve sikke olarak tutunması önlenmeye çalışılır. Meselâ, İngiliz kanununa göre ağırlığının 0,747 sinden fazlasını yitirmiş olan sovereign artık kanunî bir soverign değildir. 1844-1848 yılları arasında yani 4 yıl gibi kısa bir devre içinde 48 milyon altın

sovereign'i tartmış olan İngiltere Bankasında M. Cotton'-un altın tartan otomatik terazisi 2 sovereign arasındaki 1/100 farkı göstermekle kalmıyor aynı zamanda âdeta akıllı bir yaratık gibi hareket ederek, ağırlığı eksik bir sovereign'i bir tahtanın üstüne fırlatıyor ve bu eksik para burada parça parça ediliyordu.

Bu şartlar içinde altın para tedavülün belirli devreleriyle yani daha yavaş (az) aşındığı belirli devrelerle sınırlanmamış olsaydı hiç tedavül edemezdi. Ağırlığı sadece 1/5 ons olan altın para tedavül süreci içinde 1/4 ons olarak kabul edildiği ölçüde gerçekte 1/20 ons altının basit işareti ya da basit sembolü olur ve böylece her altın sikke tedavül sürecinin etkisiyle kendi muhtevasının basit işareti ya da sembolü haline gelir. Fakat hiçbir şey onun kendi sembolü olamaz. Bir üzüm resmi gerçek üzümün bir sembolü değil, üzümün bir görüntüsüdür. Nasıl cılız bir at semiz bir atın sembolü olamazsa tıpkı bunun gibi eksik bir sovereign de normal ağırlıktaki bir sovereign'in sembolü olamaz. Demek ki altın kendi kendinin sembolüdür ama bu niteliği ile bir iş göremez. İşte bundan dolayıdır ki tedavül süreci içinde en çabuk aşındığı devrelerde yani alım-satımların en küçük oranlarda durmadan yenilendiği devrelerde kendi varoluş tarzından ayrı, gümüşten ya da bakırdan sembolik bir varoluş tarzına bürünür. Toplam altın paranın belirli bir oranı (bunlar aynı altın paralar olmasa bile) bu devreler içinde daima sikke olarak tedavül edecektir. Bu oran içinde altının yerini gümüş ya da bakır paralar alır. Demek ki bir ülkede bir tek özgül meta değer ölçüsü yerine, bundan dolayı da para yerine geçebilirken farklı metalar da paranın yanısıra sikke olarak kullanılabilirler. Bu yardımcı tedavül araçları, meselâ gümüş ya da bakır parçaları tedavül süreci içinde altın sikkenin belirli kı-

sımlarını ifade edebilirler. Bundan dolayı, onların kendi gümüş ya da bakır muhtevası, gümüşün ya da bakırın değerinin altına oranına göre belirlenmiş değil, itibarî olarak kanunla tesbit edilmiştir. İfade ettikleri altın paranın küçük parçalarının durmadan tedavül edecekleri miktarlar halinde, ya yüksek değerli altın paraların bozdurulması ya da metaların kendi değerlerine eşit küçük parçalarının fiyatının gerçekleştirilmesi için, piyasaya sürülürler. Perakende satılan metaların tedavülü boyunca gümüş ve bakır paralar da özel devrelerden geçeceklerdir. Eşyanın tabiatı gereği, bunların devir hızı tek tek satın almaların ve satışların herbirinde gerçekleştirdikleri fiyatla ya da ifade ettikleri altın sikke parçalarının büyüklüğü ile ters orantılıdır. İngiltere gibi bir ülkede günlük perakende ticaretin muazzam hacmi gözönünde tutulursa, tedavüldeki toplam bozuk para miktarının nispeten önemsiz bir kısmının (oranının) ne kadar çabuk ve sürekli bir şekilde tedavül ettiği iyice anlaşılır. Son zamanlarda yayınlanan bir parlamento raporunda, meselâ İngiliz Darphane'sinin 1857'de 4,859,000 sterlin tutarında altın para ile itibarî değeri 733,000 ve metal değeri ise 363,000 sterlin olan gümüş para darbettiği belirtilmektedir. 31 Aralık 1857 de sona eren on yıl içinde darbedilen toplam altın para tutarı 55,239,000 sterlin, toplam gümüş para tutarı ise sadece 2,434,000 sterlindir. 1857'de bakır paranın değeri 3,492 sterlin olduğu halde itibarî değeri 6,720 sterlin idi, bunun da 3,136 sterlini peni, 2,464 sterlini yarım-peni ve 1,120 sterlini de farthing olarak basılmıştır. Son on yıl içinde darbedilen bakır paranın toplam itibarî değeri 141,477 sterlin, metal değeri ise 73,503 sterlin idi. Altın paranın uğradığı metal kaybı kanunla belirlenerek, para görevine devam etmesi nasıl önleniyorsa, buna karşılık, gümüş ve bakır paraların, kendi te-

davül alanlarından altın paranın tedavül alanına geçip orda para olarak tutunmaları da, gerçekleştirdikleri azamî fiyat seviyesi kanunla belirlenerek, önlenir. Böylece, meselâ İngiltere'de bakır sadece 6 peniye gümüş de 40 şiline kadar ödeme aracı olarak kabul edilmişti. Gümüş ve bakır paralar, kendi tedavül alanlarındaki ihtiyaçların gerektirdiğinden çok daha fazla darbedildi diye meta fiyatları yükselmiyecek fakat bu paralar perakendecilerde birikecek onlar da sonunda bunları metal yerine satmak zorunda kalacaklardır. Bundan dolayıdır ki 1798'de özel kişilerin çıkardıkları 20,350 sterlin tutarındaki İngiliz bakır paraları, bunları tedavüle sürmek için boşuna uğraşan ve sonunda bakır piyasasına meta olarak vermek zorunda kalan dükkâncılarda birikmişti (81).

İç tedavülün belirli safhalarında altın parayı ifade eden gümüş ve bakır paralar, kanunla tesbit edilmiş gümüş ve bakır bir muhtevaya sahiptirler. Fakat bir kere tedavüle girdiler mi, tıpkı altın para gibi, aşınırlar ve tedavüllerindeki hızlılık ve süreklilikten dolayı da çok geçmeden düşünsel bir niteliğe bürünürler ve geriye sadece gölgeleri kalır. Metal kaybını önlemek için yeniden bir sınır konulsa ve bu sınırı aşınca gümüş ve bakır parçaları para niteliklerini yitirecek olsalardı, kendi tedavüllerinin belirli safhaları içinde onların yerini bir başka metal meselâ demir ya da kurşun alacak ve sembolik paranın bir başka sembolik parayla ifade edilmesi böylece sonsuz bir sürece yol açacaktı. Bundan dolayıdır ki tedavülün geliştiği bütün ülkelerde gümüş ve bakır parçaların para niteliği ile bu parçaların uğradıkları metal kaybı birbirinden ayrı tutulmalıdır çünkü paranın tedavülü bunu gerektirmektedir. Görüldüğü gibi bu semboller gümüşten ya da bakırdan yapıldıkları ve bir değerleri olduğu için değil, bir değerleri olmadığı ölçüde altın paranın sem-

bolüdürler. Eşyanın tabiatı gereği bu böyledir.

Demek ki *kâğıt* gibi nispeten değersiz şeyler, altın paranın sembolleri fonksiyonunu yerine getirebilir. Ufak paraların metalden, gümüşten, bakırdan, v.s. den olması, genellikle çoğu ülkelerde düşük değerli madenlerin para olarak tedavül etmesinden ileri gelir, meselâ İngiltere'de gümüş ve Eski Roma Cumhuriyetinde, İsveç'de, İskoçya'da bakır, tedavül sürecinin etkisiyle bozuk para seviyesine düşmeden ve yerlerini daha değerli bir metaya bırakmadan önce para yerine geçiyorlardı. Zaten, doğrudan doğruya metal tedavülünün yarattığı para sembolünün de önce bir meta olması eşyanın tabiatı gereğidir. Bozuk para olarak durmadan tedavül etmesi gereken altın parçasının yerini nasıl metal parçalar alıyorsa, tıpkı bunun gibi, sikke olarak iç tedavül alanına akan ve bundan dolayı da daima tedavül etmesi gereken altın parçasının yerini de değersiz metal parçaları alabilir. Tedavüldeki para kütlesinin duracağı seviye her ülkede amprik olarak belirlenmiştir. Demek ki, metal paranın itibarî muhtevasıyla metal muhtevası arasındaki fark başlangıçta önemsiz olmasına rağmen zamanla mutlak bir ayrılmaya varacak kadar artabilir. Gümüşün (paranın) para adı kendi özünden (cevherinden) sıyrılır ve değersiz kâğıt parçaları üzerinde yer alır. Mübadele sürecinden dolayı, metaların mübadele değeri nasıl altın para olarak billurlaşıyorsa altın para da tedavül ede ede, önce, aşınmadan dolayı değeri azalan altın sikke şeklinde, sonra ufak metal paralar şeklinde, en sonunda da değersiz parçalar, kâğıtlar şeklinde, basit *değer işareti* şeklinde, kendi kendinin sembolü olur.

Ama metal kaybına uğramasına rağmen altın paranın önce metal sonra da kâğıt para şekillerine bürünmesine sebep para fonksiyonunu yerine getirmeye devam

etmesidir. Aşındığı için tedavülden kalkmıyor fakat tedavülde kaldığı için salt sembol haline gelecek kadar aşınıyordu. Altın paranın kendisi tedavül süreci içinde kendi değerinin basit işareti olduğu ölçüde basit değer işaretleri onun yerini alabilir.

M—P—M hareketi doğrudan doğruya birbirlerinin yerini alan *M—P* ve *P—M* gibi iki sürecin dinamik (hareketli) birliği olduğu ölçüde ya da meta tam bir başkalaşım geçirdiği ölçüde, kendi mübadele değerini fiyat ve para şeklinde gerçekleştirir (ifade eder) ve bunu da bu şekli hemen ortadan kaldırıp tekrar meta haline gelmek için daha doğrusu, tekrar kullanım değeri olmak için yapar. Demek ki meta ancak kendi mübadele değeri *bağımsız bir görünüşe* bürününceye kadar ilerler. Daha önce gördüğümüz gibi aslında altın ancak sikke olarak fonksiyon gördüğü ölçüde ya da daima tedavülde bulunduğu ölçüde metaların geçirdikleri başkalaşımların tümünü ve onların *salt geçici para şeklini* ifade eder ve ancak bir başka metanın fiyatını gerçekleştirmek için bir metanın fiyatını gerçekleştirir fakat hiçbir yerde mübadele değerinin hareketsiz şekli olarak ya da kendisi hareketsiz bir meta olarak görünmez. Metaların mübadele değerinin bu süreç içinde büründüğü ve kendi tedavülü boyunca altının ifade ettiği gerçeklik, bir elektrik kıvılcımının (şeraresinin) gerçekliğinden başka bir şey değildir. Gerçek altın olmasına rağmen sadece altının görüntüsü (benzeri) olarak hareket eder ve bundan dolayı bu fonksiyon içinde kendi yerini [başka] işaretler alabilir.

Para yerine geçen değer işareti, meselâ kâğıt, kendi para adı ile ifade edilen altın miktarının işaretidir yani *altın işareti* dir. Bir miktar altının kendisi nasıl bir değer ilişkisini ifade etmezse, onun yerini alan işaret de bir

değer ilişkisini ifade etmez. Belirli bir miktar altın maddeleşmiş emek müddeti olarak belirli bir değer büyüklüğünü ifade ettiği ölçüdedir ki altın işareti değer ifade eder. Fakat bu değer büyüklüğü ifade ettiği altının miktarının değerine bağlıdır ve bu her durumda böyledir. Değer işareti, metalar karşısında, *fiyatların gerçekliğini* ifade eder ve metaların değeri ancak fiyatlarıyla ifade edildiği içindir ki *signum pretii*'dir (fiyat işaretidir). Gelişmekte olan bir birliği ya da iki başkalaşımın doğrudan doğruya birbirinin yerini almasını ifade eden *M—P—M* sürecinde metaların mübadele değeri ancak fiyatta düşünsel bir niteliğe (varlığa) bürünür ve ancak parada sembolik bir varlığa kavuşur. Demek ki, somut bir durumla ilgili olmasına rağmen mübadele değeri sadece düşünsel bir varlık olarak görünür, bununla beraber, emek müddetinin belirli bir miktarını maddeleştiren metaların dışında bir gerçekliği yoktur. Öyleyse değer işareti *doğrudan doğruya* metaların değerini ifade eder çünkü altın işareti olarak değil, sadece fiyatta gerçekleşen ve ancak metanın kendisinde varolan mübadele değerinin işareti olarak görünür. Ama bu aldatıcı bir görünüştür. Değer işareti doğrudan doğruya sadece *fiyat işareti*'dir yani *altın işareti*'dir fakat dolaylı olarak sadece metanın değerinin işaretidir. Gölgesini Peter Schlemihl gibi satmamıştır altın, tersine, gölgesiyle satınalmıştır. Demek ki değer işareti, mübadele süreci içinde bir metanın bir başka meta karşısında ya da her meta sahibinin karşısında *altını* ifade ettiği ölçüde, ancak bu ölçüde, gerçekten etkili olur.

Nisbeten değersiz belli bir nesne, meselâ bir deri ya da kâğıt parçası, v.s., parasal maddenin işareti (sembolü) haline gelebilir; fakat ancak meta sahiplerinin tümü onun sembolik varlığını kabul ettiği yani resmen iti-

barî bir varlık kazandığı, bundan dolayı da mecburî (kanunî) bir tedavül aracı olduğu içindir ki bu niteliğini devam ettirir. Devletin çıkardığı tedavülü mecburî kâğıt-para *değer işareti*'nin tam şeklidir ve doğrudan doğruya madenî para tedavülüne ya da basit meta tedavülüne dayanan tek kâğıt para şekli budur. *Kredi parası* sosyal üretim sürecinin ileri bir safhasında meydana çıkar ve bambaşka kanunlara tâbidir. Gerçekte sembolik kâğıt para madenî bozuk paradan hiç de farklı değildir, sadece daha geniş bir tedavül alanı içinde yer alır. Gerçi standard fiyat ölçüsünün ya da sikke fiyatının geçirdiği salt teknik gelişme, sonra da ham (külçe) altının para-altın haline gelişi Devlet'in müdahalesini gerektirmiş ve bundan dolayı, iç (millî) tedavülle genel tedavül birbirinden ayrılmıştır ama bu ayrılma paranın değer işareti haline gelmesiyle son bulmuştur. Basit tedavül aracı olarak genel para ancak iç tedavül alanında bağımsız bir niteliğe bürünebilir.

Gördüğümüz gibi altının, kendi cevherinden ayrı değer işareti olarak, parasal bir şekle (varlığa) bürünmesinin nedeni Devletin müdahalesi değil, bizzat tedavül sürecidir. Rusya, değer işaretinin tabiî oluşumunun ilginç bir örneğidir. Derilerin ve kürklerin Rusya'da para yerine geçtiği devirde, çürüyen ve pek kullanışlı olmayan bu maddelerle bunların dolaşım aracı fonksiyonları arasındaki çelişki damgalı deri parçacıklarının kullanılmasına yol açtı, böylece bu parçacıklar deri ve kürkle ödenebilen senetler yerine geçiyorlardı. Daha sonraları, kapik adı altında gümüş rublenin kısımlarını gösteren basit işaretler haline geldiler ve bunların yerini Büyük Petro'nun bastırdığı ufak bakır paralar alıncaya kadar yani 1700 yılına kadar yer yer kullanıldılar (82). Sadece metal para tedavülünü incelemiş olan ilk Çağ düşünürleri

de altın parayı değer sembolü ya da değer işareti olarak tasavvur ediyorlardı (83). Bunlar arasında Eflatun ve Aristo (84) başta geliyordu. Meselâ Çin gibi, kredinin hiç gelişmediği ülkelerde tedavülü mecburî kâğıt paraların çok eskiden beri kullanıldığı görülmektedir (85). Kâğıt parayı ilk sağlık verenler, metal paranın değer işaretleri haline gelmesi ancak tedavül süreci içinde gerçekleşir diye özellikle belirtmişlerdir. Bunlar arasında Benjamin Franklin (86) ile papaz Berkeley (87) başta gelmektedir.

Kesilmiş kaç deste kâğıt, para olarak tedavül edebilir? diye sormak saçma olurdu. Kendileri değersiz olan parçalar (jetonlar) tedavül süreci içinde altını temsil ettikleri ölçüde değer işaretidirler ve ancak altının kendisi tedavül sürecine nakit (sikke) olarak girdiği ölçüde altını temsil ederler ve metaların mübadele değerleriyle başkalaşma hızları belli olduğundan bu miktar, altının kendi değeriyle belirlenmiştir. 5 sterlinlik banknotlar (kâğıtlar) 1 sterlinlik banknotlardan ancak 5 defa daha az tedavül edebilecektir. Eğer bütün ödemeler şilinle yapılsaydı şilin 1 sterlinden 20 defa daha fazla tedavül edecekti. Eğer altın para, adları değişik banknotlarla, meselâ 5 sterlinlik ,1 sterlinlik, 10 şilinlik banknotlarla ifade edilseydi, bu farklı değer işaretleri kategorisinin miktarı sadece tedavülün tümü için gerekli altın miktariyle değil, aynı zamanda her özel kategorinin tedavül alanı için gerekli miktarla da belirlenmiş olacaktı. 14 milyon sterlin (İngiltere Bankasının madenî para için değil, kredi parası için kabul ettiği rakam budur) bir memleketteki tedavülün ortalama seviyesini ifade etseydi, her biri 1 sterlinin değer işareti olduğundan, 14 milyon banknot tedavül edebilecekti. Üretimi için gerekli emek müddeti azaldığı ya da arttığı için altının değeri azalsa ya da

artsaydı, aynı meta kütlesinin (miktarının) mübadele değeri değişmediğine göre, tedavüldeki 1 sterlinlik banknotların sayısı altının değerindeki değişiklikle ters orantılı olarak artıp eksilecekti. Değer ölçüsü olarak altının yerini gümüş alsa ve gümüşle altının değer oranı 1:15 olsaydı ve her banknot bundan böyle vaktiyle altının ifade ettiği gümüş miktarını temsil etseydi 1 sterlinlik 14 milyon banknot yerine gelecekte 210 milyon banknot tedavül edecekti. Demek ki banknot miktarı, bu banknotların tedavül süreci içinde temsil ettikleri altın para miktarıyla belirlenir ve ancak bu miktarı ifade ettikleri ölçüde değer işareti oldukları içindir ki onların değerleri sadece [kendi] *miktarlarıyla* belirlenmiştir yani tedavüldeki altın miktarı meta fiyatlarına bağlı olduğu halde, tedavüldeki banknotların değeri, özellikle kendi miktarlarına bağlıdır.

Ekonomik kanun, tedavülü mecburî kâğıt para ihraç eden Devletin müdahalesiyle —biz sadece bu tür kâğıt para ile ilgileniyoruz— işlemez hale gelmiş görünür. Parasal fiyatı tesbit etmekle belirli ağırlıktaki bir altına soy adı (vaftiz adı) vermekten başka bir şey yapmayan ve çıkardığı altına kendi damgasını vuran Devlet, kâğıdı bu damganın büğüsüyle (etkisiyle) altın haline getirmiş görünür. Tedavülü mecburî kâğıt paralardan dilediği kadarını tedavüle sokmaktan ve hoşuna giden para adlarını bunların üzerine yazmaktan yani 1 sterlin, 5 sterlin, 2 sterlin diye adlandırmaktan Devleti kimse alıkoyamaz. Kâğıt paralar bir kere tedavüle girdiler mi onları buradan dışarı atmak artık mümkün değildir çünkü tedavülün *dışında* bütün değerlerini yitirirler, ne mübadele değerleri kalır ne de kullanım değerleri. Fonksiyonel varlıklarından kopunca değersiz kâğıt parçaları haline gelirler. Devletin bu kudreti aslında sadece görü-

nüşten ibarettir. Devlet dilediği kadar kâğıt parayı çeşitli adlar altında tedavüle sokabilir ama bu mekanik hareketle birlikte Devletin kontrolü sona erer. Tedavüle giren değer işareti ya da kâğıt para, onun kendi kanunlarına boyun eğer.

14 milyon sterlin, metaların tedavülü için gerekli toplam altını temsil etseydi ve Devlet tedavüle her biri 1 sterlin adını taşıyan 210 milyon kâğıt para çıkarsaydı, bu 210 milyon kâğıt para 14 milyon sterlin tutarındaki altını temsil etmiş olacaktı. Sanki Devlet, değeri eskisinden 15 kat eksik bir metali ya da 15 kat hafif bir altın parçasını temsil eden 1 sterlinlik kâğıt paralar basmış gibi bir durum ortaya çıkacaktı. Bu takdirde sadece standart fiyat ölçüsünün adı değişmiş olurdu [çünkü] standart fiyat ölçüsünün adı, ya doğrudan doğruya nakit ayarının değişmesine ya da kâğıt para sayısının daha düşük bir standart ölçünün gerektirdiği oran içinde artmasına bağlı bulunduğundan, tamamen itibarîdir. 1 sterlin adı bundan böyle 15 kat eksik bir miktarı ifade edeceği için, bütün metaların fiyatları 15 kat yükselecek ve her biri bir sterlin olan 210 milyon kâğıt para, 14 milyon sterlin vaktiyle ne kadar gerekli idiyse o kadar gerekli olacaktır. Her özel değer işaretinin temsil ettiği altın miktarı toplam değer işaretleri arttığı ölçüde azalacak ve fiyatlardaki yükselme, değer işaretleriyle bu değer işaretlerinin temsil ettikleri altın miktarı arasındaki eşitliği gerektiren tedavül sürecinin bir tepkimesinden başka bir şey olmayacaktır.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin para ayarında yaptıkları değişikliklerin tarihine bakılacak olursa gümüş paranın tağşiş edilmesiyle (katıştırılmasıyle) fiyatların yükselmesi arasında çoğu zaman bir oran bulunmadığı görülür; bunun nedeni madenî paraların artma oranı ile tağ-

şiş edilmesi arasında bir uygunluk bulunmayışıdır; demek ki, tedavüle düşük ayarlı para yeteri kadarı çıkarılmadığı için metaların mübadele değerlerinin, değer ölçüsü olarak kabul edilen bu alaşıma (katışıma) göre hesaplanması ve bu düşük [ayarlı] ölçü birimine tekabül eden bir sikke ile gerçekleştirilmesi (ifade edilmesi) gerekiyordu. Locke ile Lowndes arasındaki tartışmada halledilemiyen güçlük böylece ortadan kalkmış oluyordu. Kâğıt da olsa, tağşiş edilmiş altın ve gümüş de olsa, değer işaretinin para fiyatına (parasal fiyata) göre hesaplanmış altın ve gümüş ağırlıkları temsil etme oranı kendi maddesine değil, tedavüldeki değer işaretlerinin miktarına bağlıdır. Bu oranın anlaşılmasındaki güçlük hem değer ölçüsü hem de tedavül aracı fonksiyonunu yerine getiren paranın, sadece bu iki farklı fonksiyona aykırı olmakla kalmayan fakat aynı zamanda bu fonkskiyonla açıkça çelişen kanunlara tâbi olmasından ileri gelir. Paranın sadece hesap parası yerine geçtiği ve altının da düşünsel altından başka bir şey olmadığı değer fonksiyonu içinde her şey paranın tabiî maddesine bağlıdır. Gümüşle ya da gümüş-fiyat şeklinde ifade edilen mübadele değerleri, altınla ya da altın-fiyat şeklinde ifade edildikleri zamankinden bambaşka bir biçimde görünürler. Buna karşılık, tedavül aracı fonksiyonu içinde [yani] altının sadece düşünsel olarak değil fakat diğer metaların yanında gerçek bir nesne olarak da yer almasını gerektiren fonksiyon içinde [tabiî] maddesi önemini yitirir. Oysa her şey onun miktarına bağlıdır. Ölçü birimi olarak ele alındığında 1 pound altından, 1 pound gümüşten ya da 1 pound bakırdan ibaret olup olmadığını bilmek gereklidir: maddesi ne olursa olsun sikke, bu ölçü birimlerinden herbirini tastamam gerçekleştirmeyi (ifade etmeyi) sağlar. Demek ki sadece düşünsel para söz

konusu olduğunda her şey onun maddî cevherine bağlıdır, somut bir şekilde varolan sikkede ise her şeyin düşünsel bir sayı oranına bağlı olması sağ duyuya aykırıdır.

Şu halde, meta fiyatları yükselip alçalırken kâğıt para miktarının çoğalıp azalması —ki bu azalma, kâğıt paralar özgül tedavül aracı oldukları zaman meydana gelir— tedavül sürecinin zoruyla dışardan mekanik bir şekilde ihlâl edilen kanunun uygulanışından başka bir şey değildir. Bu kanuna göre tedavüldeki altın miktarı meta fiyatlarıyla ve tedavüldeki değer işaretleri de tedavül boyunca temsil ettikleri altın para miktarıyla belirlenmiştir. Öte yandan, herhangi bir miktar kâğıt para tedavül süreci tarafından emilir âdeta sindirilir çünkü tedavüle girerken ki altın ayarı ne olursa olsun, değer işareti, kendi yerine tedavül edebilecek altın miktarının işareti haline gelir.

Değer işaretlerinin tedavülünde, gerçek para tedavülünün [tâbi olduğu] bütün kanunlar altüst olmuş [gibi] görünür. Altın, değerli olduğu için tedavül ettiği halde, kâğıt paranın, tedavül ettiği için değeri vardır. Metaların mübadele değeri belli olduğuna göre, tedavüldeki altın miktarı kendi değeriyle belirlenirken, kâğıt paranın değeri, tedavüldeki kendi miktarına bağlıdır. Tedavüldeki altın miktarı meta fiyatlarının yükselip azalmasıyla birlikte çoğalıp azaldığı halde, meta fiyatları tedavüldeki kâğıt para miktarında meydana gelen değişmelere göre yükselip azalır. Metaların tedavülü, ancak belirli bir altın para miktarını massedebildiği, bundan dolayı da, tedavüldeki paranın artıp eksilmesi zarurî bir kanun olarak göründüğü halde, kâğıt paranın tedavüle katılma oranı keyfî bir şekilde artabiliyormuş gibi görünür. Devlet, metal muhtevası sadece 1/100 gram eksik para

basmakla altın ve gümüş sikkelerin ayarını bozduğu ve böylece onların dolaşım aracı fonksiyonlarında bir karışıklık yarattığı halde, metal olarak para adlarından başka bir şeyi bulunmayan değersiz kâğıt paraları piyasaya sürmekle tamamen doğru bir harekete kalkışır. Altın para, metaların değerlerini, ancak bu değerin kendisi altın ya da fiyat olarak hesaplandığı ölçüde, temsil ettiği halde, değer işareti, metanın değerini doğrudan doğruya temsil ediyormuş gibi görünür. Bundan dolayıdır ki, para tedavülü olaylarını inceleyen gözlemciler, tedavülü mecburî kâğıt parayı gözönünde tuttuklarından para tedavülünün [tabi olduğu] kanunları hiçbir zaman bilemiyeceklerdir. Gerçekte, bu kanunlar değer işaretinin tedavülünde geçersiz hale gelirler, işlemez olurlar çünkü kâğıt para, istenilen miktarda basılmışsa, değer işaretleri olarak kendi özünde bulunmayan hareketler yapar oysa onun kendi hareketi doğrudan doğruya metaların başkalaşımından ileri geleceği yerde, altına göre gerekli oranın gözetilmemesinden ileri gelir.

III — *PARA*

Sikkeden ayrı olarak ele alınan ve M—P—M şeklindeki tedavül sürecinin sonucu olan para, P—M—P şeklindeki tedavül sürecinin hareket noktasıdır, yani metayı parayla mübadele etmek için para metayla mübadele edilmiştir. M—P—M formülünde meta, hareketin başlangıç noktası ve P—M—P formülünde de para, hareketin varış noktasıdır. İlk formülde basit mübadele aracı olarak görünen para, ikinci formülde tedavülün en son amacıdır oysa, ilk formülde en son amaç olarak görünen meta, ikinci formülde basit araç olarak görünür. Paranın kendisi M—P—M tedavülünün sonucu olduğun-

dan, P—M—P formülünde tedavülün sonucu aynı zamanda başlangıç noktası olarak görünür. Oysa M—P—M sürecinde madde (nesne) mübadelesi [yani] bu ilk sürecin sonucu olan metanın şeklî varlığı P—M—P sürecinin gerçek muhtevasını teşkil eder. M—P—M formülünde iki yan terim değer büyüklükleri aynı olan metalardır fakat bunlar aynı zamanda nitelikçe farklı kullanım değerleridir. Onların mübadeleleri (M—M) gerçek bir madde mübadelesidir. Buna karşılık, P—M—P formülünde iki yan terim altındır fakat değer büyüklüğü de aynı olan altındır. Metayı altınla mübadele etmek için altını metayla mübadele etmek, ya da sonucu P—P olarak düşünmek yani parayı parayla mübadele etmek saçmadır. Fakat P—M—P formülü *satmak* için *satınalmak* diye ifade edilince (ki bu, altını dolaylı bir şekilde altınla mübadele etmek demektir) burada burjuva üretiminin temel şekli karşımıza çıkar. Bununla beraber, pratikte satmak için satınalınmaz fakat daha pahalı satmak için daha ucuza satın alınır. Paranın metayla mübadele edilmesinden amaç, bu aynı metayı daha büyük bir miktarda parayla mübadele etmektir öyle ki P—P yan terimleri nitelik bakımından değilse bile nicelik bakımından farklı olurlar. Böyle bir nicelik farkı *eşdeğer olmayanların mübadelesini gerektirir,* oysa eşdeğer olmayan meta ile para bizzat paranın karşıt şekillerinden başka bir şey değildirler yani aynı değer büyüklüğünün farklı varoluş tarzıdırlar. Demek ki daha gelişmiş üretim ilişkilerini para ve meta şeklinde ortaya koyan P—M—P devresi gelişmiş bir hareketin basit tedavül alanı içinde yansımasından başka bir şey değildir. O halde, tedavül aracından ayırdedeceğimiz paranın meta tedavülünün dolaysız şeklinden yani M—P—M dan nasıl çıktığını incelememiz gerekiyor.

Değer ölçüsü ve tedavül aracı yerine geçen altın, toplumun başka bir müdahalesiyle karşılaşmaksızın *para* olur. Gümüş-metalin ne değer ölçüsü ne de asıl tedavül aracı olduğu İngiltere'de altın, para değildir. Hollanda'da altın, değer ölçüsü olmaktan çıkınca para niteliğini yitirmiştir. Demek ki bir meta her şeyden önce değer ölçüsü birimi ve tedavül aracı olarak para haline gelir, başka bir deyişle, para değer ölçüsü birimi ve tedavül aracıdır. Fakat, altın bu iki fonksiyonu dışında da bağımsız bir varlığa sahiptir. Değer ölçüsü olarak, düşünsel paradan ve düşünsel altından başka bir şey değildir; basit tedavül aracı olarak, sembolik paradır, sembolik altındır: fakat metal bedeni içinde altın, paradır, başka bir deyişle, para gerçek altındır.

Şimdi diğer metalarla ilişkisi içinde para olan hareketsiz altın-metayı inceleyelim. Bütün metaların fiyatlarında belirli bir altın miktarı temsil edilir. Demek ki sadece düşünsel altın ya da düşünsel paradırlar, [yani] *altını temsil ederler;* buna karşılık para, değer işareti olarak, sadece metaların fiyatlarını temsil eder görünüyordu (88). Böylece bütün metalar sadece düşünsel para oldukları için, para tek (biricik) gerçek metadır. Mübadele değerinin, [yani] genel sosyal emeğin, soyut servetin bağımsız varoluş tarzından başka bir şeyi temsil etmeyen metaların aksine, altın *soyut servetin maddî şeklidir.* Kullanım değeri bakımından, özel bir ihtiyacı karşılayan meta, maddî servetin sadece bir veçhesini ifade eder. Herhangi bir ihtiyacı karşılayan bir nesne haline gelebildiği için para bütün ihtiyaçları karşılar. Paranın kullanım değeri, onun eşdeğeri olan kullanım değerlerinin sonsuz dizisi içinde gerçekleşir. Metalar dünyasında görünen bütün maddî servet onun metal kütlesinde yeşerir. Demek ki metalar, genel eşdeğeri ya da soyut serveti (zengin-

liği) kendi fiyatlarıyla temsil ettikleri halde, altın, bütün metaların kullanım değerlerini kendi kullanım değeriyle temsil eder. Bundan dolayı altın, *maddî servetin somut temsilcisidir,* «bütün nesnelerin» özüdür (Boisguillebert), sosyal servetin özetidir. Şeklen, genel emeğin ete kemiğe bürünmesidir, muhtevası bakımından, bütün somut emeklerin toplamıdır. Altın ferdîleşmiş genel servettir (89). Tedavül aracı olarak başına gelmedik iş kalmaz: kesilip biçilir, hatta dümdüz edilerek sadece sembolik bir kâğıt parçası haline getirilir. [Buna karşılık] para olarak bütün ihtişamına kavuşur, uşakken efendi (90), kaba işçiyken metaların tanrısı olur (91).

a) *Servet biriktirme (iddihar)*

Bir meta başkalaşımını durdurduğu ve altın krizalit halinde kaldığı için, altının kendisi para olarak tedavül sürecinden ayrılır. Satışın hemen satın alma haline gelmediği anlarda bu daima böyle olur. Demek ki altının para olarak bağımsız bir niteliğe bürünmesi her şeyden önce, tedavül sürecinin ya da metanın başkalaşma sürecinin, birbirinin yanı sıra farklı bir şekilde tamamlanan iki ayrı safhaya ayrılmasının somut ifadesidir. Sikkenin kendisi de, tedavül durunca, para olur. Onu metası karşılığında alan satıcının elinde sikke değil paradır fakat satıcının elinden çıktığı anda tekrar sikke olur. Herkes, ürettiği özgül metanın satıcısı fakat sosyal yaşantısı için ihtiyaç duyduğu diğer bütün metaların alıcısıdır. Satıcı olarak ortaya çıkması metasının üretimi için gerekli emek müddetine bağlı olduğu halde alıcı olarak ortaya çıkması yaşamak için gerekli ihtiyaçların durmadan yenilenmesine bağlıdır. Satmadan satınalabilmek için, satın almadan satmış olması gerektir. Alımla satımın sürekli bir şekilde ayrıldığı süreç olarak M—P—M te-

davülü gerçekte alımla satımın hareket halindeki birliğinden başka bir şey değildir. Paranın sikke olarak durmadan dolaşması için sikkenin daima para şeklinde donması gerektir. Sikkenin sürekli bir şekilde akışı, tedavül alanının her nokasında meydana gelen ve aynı zamanda tedavülü belirleyen ve oluşumu, dağılımı, yoğalımı ve yeniden - oluşumu daima değişen, varoluşu sürekli bir yoğalımı ve yoğalımı da sürekli bir vorluşu gerektiren ihtiyat sikke fonları şeklinde birikmesine bağlıdır. Her meta sahibi, sattığı özel metanın yanı sıra, satın almasını sağlayan genel bir metayı daima ihtiyat olarak bulundurmalıdır diyen A. Smith, sikkenin paraya ve paranın da sikkeye sürekli bir şekilde dönüştüğünü göstermiştir. M—P—M tedavülünde P—M nin bir anda değil fakat zamanla gerçekleşen ya da P'nin bir kısmı sikke olarak tedavül ederken, diğer kısmının para şeklinde kaldığı bir seri satın almalara ayrıldığını görmüştük. Gerçekte para burada *gizli sikkedir* ve tedavüldeki para maddesini (kütlesini) meydana getiren farklı kısımlar durmadan değişerek bazen bir şekilde bazen de diğer şekilde görünürler. Demek ki tedavül aracının bu ilk dönüşümü (paraya dönüşümü) para tedavülünün salt teknik bir safhasını temsil eder (92).

Bolluk ya da fazlalık servetin ilk tabiî şeklidir: ürünlerin doğrudan doğruya kullanım değeri olarak görülmeyen kısmıdır ya da başka bir deyişle, kullanım değeri gereğinden fazla olan ürünlerin elde edilmesidir. Meta [safhasından] para [safhasına] geçişi incelerken gördüğümüz gibi, ürünlerdeki bu fazlalık ya da bolluk üretimin pek az gelişmiş bir aşamasında metaların asıl mübadele alanını meydana getirir. Fazla ürünler mübadele edilebilir ürünler haline gelir ya da meta olurlar. Bu fazlalığın tam varoluş şekli altın ve gümüştür. Ser-

vetin soyut sosyal servet olarak belirdiği ilk şekil budur. Metalar sadece altın ya da gümüş şeklinde yani paranın maddesi şeklinde muhafaza edilmezler, buna karşılık, altın ve gümüş muhafaza edilmiş servettir. Bir kullanım değeri olarak tüketilmeli yani yoğaltılmalıdır. Ama para olarak, altının kulanım değeri, mübadele değerinin dayanağıdır. Şekilsiz [ham] madde olarak, genel emek müddetinin maddeleşmesidir. Ham madde olarak mübadele değerinin dayanıklı bir şekli vardır. Böylece, hareketsizleştirilmiş altın ya da gümüş para olarak *hazine*'dirler. Tedavülün özellikle metalarla yapıldığı eski halklarda, servet biriktirme tek başına insandan, Devlet hazinesini elinde tutan Devlet'e kadar yayılan genel (evrensel) bir süreç niteliğine bürünmüştür. Daha eski zamanlarda, Asya'da ve Mısır'da kırallarla papazların emrinde bulunan bu hazineler onların kudretinin belirtisi olarak görünüyorlardı. Yunanistan'da ve Roma'da ise Devlet hazinelerinin kurulması politikası gelişmişti. Böylece, altın ve gümüş fazlası her zaman kullanılabilecek hale gelmişti. Bu hazinelerin bir ülkeden bir ülkeye fatihler tarafından kolayca taşınması ve bazen de onlar tarafından hemen tedavüle sokulması ilk Çağ ekonomisinin bir özelliğidir.

Maddeleşmiş emek müddeti olarak altın, kendi değer büyüklüğünün teminatıdır ve altın *genel* emek müddetinin maddeleşmesi olduğu için tedavül süreci, onun mübadele değeri fonksiyonunu da daima yerine getirmesini sağlar. Meta sahibi, metayı mübadele değeri şeklinde ya da mübadele değerinin kendisini meta şeklinde tutabildiği için, metaların mübadelesi tedavülün can damarı (motoru) olur. Metanın başkalaşmasının (M—P) amacı kendi başkalaşımını sağlamaktır: Özel tabii servetken genel sosyal servet haline gelmektir. Asıl ama-

cı madde (cevher) mübadelesi değil şekil değişikliğidir. Mübadele değeri hareketin salt şekli iken muhtevası olur. Meta ancak mübadele alanı içinde tutunduğu ölçüde servet olarak, meta olarak kalabilir ve ancak altında ve gümüşte taşlaştığı (maddeleştiği) ölçüde bu akışkan halini devam ettirebilir, bu hareketini tedavül sürecinin billurlaşması olarak sürdürür. Bununla beraber altınla gümüş ancak tedavül aracı olmadıkları ölçüde, para şeklinde sabitleşirler. *Tedavül aracı olmadıkları için para olurlar.* Demek ki metayı tedavülden altın şeklinde çekmek, onu sürekli olarak tedavülde tutmanın biricik yoludur.

Meta sahibi, ancak tedavüle meta olarak soktuğunu tedavülden para olarak çekebilir. Demek ki meta tedavülü bakımından servet biriktirmenin ilk şartı devamlı satış ve tedavüle boyuna meta sokmaktır. Öte yandan para, kendini hep kullanım değerleri olarak gerçekleştirdiği ve geçici zevkler haline geldiği için tedavül aracı olarak gerçek tedavül süreci içinde kaybolur gider. Demek ki onu bu sürecin sürükleyici akımından çekip çıkarmak ya da paranın satın alma aracı fonksiyonunu yerine getirmesini öyleyerek metayı ilk başkalaşımı içinde durdurmak gerektir. Şimdi bir servet biriktirici haline gelen meta sahibi, Romalı Caton'un öğrettiği gibi, mümkün olduğu kadar çok satmalı ve mümkün olduğu kadar az satın almalıdır: *Patrem familias vendacem, non emacem esse* (aile reisi satın almaya değil, satmaya uğraşmalıdır). Çalışkanlık servet biriktirmenin olumlu şartıysa tasarruf da olumsuz şartıdır. Bir metanın eşdeğeri tedavülden meta ya da özel kullanım değerleri şeklinde ne kadar az çekilirse, para ya da mübadele değeri şeklinde o kadar çok çekilir (93). Demek ki genel şekliyle servet edinmek, servetin maddî gerçekliğinden vazgeçmeyi gerektirir. Şu

halde, servet biriktirmenin asıl nedeni *cimriliktir.* Cimrinin, kullanım değeri olan metaya değil, meta olan mübadele değerine ihtiyacı vardır. Fazla olanı genel şekliyle ele geçirmek için özel ihtiyaçları lüks diye kabul etmek gerektir. Cortès'lerin 1593'de II. Philipe'e verdikleri bir muhtırada özetle şöyle denilmektedir :

> «Valladolid Cortès'leri 1586 yılında Majestelerinden, Krallığın mumlar, bardaklar, mücevherler, bıçaklar ve diğer benzeri şeylerin ithaline müsaade etmemelerini diliyorlar. İnsanların yaşantısına bir faydası dokunmayan bütün bu mallar altın karşılığında dış ülkelerden getirilmektedir.....

Servet biriktirici dünya nimetlerini, maddî ve geçici zevkleri küçümser, güvelerin yemediği, pas tutmayan, hem bu dünyada hem öte dünyada varolan ebedî hazinenin ardına düşer.

Misselden aynı eserde der ki :

> « *Bugünkü altın darlığının dolaylı genel sebebi bu krallığın yabancı ülkelerden ithal edilen ve bizim hiçbir işimize yaramıyan malların tüketimine gösterdiği aşırı düşkünlüktür. Çünkü bunların yerine ithal edilecek faydalı malların hazinemizi zenginleştirmesinden bizi yoksun bırakıyorlar. İspanya, Fransa, Ren şaraplarını, israf edercesine tüketiyoruz. İspanya'nın kuru üzümleri, Corinthe'in, Akdeniz ülkelerinin üzümleri, Hainaut'nun ince keten bezleri, İtalyan ipeklileri, Doğu Hindistan'ın şeker ve tütünü, Batı Hindistan'ın baharatı, bütün bunlar biçim için mutlak bir ihtiyaç değildir. Buna rağmen bunları satın almak için çil çil altın ödüyoruz» (94).*

Altın ve gümüş şeklindeki servet olduğu gibi kalır, çünkü değeri sadece aşınmaz bir metal halinde muhafaza edilmemiş fakat özellikle altın ve gümüşün, tedavül araçları olarak, salt geçici para şekine bürünmeleri de böylece önlenmiştir.

> « *Varını yoğunu yiyip içmeye sarfedenlerden vergi yoluyla alınan para, bunu toprağın verimini artırmak, balıkçılık yapmak, madenciliği, manüfaktür sanayiini geliştirmek... için kullananlara verilirse, daima toplumun yararına çalışılmış olur, çünkü elbiseler bile yiyecek ve içecekten daha uzun süre dayanır. Eğer para mobilye için sarfedilirse çok daha kârlı bir iş yapılmış olur; hele para yapıcılıkta kullanılırsa, bunun yararı daha da artar. Fakat en kârlısı ülkeye altın ve gümüşün girmesidir; çünkü ebedî olan sadece bunlardır. Her devirde ve her yerde servet olarak kabul edilen bunlardır, geri kalanı sadece bir anlık servettir»* (95).

Parayı tedavül dalgasından çekip çıkarmak ve sosyal madde (meta) mübadelesinin dışında bırakmak yeraltı hazinesi şeklindeki sosyal servetle meta sahibi arasında en gizli özel ilişkiler yaratan *gömünün* de dış görünüşüdür. Delfideki Aurenzeb sarayında bir süre kalan Dr. Bernier paralarını en derin yerlere gömen tüccarları özellikle de hemen hemen bütün ticareti ve bütün serveti ellerinde tutan müslüman olmayan putperestleri anlatır. Bunlar «Hayatları boyunca sakladıkları altın ve gümüşün öte dünyada da kendilerine yararı dokunacağına inanırlarmış» (96). Durup dinlenmeden çalışan ve dünya nimetlerine sırt çevirmiş servet biriktirici aslında dinî bakımdan bir protestan hattâ bir püriten gibidir.

« Alıp satmanın gerekli, vazgeçilmez bir şey olduğu inkâr edilemez. İyi bir hristiyan bile, özellikle, ihtiyaçları gideren, şeref ve itibarı artıran şeylerin ticaretiyle uğraşabilir. Çünkü patrikler de canlı hayvan, yün, buğday, kaymak, süt, v.s., alıp satmışlardır. Topraktan çıkarıp insanlar arasında üleştirdiklerini Tanrı kulları için yaratmıştır. Ama [gerçek] bir hükümetimiz ve prensiplerimiz varsa, gösterişten başka bir şeye yaramayan ve ülkedeki paranın, ve insanların dışarı çıkmasına yol açan ipekli kumaşlar, mücevherat, baharat gibi malların dış ülkelerden ithal edilmesine göz yummamalıyız. Fakat şimdi yazmak istediğim bu değil, çünkü paramız tükenince bunun kendiliğinden duracağını... biliyorum. Zaruret ve yoksulluk bizi buna mecbur etmedikçe yazmanın ve öğüt vermenin bir faydası dokunmayacak» (97).

Sosyal madde mübadelesinin sarsıntılarla (kargaşalıklarla) geçen devrelerinde paranın biriktirilmiş servet şeklinde saklanması (gömü) burjuva toplumunun gelişmiş safhasında da görülür. Katı (maddî) şekliyle sosyal bağ sosyal hareketin dışında bırakılmıştır —meta sahibi için bu bağ metanın kendisidir ve metanın tam şekli de paradır.— Sosyal *nervus rerum* (eşyanın can damarı) hayat verdiği bedenin yanına gömülmüştür.

Eğer tedavül onu durmadan kendine doğru çekmeseydi biriktirilmiş servet (hazine) sadece faydasız bir meta olacak, para-ruh onu terkedecek ve orada tedavülün soğumuş külü olarak, kimyasal tortusu (caput mortuum) olarak kalacaktı. Somutlaşan para ya da mübadele değeri, niteliği bakımından soyut servetin varoluş tarzıdır fakat öte yandan meblağı belli her para nicelik bakı-

mından sınırlı bir değer büyüklüğüdür. Mübadele değerinin miktarca sınırlı oluşu nitel genelliği ile çelişir ve servet biriktirici bu olguyu aslında nitel bir sınırlılığa da dönüşen ya da **servet biriktiriciyi sadece maddî** servetin sınırlı bir temsilcisi haline getiren bir engel olarak görür. Daha önce açıkladığımız gibi sonsuz metalar dizisinin diğer terimi meydana getirdiği ve kendisi de terimlerden birini teşkil ettiği bir eşitlik içinde para, genel eşdeğer olarak, dolaysız bir şekilde tezahür eder. Bu sonsuz metalar dizisi (serisi) içinde paranın yaklaşık olarak ne ölçüde gerçekleştiği yani kendi mübadele değeri kavramına ne derecede tekabül ettiği mübadele değerinin büyüklüğüne bağlıdır. Mübadele değerinin, mübadele değeri olarak, kendiliğinden (otomatik) hareketi genellikle ancak nicel sınırlılığını aşma hareketi olabilir. Ama servet biriktirmenin nicel bir sınırı aşıldığı anda ortadan kaldırılması gereken bir başka sınırla karşılaşılır. Servet biriktirmenin belirli bir sınırı değil, her sınırı engel olarak görünmektedir. Demek ki, servet biriktirmenin içkin (immanente) bir sınırı, kendi bir ölçüsü yoktur. Bu sonuçlarının herbirinde yeniden başlamasını [sağlayacak] bir sebep bulan sonsuz bir süreçtir. Servet ancak saklanarak artırıldığı gibi, sadece artırılarak da saklanabilir.

Para zenginleşme tutkusunun sadece *bir* amacı değildir, bu amacın ta *kendisidir.* Aslında bu tutku *auri sacra fames* dir (altına susamışlıktır, altın hırsıdır). Giyim kuşam, mücevherat... gibi kullanım değerlerine ve özel tabii zenginlikler düşkünlükten farklı olan zenginleşme tutkusu, ancak genel servetin kendisi özel bir nesnede ferdîleştiği ve böylece münferit bir meta şeklinde muhafaza edildiği andan itibaren mümkündür (98). Aslında

kendinden bir amaç haline gelen şey mübadele değeri ve bundan dolayı da bu mübadele değerindeki artıştır. Paranın tedavül aracı olmasını önlemekle cimri biriktirilmiş serveti (hazineyi) bir tutsak haline getirir. Fakat tedavül altını durmadan kendine doğru çektiği için altın hırsı, biriktirilmiş servetteki para-ruh'u devam ettirir.

Servetin biriktirilmesini sağlayan faaliyet bir yandan, satışa devam ederek parayı tedavülden çekmekten, öte yandan, sadece istif etmekten, *biriktirmekten* ibarettir. Gerçekte servetin kendisi ancak basit tedavül alanında ve özellikle de hazineleştirme şeklinde birikir oysa, ilerde de göreceğimiz gibi, daima basit para birikimi gözönünde tutulduğu için, birikimin sözde diğer şekillerine yersiz olarak birikim denmiştir. Ya da diğer bütün metalar kullanım değerleri olarak biriktirilmiş ve onların birikme tarzı böylece kullanım değerlerinin özel karakteriyle belirlenmiştir. Meselâ, hububat birikimi özel tesisleri gerektirir. Koyunlar biriktikçe çoban olunur. Köle ve toprak birikimi, hâkimiyet ve kölelik ilişkilerini gerektirir. Özel servetlerin elde edilmesi basit birikim [sürecinden] farklı özel süreçleri gerektirir ve ferdîleşmenin özel taraflarını geliştirir. Ya da meta şeklindeki servet mübadele değeri olarak birikmiştir. O zaman da biriktirme olgusu ticarî ya da salt ekonomik bir işlem olarak görünür. Bunu yapan kimse, zahireci, celep, v.s. olur. Altın ve gümüş. servet biriktiren ferdin herhangi bir faaliyetinin sonucu olduğu için değil, fakat ferdin bir katkısını gerektirmeden devam eden tedavül sürecinin billurlaşması olduğu için paradır. Onun bütün faaliyeti bunları bir kenara koymaktan, istif etmekten ibarettir. Diğer bütün metalara uygulanınca onların değerlerini yitirmelerine yol açacak anlamsız (boşuna) bir faaliyettir bu (99).

Servet biriktiricimiz kendini mübadele değerine adamış ve metal sütunun üstüne tünemiş aziz keşiş gibidir. Ancak sosyal şekildeki servete ilgi duyar ve bunun içindir ki onu toprağa gömmekle toplumun erişemiyeceği bir yere saklamış olur. Metayı daima tedavüle girmeye hazır şekliyle ister. Onu tedavülden çekip alması bundandır. Hayal ettiği hep mübadele değeridir, bunun içindir ki mübadele etmeye kalkışmaz. Servetin akışkan şekli ve taşlaşmış şekli, hayat iksiri, iksiri âzam, çılgın bir simyanın görüntüsü içinde birbirine karışır. Hayalindeki zevke erişmek için bütün zevklerden vazgeçer. Bütün sosyal ihtiyaçlarını gidermek istediği içindir ki ancak en gerekli ihtiyacını giderir. Serveti maddî bedeni içinde tutmakla onu salt bir hayal haline getirir. Fakat gerçekte, para için para biriktirme, üretim için üretimin kaba şeklidir yani sosyal üretim güçlerinin geleneksel ihtiyaçlar sınırını aşacak [şekilde] gelişmesidir. Meta üretimi ne kadar az gelişirse, mübadele değerinin para şeklindeki ilk billurlaşması da yani servet biriktirme de o kadar önem kazanır. Bundan dolayıdır ki, servet biriktirme eski halklarda ve bugüne kadar da Asya'da, mübadele değerinin henüz bütün üretim ilişkilerine hâkim olmadığı modern tarım ülkelerinde cok büyük bir rol oynamıştır. Servet biriktirmenin (hazineleştirmenin) bizzat metal tedavül çerçevesi içinde yerine getirdiği salt ekonomik fonksiyonu incelemeden önce bu biriktirmenin bir başka şekline de değineceğiz.

Estetik nitelikleri bir yana bırakılacak olursa, altın ve gümüş metalar para haline getirilebilir. Çünkü bunlar paranın maddesi olan bir maddeden meydana gelmişlerdir. Altın ve gümüş, soyut servetin maddesi olduğu için, bunlardan somut kullanım değerleri olarak yararlanmakladır ki insanlar servetlerini bütün ihtişamıyla gösterirler ve üretimin belli safhalarında meta sahi-

bi servetini güvenebileceği yerlere saklamışsa bu, diğer meta sahiplerine bir rico hombre (zengin bir adam) olarak görünmek endişesinden ileri gelir. Evini de kendini de bunlarla donatır (100). Asya'da özellikle de servet biriktirmenin burjuva ekonomisindeki gibi, bütün üretim mekanizmasının tâli bir fonksiyonu olarak görünmediği fakat nihaî amaç olduğu Hindistan'da altın ve gümüş metalar, kelimenin tam anlamıyla, hazinenin estetik şekillerinden başka bir şey değildir. Ortaçağ İngiltere'sinde altın ve gümüş metaların değerleri ihtiva ettikleri basit emekten dolayı pek az arttığı için, kanunen servet biriktirmenin (hazinenin) basit şekli olarak kabul edilmişlerdi. Bunlar eninde sonunda gene tedavüle katılıyorlar ve bundan dolayı da, ayarları, tıpkı madenî paraların ayarı gibi, tesbit ediliyordu. Altınla gümüşün lüks objeler (süs eşyası) şeklinde kullanılmasında [görülen] gelişme ile servetin gelişmesi arasındaki paralellik öylesine basit bir şeydir ki bunu eski devirdekiler bile iyice anlamıştı. Oysa modern iktisatçılar altın ve gümüş metaların kullanılışı servetin artışıyla orantılı olarak değil, fakat sadece değerli madenlerin gözden düşmeleriyle orantılı olarak artar diye yanlış bir tez ileri sürmüşlerdir. Bundan dolayıdır ki, tezlerini ispatlamak için Kaliforniya ve Avusturalya altının kullanılması hakkında ileri sürdükleri ve aslında doğru olan kanıtlar yetersiz kalmaktadır çünkü ham madde olarak altın tüketimindeki artışa karşılık altının değerinde buna tekabül eden herhangi bir azalma meydana geldiğini ispatlayacak bir şey bulamıyorlar. Amerikan kolonilerinin İspanya ile savaşmalarından ve ihtilâllerin etkisiyle maden ocaklarında işlerin durmasından dolayı 1810 dan 1830'a kadar değerli madenlerin yıllık ortalama üretimi yarıdan fazla azalmıştır. Avrupa'da tedavüldeki madenî para, 1809'a oranla hemen hemen altıda bir eksilmişti. Demek ki, üretimin

miktarca azalmış olmasına ve üretim masraflarının artmasına rağmen lüks objeler şeklindeki değerli madenlerin tüketimi İngiltere'de savaş boyunca ve kara Avrupa'sında da Paris barışından beri gene de görülmemiş derecede artmıştı ve bu servet genel servet artışıyla birlikte olmuştu (101). Genellikle denilebilir ki altın ve gümüş paranın lüks objeler haline gelmesi barış devresinin belirgin özelliğidir, buna karşılık, bunların tekrar külçe haline gelmesi ya da nakde çevrilmesi ancak büyük kargaşalık devrelerinde gerçekleşmiştir (102). Jacop'a göre, 1839'da İngiltere'de oranın 1/2 olduğu halde Avrupa ve Amerika'da lüks obje şeklindeki değerli metalin para şeklindeki metalden 1/4 (oranında) bir fazlalık gösterdiği düşünülürse para yerine geçen değerli metale oranla lüks meta şeklindeki altın ve gümüş servetin önemi daha iyi anlaşılır.

Para tedavülünün, metaların başkalaşımının tezahüründen ya da sosyal madde mübadelesinin gerçekleştiği şekil değişikliğinden başka bir şey olmadığını görmüştük. Demek ki tedavüldeki toplam altın miktarının çoğalıp azalmasının bir yandan tedavüldeki metaların toplam fiyatındaki dalgalanmalarla ya da bunların eşzamanlı başkalaşımlarının yaygınlaşması ile, öte yandan, her durumdaki şekil değişikliklerinin hızı ile birlikte gerçekleşmesi gerekiyordu. Bu da ancak bir ülkedeki toplam para miktarıyla tedavüldeki para miktarı arasındaki oranın durmadan değişmesi şartıyla mümkündü. Bu şart servet biriktirmeyle yerine getirilmiştir. Fiyatlar alçaldığı ya da tedavül hızı arttığı zaman servet hazneleri tedavülden kaldırılan parayı emerler; fiyatlar artar, ya da tedavül hızı azalırsa, hazneler açılır ve içindekilerin bir kısmı tedavül dalgasına kapılır. Tedavüldeki para hazine (biriktirilmiş servet) şeklinde donar, hazineler durmadan değişen bir salınım hareketine göre tedavüle akar

ve bu hareket içindeki temel eğilimi meta tedavülündeki dalgalanmalar belirler. Hazineler böylece tedavüldeki parayı doldurup boşaltan kanallar gibidir, bundan dolayıdır ki paranın devir kanalları hiçbir zaman gerektiğinden fazla dolu olmaz. Tedavüldeki [toplam] paranın hacmi birdenbire artar ve alımla satımın akışkan birligi hâkim duruma geçerse yani gerçekleştirilecek fiyatların toplam tutarı para tedavülünün hızından çok daha hızlı bir şekilde artarsa, hazineler gözle görülecek derecede boşalır. Genel harekette beklenmedik bir duraklama olunca ya da alımla satım arasındaki ayrım iyice belirince tedavül aracı para şeklinde ve görülmemiş oranlarda donar ve servet hazneleri ortalama seviyelerinin üstünde dolar. Sadece madenî para tedavülünün hâkim olduğu ya da üretimin pek az geliştiği ülkelerde hazineler alabildiğine dağınıktır ve ülkenin her yanına dağılmıştır oysa, burjuva (kapitalist) gelişme safhasındaki ülkelerde banka kasalarında saklanır. Hazineyi, tedavüldeki toplam para miktarının tamamlayıcı bir kısmı olan sikke rezervi ile karıştırmamak gerekir. Buna karşılık, hazineyle tedavül arasında karşılıklı ilişki (oran) bu aynı toplam miktarın azalmasını ya da artmasını gerektirir. Gördüğümüz gibi, altın ve gümüş metalar, değerli madenler için hem bir boşaltma kanalı hem de gizli bir doldurma (besleme) kanalıdırlar. Madenî para tedavülünün hâkim olduğu ekonomik sistemler için normal devrelerde bu fonksiyonlardan sadece birincisi önemlidir (103).

b) *Ödeme aracı*

Şimdiye kadar para ile tedavül aracı arasındaki farklılık kendini iki şekilde yani *gizli sikke* ve *biriktirilmiş servet (hazine)* şeklinde gösteriyordu. Sikkenin geçici olarak paraya dönüşmesinde ilk şekil şu olguyu yansıtıyordu: *M—P—M* nın ikinci safhası olan satınalma

(P—M) tedavülün belirli bir alanında zarurî olarak ardarda bir seri satınalmalar şeklinde dağılıyordu. Hazine ise doğrudan doğruya *P—M* haline gelmeyen *M—P* safhasının tecrit edilmesine dayanıyordu, ya da hazine metanın ilk başkalaşımının sadece bağımsız gelişmesiydi yani metanın varoluş tarzını daima elden çıkarılabilen şekliyle temsil eden tedavül aracının aksine, bütün metaların yabancılaşmış (elden çıkarılmış) varoluş tarzı haline gelen paradan başka bir şey değildi. İhtiyat sikke ve hazine tedavül aracı olmadıkları için paraydılar ve tedatedavül etmedikleri için de tedavül aracı değildiler. Para tedavül aracı fonksiyonundan dolayı değil, şimdi gözönünde tuttuğumuz niteliğinden dolayı devreder ya da tedavüle girer. Tedavül aracı olarak para daima satınalma aracı idi. Şimdiyse satınalma aracı niteliği olmadan hareket eder.

Hazineleştirme yoluyla para soyut sosyal servetin varoluş tarzı haline geldiği ve maddî serveti somut bir şekilde temsil ettiği anda, para olarak bu belirli şekliyle, tedavül süreci sınırları içinde özel fonksiyonlar edinir. Eğer para **basit tedavül aracı olarak, bundan** dolayı da, satın alma aracı olarak devrediyorsa bu, meta ile paranın eş zamanda karşı karşıya geldiklerini gösterir yani aynı değer büyüklüğü iki şekilde varolur: satıcının elinde meta, alıcının elinde paradır. Birbirine taban tabana zıt iki eşdeğerin bu eşzamanlı varoluşu ve bunların eşzamanlı yer değiştirmeleri ya da karşılıklı olarak elden çıkarılmaları (yabancılaşmaları) da satıcıyla alıcının birbirleriyle ancak mevcut eşdeğerlerin sahipleri olarak ilişki kurmalarını gerektirir. Bununla beraber, metaların, farklı para şekillerinin yaratılmasına [sebeb olan] başkalaşma süreci meta sahiplerini de başkalaştırır, başka bir deyişle, onların sosyal karakterlerini de değiştirir. Metanın başkalaşma süreci içinde meta sa-

hibi meta yer değiştirdikçe yer değiştirir ya da para yeni şekillere bürünür. Bundan dolayıdır ki başlangıçta meta sahipleri sadece meta sahipleri olarak karşı karşıya geliyorlardı. Zamanla biri satıcı biri de alıcı oldu sonra herbiri hem alıcı hem satıcı oldu, derken servet biriktirici haline geldiler ve sonunda zenginleştiler. Demek ki, meta sahipleri tedavül sürecinden girdikleri gibi çıkmazlar. Gerçekte, paranın tedavül süreci boyunca büründüğü farklı şekiller bizzat metaların [geçirdikleri] şekil değişikliğinin billurlaşmasından başka bir şey değildir. Bu billurlaşmanın kendisi de meta sahiplerinin madde mübadelesini gerçekleştirmelerini [sağlayan] ve [durmadan] değişen sosyal ilişkilerin objektif ifadesidir. Tedavül süreci içinde yeni ticarî ilişkiler doğar ve bu değişen ilişkileri temsil eden meta sahipleri yeni ekonomik nitelikler edinir. Nasıl iç tedavülde para (altın) düşünsel bir niteliğe bürünüyor ve basit kâğıt parçası, altını temsil ettiği için, para fonksiyonunu yerine getiriyorsa; tıpkı bunun gibi, tedavüle sadece para ya da meta temsilcisi olarak giren yani gelecekteki parayı ya da metayı temsil eden alıcı ya da satıcı gerçek satıcının ya da gerçek alıcının etkinliğini kazanır.

Altının para olarak yöneldiği bütün belirli şekiller, metaların başkalaşımındaki belirlenimlerin (niteliklerin, eğilimlerin) tezahüründen başka bir şey değildir. Fakat bu şekiller paranın sikke ve M—P—M sürecinin de dinamik bir birlik olduğu basit para tedavülünde bağımsız bir şekilde görünüyorlar ya da meselâ, metanın geçirdiği başkalaşımın birdenbire durması gibi, sadece basit potansiyel güçler olarak görünüyorlardı. *M—P sürecinde,* gerçek kullanım değeri ve düşünsel mübadele değeri olan metanın, gerçek mübadele değeri ve düşünsel kullanım değeri olan parayla karşılaştırıldığını görmüştük. Metayı kullanım değeri olarak elden çıkarmakla satıcı metanın

kendi mübadele değerini ve paranın kullanım değerini *gerçekleştiriyordu.* Buna karşılık, parayı mübadele değeri olarak elden çıkarmakla, satın alıcı, paranın kullanım değerini ve metanın fiyatını gerçekleştiriyordu. Böylece, parayla meta [durmadan] yer değiştiriyorlardı. Taban tabana zıt iki taraflı bu süreç gerçekleştiği [anda] tekrar bölünür. Satıcı gerçekte metayı elden çıkarır, önce metanın fiyatını sadece düşüncede gerçekleştirir. Onu fiyatı (bedeli) karşılığında satmıştır fakat bu fiyat ancak ilerde gerçekleşecektir. Satınalıcı, gelecekteki para temsilcisi olarak satın alır, oysa satıcı şimdiki meta satıcısı olarak satar. Satıcı bakımından, meta kullanım değeri olarak gerçekten elden çıkarılmış ama aslında fiyat olarak gerçekleşmemiştir. Satınalıcı bakımından, para metanın kullanım değerinde gerçekleşmiş fakat aslında mübadele değeri olarak elden çıkarılmamıştır; vaktiyle. sembolik olarak, parayı değer işareti temsil ederken şimdi satın alıcı temsil etmektedir. Fakat nasıl vaktiyle değer işaretinin genel sembolik karakteri Devletin garantisini ve mecburî tedavülü gerektiriyor idiyse tıpkı bunun gibi şimdi de satın alıcının kendi sembolik karakteri meta sahipleri arasında kanunî bakımdan geçerli özel anlaşmaları (mukaveleleri) gerektirmektedir.

Buna karşılık, P—M sürecinde para gerçek satınalma aracı olarak elden çıkarılabilir ve böylece paranın kullanım değeri gerçekleşmeden ya da meta elden çıkarılmadan önce metanın fiyatı gerçekleşebilir. Meselâ bu, günlük hayatta peşin ödemeler şeklinde yapılmaktadır. Ya da İngiliz Hükümetinin Hindistan'da Ryot'ların afyonunu satın alması veya Rusya'da yerleşmiş yabancı tüccarların bu ülkedeki ürünlerin büyük bir kısmını satın almaları (kapatmaları) şeklinde gerçekleşmektedir. Fakat bütün bu durumlarda para sadece bildiğimiz satın alma aracı şeklinde iş görür. Ve bundan dolayı da belirli yeni

bir şekle bürünmez (104). Bu son durum üzerinde durmayacağız. Fakat burada iki sürecin yani *P—M* ve *M—P* nin büründüğü şekil [de meydana gelen] değişiklik konusunda sadece şunu belirtmekle yetineceğiz: Doğrudan doğruya tedavüldeki görünüşüyle alım ve satım arasındaki salt itibarî fark şimdi gerçek bir fark haline gelir çünkü ilk durumda sadece meta ikinci durumda ise sadece para söz konusudur fakat her iki durumda da (her iki şekilde de) varolan sadece hareketin başladığı terimdir. Üstelik, her iki şeklin ortak bir yanı vardır: bu şekillerin ikisinde de eşdeğerlerden biri sadece alıcıyla-satıcının iradelerinde mevcuttur. Bu irade her ikisi için bir yükümlülük değeri halini alır ve belirli kanunî şekillere bürünür.

Satıcıyla alıcı [yeni bir kimliğe bürünmüştür] birincisi alacaklı ikincisi borçlu olmuştur. Hazinenin (biriktirdiği servetin) üstüne tünemekle gülünç bir hale düşen meta sahibi şimdi müthiş bir insan kesilir çünkü onun gözünde karşısındaki (hemcinsi) belirli bir miktar paradan başka bir şey değildir ve mübadele değeri uğruna can veren kendisi değil hemcinsidir. Müminken alacaklı olur ve din alanından hukuk alanına geçer.

I stay here on my bond (105)

Demek ki, metanın varolduğu ve paranın sadece temsil edildiği başkalaşmış *M—P* safhasında, para önce değer ölçüsü fonksiyonunu yerine getirir. Metanın mübadele değeri, ölçü olarak kabul edilen parayla hesaplanır fakat mukavele ile ölçülen mübadele değeri olarak fiyat sadece satıcının düşüncesinde mevcut değildir, fiyat alıcının yükümlülük ölçüsü olarak da (yani belli bir süre içinde ödeyeceği para miktarı olarak da) mevcuttur. Öte yandan para burada satınalma aracı olarak iş görür. Gerçekte, satıcının elinden alıcının eline geçen metayı bulunduğu yerden çeker Mukavelede belirtilen

vade sona erince, para tedavüle girer çünkü yer değiştirir ve eski alıcısının elinden eski satıcısının eline geçer. Fakat tedavüle tedavül aracı ya da satın alma aracı olarak girmez. Bu fonksiyonları daha önce yerine getirmiştir. Artık bu fonksiyonu yerine getirmez olunca ortaya çıkar (görünür). Buna karşılık, metanın asıl eşdeğeri olarak, mübadele değerinin mutlak varoluş tarzı olarak, kısacası para olarak, hem de *genel ödeme aracı fonksiyonunu yerine getiren* para olarak tedavüle girer. Bu ödeme aracı niteliği ile para, hazine gibi tedavülün dışında değil, bizzat tedavülün içinde mutlak meta olarak görünür. Satınalma aracı ile ödeme aracı arasındaki fark ticarî buhranlar devresinde kendini hiç de hoş olmayan bir şekilde hissettirir.

Başlangıçta, tedavül alanında ürünün paraya dönüşmesi meta sahibine ancak münferit bir zaruret olarak görünür çünkü ürünü kendisi için bir kullanım değeri değildir ve ancak elden çıkarılmakla kullanım değeri olacaktır. Fakat anlaşmada belirtilen vadede ödemek için malını daha önceden satmış olması gerektir. Bu ferdî ihtiyaçlar bir yana bırakılaak olursa, satış, meta sahibi için, tedavül sürecinin etkisiyle, sosyal bir zaruret haline gelir. Bir malın eski alıcısı olarak, ister istemez bir başka malın satın alıcısı olur. Bunu da tedavül aracı olan parayı değil, ödeme aracı olan, yani mübadele değerinin mutlak şekli olan parayı elde etmek amacıyla yapar. Metanın nihaî hedef olarak düşünülen paraya dönüşümü ya da metanın mutlak bir amaç olarak düşünülen ve hazineleştirme süreci içinde meta sahibinin bir hevesi olarak görünen ilk başkalaşımı şimdi ekonomik bir fonksiyon olur. Ödenmek üzere yapılan satışın nedeni (saiki) ve muhtevası bizzat tedavül sürecinin şekline bağlı bir muhtevadır.

Bu satış süreci (şekli) içinde, meta yer değiştirme-

sini tamamlar, ilk başkalaşımını yani paraya dönüşümünü erteleyerek devreder. Buna karşılık alıcı yönünden ikinci başkalaşım gerçekleşir, başka bir deyişle ilk başkalaşım gerçekleşmeden yani meta paraya dönüşmeden önce para metaya dönüşür. Demek ki, ilk başkalaşım burada kronolojik bakımdan ikincisinden sonra görünmektedir. Böylece, metanın ilk başkalaşımının görünüşü olan para yeni bir belirli şekle bürünür. Para, yani mübadele değerinin yöneldiği bağımsız şekil artık metaların tedavülünü sağlayan şekil olmaktan çıkar onun nihaî sonucu haline gelir.

Satışın iki kutbunun zaman içinde ayrılmış bulunduğu bu *vadeli satışlar* basit meta tedavülünün kendiliğinden bir sonucudur ve bu, ayrıntılarıyla ispatlanması gerekmeyen bir olgudur. Her şeyden önce, tedavülün gelişmesi meta sahiplerinin birbirlerinin karşısına daima satıcı ve alıcı olarak çıkmalarına yol açar. Boyuna tekrarlanan bu görünüş salt arızî bir durum değildir. Meselâ, parası ilerde ödenmek üzere sipariş edilmiş bir meta vâdesi içinde teslim edilip ödenmelidir. Bu durumda satış düşünsel bir şekilde yani ne metanın ne de paranın fizik (maddî) varlığı olmaksızın, hukukî bir şekilde gerçekleşir. Paranın iki şekli —tedavül aracı ve ödeme aracı— burada gene çakışır çünkü meta ve para, bir yandan, eş zamanda yer değiştirirler, öte yandan, para metayı satın almaz fakat önceden satılmış metanın sadece fiyatını gerçekleştirir Ayrıca öyle kullanım değerleri vardır ki bunların gerçekten elden çıkarılması metanın fiilen teslim edilmesi şeklinde değil, belirli bir müddet sonunda ödenmesi şeklinde olur. Meselâ, bir ev bir aylığına kiralanmışsa, evin kullanım değeri, ay başında el değiştirmiş olmasına rağmen, ancak bir ay geçtikten sonra gerçekleşir. Kullanım değerinin fiilen terkedilmesi ve gerçekten satılması (elden çıkarılması) zaman içinde

ayrılmış olduğundan, fiyatının gerçekleşmesi de yer değiştirmesinden sonra olur. Nihayet, farklı metalar, farklı üretim müddetlerini gerektirdiği ve farklı devrelerde üretildiği için, mübadelecilerden biri henüz alıcı olarak ortaya çıkmadığı halde diğeri satıcı olarak görünür ve aynı meta sahipleri arasında alım ve satım durmadan tekrarlandığından, satışın iki safhası (anı) metaların üretim şartlarına göre ayrışır. Böylece meta sahipleri arasında şüphesiz kendi sisteminin tabiî temelini meydana getiren fakat bu sistem varolmadan önce de tam bir gelişme gösterebilen bir alacaklı-borçlu ilişkisi doğar. Açıkça görülmektedir ki, kredi sisteminin yani genel olarak burjuva üretim sisteminin gelişmesiyle birlikte paranın ödeme aracı fonksiyonu, satınalma aracı ve hazine unsuru olarak [yerine getirdiği] fonksiyona zarar verecek şekilde yaygınlaşacaktır Meselâ, İngiltere'de para, sikke olarak (madenî para olarak) üreticilerle tüketiciler arasındaki perakende ticaret alanına itilmiştir. Oysa büyük ticarî işletmelerde ödeme aracı olarak kullanılmaktadır (106).

Genel ödeme aracı olarak para bütün anlaşmalara —her şeyden önce de sadece meta tedavülü alanı içinde— [konu olan] *genel meta* haline gelir (107). Fakat paranın bu fonksiyonunun gelişmesiyle birlikte diğer bütün ödeme şekilleri yavaş yavaş parayla ödeme şekline döner. Paranın özgül ödeme aracı olarak eriştiği seviye, üretim alanının her kolunda mübadele değerinin ne dereceye kadar hâkim olduğunu gösterir (108).

Tedavül aracı olarak devreden paranın kütlesi, önce, ödemelerin tutarıyla yani basit para tedavülünde olduğu gibi, elden çıkarılacak metaların değil, elden çıkarılmış metaların toplam fiyatıyla belirlenmiştir. Bununla beraber, böylece belirlenmiş olan miktar iki değişikliğe uğrar. Aynı paranın aynı fonksiyonu tekrarlama hızının

ya da sayısız ödemeleri ardarda gerçekleştirme hızının etkisiyle ilk değişiklik meydana gelir. A, B'ye; B de C'ye ödemede bulunur. Aynı paranın, ödeme aracı fonksiyonunu ikinci defa yerine getirme hızı, bir yandan meta sahipleri arasındaki borçlu-alacaklı ilişkisinin gelişmesine (aynı meta sahibi bir şahıstan alacaklı, diğerine borçlu olabilir), öte yandan, çeşitli ödeme günleri arasındaki müddete bağlıdır. Bu ödemeler ya da metaların ilk başkalaşımları zinciri, tedavül aracı olarak paranın devri boyunca meydana gelen başkalaşımlar zincirinden nitelikçe farklıdır. Bu sonuncu başkalaşım hareketi kronolojik bir sıra içinde görünmekle kalmaz ancak bu kronolojik sıra içinde ve [onunla birlikte] doğar. Meta para olur, sonra tekrar meta olur ve böylece diğer metanın para olmasını sağlar başka bir deyişle satıcı alıcı ve böylece bir başka meta sahibi de satıcı olur. Bu ilişki bizzat meta mübadelesi süreci içinde tesadüfen meydana gelir. Fakat A'nın B'ye ödediği para, ardarda gelen çok kısa süreler içinde *B*'den *C*'ye, *C*'den de *D*'ye geçince, bu ilişki zaten kendinden önce varolan sosyal bir ilişkiyi (zincirlenmeyi) ifade eder. Ama aynı para, ödeme aracı rolü oynadığı için elden ele geçmez, fakat bu mübadeleciler kendi aralarında bir mukavele yaptıkları için ödeme aracı olarak devreder. Demek ki tedavül sürecine fertlerin ne derece katıldığını paranın sikke ya da satınalma aracı olarak devir hızından çok, ödeme aracı olarak devir hızı daha esaslı bir şekilde gösterir.

Eşzamanlı ve yan yana meydana gelen alım ve satımların toplam fiyatı, devir hızının toplam sikkelerin yerini almasını sınırlandırır. Para ödeme aracı fonksiyonunu yerine getiriyorsa bu engel ortadan kalkar. Ödemeler bir ve aynı yerde toplanıyorsa, ki bu her şeyden önce ancak meta tedavülünün yapıldığı büyük merkezlerde olur, artı ve eksi büyüklükleri temsil eden bu ödeme-

ler arasında bir denge kurulur [meselâ] *B*'ye borçlu olan *A*, *C*'den alacaklıdır Demek ki ödeme aracı olarak gerekli para miktarı, yapılacak eşzamanlı ödemelerin toplam fiyatıyla değil, fakat bunların aynı bir yerde toplanmasıyla ve artı ve eksi büyüklükler olarak birbirlerini yok ettikten sonra geriye kalacak olan borç bakiyesinin büyüklüğü ile belirlenir. Bu ödemelerin yapılmasıyla (bu borçların tasviyesi ile) ilgili özel hükümler, meselâ eski Roma'da olduğu gibi, kredi sistemindeki tüm gelişimin dışında [kendiliklerinden] meydana gelir. Fakat ne bunları ne de her yerde belirli sosyal çevrelerde görülen genel ödeme vadelerini inceleyecek değiliz. Burada sadece şunu belirtmekle yetinelim: Bu ödeme vadelerinin tedavüldeki para miktarında meydana gelen periyodik dalgalanmalar üzerindeki etkisi ancak son zamanlarda bilimsel bir şekilde incelenmiştir.

Artı ve eksi büyüklükler olarak ödemeler arasında bir denge kurulduğu sürece gerçek para hiçbir rol oynamaz. Para burada ancak, bir yandan, metaların fiyatlarında öte yandan, karşılıklı borçların (yükümlülüklerin) büyüklüğünde değer ölçüsü şeklinde gelişir. Mübadele değeri burada ne bağımsız varlığına ne de değer işareti şekline bürünür, başka bir deyişle, para sadece düşünsel hesap parası olur. Demek ki paranın ödeme aracı fonksiyonunda bir gelişme vardır: ödemeler arasında bir denge kurulduğu sürece para bir yandan sadece düşünsel değer ölçüsü olarak iş görür; öte yandan ödemelerin fiilen yapılması gerektiği sürece geçici tedavül aracı olarak değil fakat mutlak meta olarak, genel eşdeğer olarak, bir kelimeyle, para olarak tedavüle girer. Ödemeler zincirinin ve sun'î bir denge sisteminin geliştiği yerde, ödemeleri durduran ve bunların denge mekanizmasını altüst eden buhranlar sırasında para, değer ölçüsü olarak büründüğü düşünsel şekilden birdenbi-

re somut (katı) para şekline ya da ödeme aracı şekline dönüşür. Meta sahibinin artık Adam Smith'ini bilen ve «sadece altınla gümüş paradır ya da diğer metaların aksine, genel olarak para mutlak metadır» hurafesine güllüp geçen bir kapitalist haline geldiği gelişmiş burjuva üretim safhasında para, birdenbire, tedavül aracı olarak değil, mübadele değerinin tam şekli olarak, biricik servet şekli olarak ortaya çıkar. Paranın bu niteliği yani servetin bu özgül varoluş şekli, meselâ para sisteminde olduğu gibi, tüm maddî servetin düşünsel bakımdan değerini yitirmesi, değersizleşmesi olarak görünmez. Bu değersizleşme tümüyle gerçektir. Dünya pazarında meydana gelen ve para buhranı denilen buhranların özel safhası budur. Böyle anlarda herkesin avaz avaz servetin tek şekli diye istediği *summum bonum* (biricik zenginlik) paradır, peşin paradır. Ve sırf kullanım değeri oldukları için diğer metalar onun yanında değersiz, faydasız şeylerdir, Martin Luther'imizin dediği gibi süs eşyasıdırlar ve karın doyurmaktan başka bir şeye dönüşmesi, teorik korkuyu aslında tam bir panik haline getirir ve tedavül sürecini gerçekleştirenler kendi aralarında kurdukları ekonomik ilişkilerin çözülmez esrarı karşısında dehşete kapılırlar (109).

Ödemeler de, ödeme aracı olarak, bir ihtiyat fonunu, bir para birikimini gerektirir. Bu ihtiyat fonlarının teşkil edilmesi, hazineleştirmedeki gibi, artık ne tedavül dışında bir faaliyet olarak, ne de para devrinde salt teknik bir kesiklik (duraklama) şeklinde görünür. İlerde belirli vadelerde kullanabilmek için yavaş yavaş para istif etmek (biriktirmek) gerektir. Böylece, soyut şekliyle bir zenginleşme olarak görünen hazineleştirme, burjuva üretim [sisteminin] gelişmesinden dolayı azalırken, doğrudan doğruya mübadele sürecinin gerektirdiği bu servet biriktirme artar, başka bir deyişle, genel-

likle meta tedavülü alanında oluşan hazinelerin bir kısmı ödeme aracı ihtiyat fonu olarak emilir (massedilir). Burjuva üretimi [kapitalist üretim] geliştikçe bu ihtiyat fonları da asgarî hadde iner. Faiz oranının düşmesiyle ilgili yazısında Locke, devrindeki ihtiyat fonlarının önemi hakkında ilginç bilgiler vermektedir (110). Özellikle banka sisteminin gelişmeye başladığı devirde İngiltere'de bu ödeme araçları ihtiyatlarının (rezervlerinin), devreden paranın ne kadar büyük bir kısmını emdiği bu bilgilerden anlaşılmaktadır.

Paranın basit tedavülünün incelenmesinin de gösterdiği gibi, tedavüldeki para miktarı hakkındaki kanun, ödeme araçlarının tedavülü gözönünde tutulunca, köklü bir değişikliğe uğrar. Gerek tedavül aracı gerekse ödeme aracı olarak paranın devir hızı belli olduğuna göre, belirli bir süre içinde devreden paranın toplam miktarını, gerçekleştirilecek metaların toplam miktarı *artı* vadesi gelmiş ödemeler toplamı *eksi* birbirini götüren ödemeler belirler. Bu, tedavüldeki paranın metaların fiyatlarıyla belirlendiği hakkındaki genel kanunu hiçbir şekilde etkilemez, çünkü ödemelerin miktarı bizzat mukavelede tesbit edilen fiyatlarla belirlenmiştir. Fakat açıkça görülmektedir ki tedavül hızının ve ödeme düzeninin (tarzının) değişmediği varsayılsa bile, belirli bir dönem içinde, meselâ bir gün boyunca devreden metaların toplam fiyatıyla, tedavüldeki para miktarı artık birbirine eşit değildir (birbiriyle çakışamaz), çünkü bedeli (fiyatı) ancak ileriki bir tarihte parayla ödenecek olan bir meta kitlesiyle, çoktandır tedavülden çıkmış bulunan metalara tekabül eden bir [miktar] para tedavüle devam eder. Bu paranın kendisi de, tamamen farklı dönemlerde mukaveleye bağlanmış olmalarına rağmen, aynı gün vadesi gelen toplam ödemelere bağlı olacaktır.

Altının ve gümüşün değerinde meydana geien değ-

şikliğin, bunların değer ölçüsü ya da hesap parası olarak yerine getirdikleri fonksiyonu etkilemediğini görmüştük. Bununla beraber, bu değişiklik, hazineyi (biriktirilmiş serveti) teşkil eden para bakımından büyük bir önem kazanır. Çünkü altın ve gümüşün değerindeki yükselme ya da azalma, altın veya gümüşten ibaret olan hazinenin değer büyüklüğünün artmasını ya da azalmasını belirler. Bu değişikliğin ödeme aracı olan para bakımından daha büyük bir önemi vardır. Ödeme, ancak ileriki bir tarihte, meta satıldığı zaman yapılır, başka bir deyişle, para farklı devrelerde iş görür ve onun iki ayrı fonksiyonu vardır: önce değer ölçüsü, sonra da bu ölçüye tekabül eden ödeme aracı olarak iş görür. Eğer bu süre içinde altınla gümüşün değeri ya da bunların üretimi için gerekli emek müddeti değişirse, ödeme aracı olan aynı altın ya da gümüş miktarının değer ölçüsü oldukları ya da mukavelenin imzalandığı andakinden çok daha büyük ya da çok daha az bir değeri olacaktır. Para olarak ya da bağımsız mübadele değeri olarak kullanılan altın ve gümüş gibi özel bir metanın fonksiyonu, değer büyüklüğü üretim masraflarındaki değişikliğe bağlı bulunan özel metanın mahiyetiyle çatışır. Avrupa'daki büyük sosyal devrimin altınla gümüşün değerinin düşmesine yol açtığı oysa eski Roma Cumhuriyetinin ilk devirlerinde yapılan devrime plebiyenlerin borçlandırıldıkları metalin (bakırın) değerinde meydana gelen yükselmenin sebeb olduğu bilinen bir olaydır. Altınla gümüşün değerindeki dalgalanmaları ve bunların burjuva ekonomi sistemi üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemeksizin şimdiden görülmektedir ki madenlerin değerinde meydana gelen bir azalma, alacaklıların zararına olarak borçlulara yaramakta, buna karşılık, bunların değerindeki bir yükselme de alacaklılara yaramakta borçlulara zarar vermektedir.

c) *Dünya parası*

Altın, önce hazine şeklinde tedavülden çekilerek, sonra tedavül aracı niteliği olmadan devrederek ve nihayet genel eşdeğer fonksiyonunu yerine getirmek için iç-tedavül sınırlarını aşarak, para olur. Böylece *dünya parası* haline gelir.

Değerli madenlerin genel ağırlık ölçülerinin ilk değer ölçüleri olması gibi paranın hesap adları da dünya pazarında tekrar ağırlık adlarına dönüşür. Nasıl şekilsiz ham madde *(aes rude)* tedavül aracının ilk şekli idiyse ve başlangıçta para şeklinin kendisi metal parçaların ihtiva ettikleri ağırlığın resmî işareti idiyse tıpkı bunun gibi değerli maden de dünya parası olarak, tekrar külçe haline gelmek için damga ve remzinden sıyrılır; ya da Rus imperyalleri, Meksika eküleri ve İngiliz soverenleri gibi millî paralar dış ülkelerde tedavül edince adları önemini yitirir ve bunların sadece muhteviyatı göz önünde tutulur. Nihayet dünya parası olarak, değerli madenler, ilk fonksiyonlarını [yani] kökeni, tıpkı metaların mübadelesi gibi, ilkel topluluklarda değil, çeşitli topluluklar arasındaki ilişkilerde bulunan mübadele *aracı* fonksiyonunu tekrar yerine getirirler. Demek ki para, dünya parası olarak, ilk tabiî şekline (ilkel şekline) kavuşur. İç tedavülden çıkmakla, bu özel olan içindeki mübadele sürecinin gelişmesinin yaratmış olduğu özel şekillerden yani fiyat ölçüsü, sikke, ufak para, değer işareti olarak, büründüğü şekillerden hemen sıyrılır.

Bir ülke içindeki tedavülde bir tek metanın değer ölçüsü olduğunu görmüştük. Fakat bir ülkede altın, bir başka ülkede gümüş bu görevi yerine getirdiği için, dünya pazarında çift değer ölçüsü geçerlidir ve para da diğer bütün fonksiyonlarında çifte bir varlığa (niteliğe) bürünür. Metaların değerinin altın-fiattan gümüş-fiata

ya da gümüş-fiyattan altın fiyata dönüşmesi her seferinde bu iki madenin nisbî değeriyle belirlenmiştir. Bu nisbî değer durmadan değişik ve bunun belirlenişi böylece devamlı bir süreç olarak görünür. Her iç (millî) tedavül alanındaki meta sahipleri dış tedavülde hem altın hem de gümüş kullanmak ve böylece iç tedavülde geçerli olan parayı sırf dış ülkelerde para olarak ihtiyaç duydukları metalle mübadele etmek zorundadırlar. Demek ki her millet iki metayı, altınla gümüşü, dünya parası olarak kullanır.

Metaların milletlerarası tedavülünde altın ve gümüş tedavül aracı olarak değil, *evrensel (genel) mübadele araçları* olarak görünür. Fakat evrensel mübadele aracı fonksiyonunu ancak gelişmiş iki şekilde [yani] *satınalma aracı* ve *ödeme aracı* şeklinde yerine getirir. Bununla beraber, dünya pazarında bu ikisi arasındaki karşılıklı ilişki tamamen tersine döner. Para iç-tedavül alanında sikke olduğu sürece, *M—P—M* dinamik birliğinin orta terimini ya da metalar durmadan yer değiştirirken mübadele değerinin salt geçici şeklini temsil ettiği sürece özellikle satınalma aracı olarak iş görüyordu. Dünya pazarında ise durum tersinedir. Madde mübadelesi tek taraflı olduğu ya da satışla satınalma arasında bir ayrım bulunduğu zaman altın ve gümüş burada satınalma aracı olarak görünür. Meselâ Kiachta dolaylarında yapılan ticaret fiilen ve anlaşma gereğince, bir trampaydı yani para sadece değer ölçüsüydü. 1857-58 savaşı patlak verince Çinliler satınalmadan satmaya başladılar. O zaman gümüş birdenbire satınalma aracı olarak göründü. Anlaşma hükümlerini yerine getirmek için Ruslar, 5 franklık Fransız paralarını, mübadele aracı yerine geçen işlenmemiş gümüş metalar haline getirdiler. Gümüş-metal bir yandan Avrupa ile Amerika arasında, öte yandan Avrupa ile bu metalin hazine şeklinde bulunduğu Asya arasında daima

satınalma aracı olarak iş görür. Üstelik, iki ülke arasındaki meta (ürün) mübadelesinde alışılagelmiş denge bozulunca ve kötü rekolte yüzünden bu memleketlerden biri çok fazla satınalmak zorunda kalınca değerli madenler milletlerarası satınalma aracı olarak iş görürler [son derece büyük bir önem kazanırlar.] Nihayet, altın ve gümüş üreten memleketlerde, değerli madenler doğrudan doğruya ürün ve meta oldukları [yani] metanın başkalaşmamış şekli oldukları için ödeme aracıdırlar. Çeşitli millî tedavül alanlarında metaların mübadelesi geliştikçe dünya parasının, milletlerarası ödeme dengesinin sağlanmasında *ödeme aracı* olarak oynadığı rol de artar.

İç tedavül gibi, milletlerarası tedavül de daima değişen miktarda altın ve gümüşü gerektirir. Bundan dolayıdır ki her ülkedeki hazinelerin bir kısmı meta mübadelesindeki dalgalanmalara göre bazen boşalan bazen dolan dünya parası ihtiyat fonlarını meydan getirir (111). Dünya parası millî tedavül alanları arasındaki devri boyunca gerçekleştirdiği özel hareketlerden ayrı olarak, hem başlangıç noktaları üretim kaynaklarında bulunan hem de altın ve gümüş dalgalarının dünya pazarına farklı yönlerde yayılmasına yol açan genel bir hareket için dedir. Altın ve gümüş burada milletlerarası tedavüle meta olarak katılırlar ve iç tedavül alanlarına girmeden önce ihtiva ettikleri emek müddetiyle orantılı olarak, eş-değer metalarla mübadele edilirler. Demek ki iç (millî) tedavül alanlarında belli bir değer büyüklüğü olarak görünürler yani bunların üretim masraflarındaki her artış ya da azalma, altın ve gümüşün çeşitli millî tedavül alanları tarafından emilme oranına hiçbir şekilde bağlı bulunmayan nisbî değerlerini de etkiler. Metalar dünyasının her özel alanı tarafından **emilen (massedilen) metal** dalgasının bir kısmı aşınmış altın ve gümüş sikkelerin yerini almak üze-

re doğrudan doğruya paranın iç tedavül alanına girer; bir kısmı sikkeleri, ödeme araçlarını, ve dünya parasını ihtiva eden çeşitli haznelerde hareketsizleşir, bir kısmı süs eşyası haline gelir, geri kalanı da hazine olur. Burjuva üretim sisteminin gelişmiş safhasında bu hazineler (paralar) tedavül sürecinin gerektirdiği en az miktarla sınırlandırılmıştır. Ödeme dengesindeki bir fazlalığın geçici şekli, madde mübadelesindeki bir kesikliğin sonucu olmadıkça, bundan dolayı da ilk başkalaşımı içinde katılaşmış (donmuş) meta haline gelmedikçe burada ancak işletilmemiş servet hazine olur.

Nasıl altın ve gümüş, para olarak, genel meta şekline bürünmüşse (genel meta şeklinde tasavvur edilmişse) tıpkı bunun gibi, dünya parası olarak da, genel metaya tekabül eden varoluş tarzına bürünürler. Bütün metalar altın ve gümüşle mübadele edildikleri ölçüde, altın ve gümüş bütün metaların başkalaşmış şekli olur ve bundan dolayı da, dünyanın her yerinde mübadele edilen meta haline gelirler. Somut emeklerin ürünü olan maddelerin (metaların) mübadelesi yeryüzünün her yanına yayıldığı ölçüde altın ve gümüş genel emek müddetinin maddeleşmesi olarak gerçekleşirler ve bunların mübadele alanını meydana getiren özel eşdeğerler serisi geliştikçe genel eşdeğer olurlar. Milletlerarası tedavülde metalar kendi mübadele değerlerini her yerde ortaya koydukları için bunun altın ve gümüş halinde başkalaşmış şekli dünya parası olarak görünür. Meta sahibi milletler gelişmiş (evrensel) sanayileri ve yeryüzünün bütün ülkeleriyle yaptıkları ticaret sayesinde altını meta haline getirdikleri için, ticaret ve sanayi onlara ancak bir araç olarak [yani] parayı dünya pazarından altın ve gümüş şeklinde çekmeyi sağlıyan bir araç olarak görünür. Demek ki, dünya parası olarak, altın ve gümüş hem metaların

genel tedavülünün sonucudur (ürünüdür) hem de bu tedavül sınırlarını genişletme aracıdır. Nasıl simyacılar altın elde etmek isterken, farkında olmadan, kimyayı yarattılarsa, tıpkı bunun gibi, dünya sanayiinin ve ticaretinin kaynakları da, sihirli metanın peşine düşen meta sahipleri farkına varmadan, fışkırmıştır. Altın ve gümüş dünya pazarının doğmasına yardım ederler. Değerli madenlerin bu sihirli etkisi hiç de burjuva toplumunun çocukluk yıllarına özgü değildir, bu etki, meta sahiplerinin kendi sosyal emekleri hakkındaki yanlış görüşlerinin kaçınılmaz bir sonucudur. 19. yüzyılın başında zengin altın madenlerine sahip yeni ülkelerin keşfedilmesinin dünya ticareti üzerindeki görülmemiş etkisi bunun kanıtıdır.

Paranın gelişerek dünya parası olması gibi, meta sahibi de dünya vatandaşı olur. Başlangıçta insanlar arasındaki kozmopolit ilişkiler meta sahipleri arasındaki ilişkilerden başka bir şey değildir. Kendinden meta *(marchandise en soi)* ve kendisi için meta *(marchandise pour soi)* her türlü dinî, siyasî, millî, v.s., engeli aşar. Onun evrensel dili fiyat, vatanı paradır. Fakat, dünya parasının, millî paradan ayrı olarak, gelişmesiyle birlikte, mübadelecilerin kozmopolit niteliği de, insanlar arasındaki madde mübadelesini engelleyen geleneksel, dinî, millî, v.s. önyargıların aksine, pratik aklın damgası şeklinde gelişir. Oysa Amerikan kartalları şeklinde (10 dolarlık paralar) İngiltere'ye ayak basan aynı altın, soveren olur, üç gün sonra Napolyon altını şeklinde Paris'te dolaşır, birkaç hafta sonra düka şeklinde Venedik'e gelir fakat her zaman aynı değeri muhafaza eder. Meta sahibi bilir ki millî nitelik *is but the guinea's stamp* (guiné'nin damgasıdır). Ona göre bütün dünya bir pazardan, *dünya pazarından* ibarettir.

IV — *DEĞERLİ MADENLER*

Burjuva [kapitalist] üretim süreci, şüphesiz yavaş yavaş değişmesine rağmen temel yapısını daima muhafaza eden ve fonksiyonunu yerine getirmeye hazır bir vaziyette kendisine bırakılmış bir organizmaya el atıyormuşcasına, her şeyden önce metal para tedavülüne hâkim olur. Paranın maddesini niçin diğer metaların değil de altın ve gümüşün meydana getirdiğini bilmek meselesi burjuva sisteminin sınırları dışında kalır. Bundan dolayı, sadece başlıca görüşleri kısaca özetlemekle yetineceğiz.

Emek müddetinin kendisi ancak nicelik farklarını ihtiva ettiği için, bunun maddeleşmesi olarak incelenmesi gereken obje salt nicelik farklarını temsil edebilmelidir, bu da niteliğin (kalitenin) özdeş ve homogen olmasını gerektirir. Bir metanın değer ölçüsü fonksiyonunu yerine getirmesi için gerekli ilk şart budur. Meselâ, bütün metaların değerini öküzlerle, derilerle, hububatla ifade edecek olursam, bunu ortalama düşünsel öküzle, ortalama düşünsel deriyle, ölçmem gerekir, çünkü öküzle öküz; hububatla hububat, deriyle deri arasında nitelik farkları vardır. Oysa altın ve gümüş basit cisimler oldukları için, daima birbirlerinin özdeşidirler, bundan dolayı da, bu metallerin eşit miktarları eşit büyüklükte değerleri temsil ederler (113). Metanın, genel eşdeğer olarak, yerine getirmesi gereken ve doğrudan doğruya salt nicelik farklarını temsil etme fonksiyonuna bağlı olan ikinci şart da, onun istenildiği kadar bölünebilmesi, sonra da bu parçaların tekrar biraraya getirilebilmesi ve böylece hesap parasının elle tutulacak bir şekilde temsil edilebilmesidir. Bu nitelikler altın ve gümüşte tam olarak vardır.

Ufacık bir yer kaplamalarına karşılık, nispeten daha ağır olmalarına yol açan yüksek yoğunluk derecesi-

ne, küçücük bir hacim içinde nispeten büyük miktarda bir emek müddeti ihtiva etmelerini sağlayan ekonomik bir yoğunluğun tekabül etmesi, tedavül aracı olarak, altın ve gümüşün diğer metalardan üstün olduğunu gösterir. Bu da, tedavül süreci içinde *perpetuum mobile* fonksiyonunu yerine getirecek olan metanın elden ele, ülkeden ülkeye kolayca geçmesini, aynı hızla görünüp kaybolmasını, kısacası, maddî hareketliliğini sağlar.

Dayanıklılık, yok edilmezlik, paslanmazlık, ve özellikle altının, altın suyu hariç, asitlerde erimemesi yani bütün bu özellikler, değerli madenleri hazineleştirmenin tabiî maddesi haline getirir. Çukulataya çok düşkün olduğu anlaşılan Pedro Martyr'in Meksika'da kullanılan muhtelif paralardan biri olan kakao çuvallarından söz ederken:

> « *Ey, insanoğluna lezzetli ve besleyici bir içki sunan ve gömülemediği, uzun zaman saklanamadığı için, masum sahiplerini cimriliğin felâketinden kurtaran mutlu para» (Alcala 1530, Dec 5, Cap. 4)*

demesi bundandır.

Dolaysız üretim süreci içinde genellikle madenlerin çok büyük bir önem kazanmaları üretim aracı olarak oynadıkları rolden ileri gelir. Demire, hattâ bakıra oranla altının ve gümüşün yumuşak oluşu, faydalı bir şekilde kullanılmalarını önler ve genellikle madenlerin kullanım değeri niteliğinden onları geniş ölçüde yoksun bırakır. Gerçi dolaysız üretim süreci içinde faydalı değildirler ama geçim araçları, tüketim araçları olarak gereklidirler. Demek ki, dolaysız üretim ve tüketim süreçlerine zarar vermeksizin sosyal tedavül sürecine istenildiği kadar altın sokulabilir. Onların kendi kullanım değerleri ekonomik fonksiyonlarıyla çatışmaz. Öte yandan altın

ve gümüşte sadece gereksiz şeylerin olumsuz niteliği yoktur: estetik niteliklerinden dolayı lüksün, süslenmenin, tantananın, bayram günlerinde duyuları ihtiyacın, kısacası gereksizliğin ve zenginliğin (servetin) olumlu şeklidirler. Bir bakıma, insanoğlunun toprağın derinlerinden çıkardığı muhteşem bir ışık gibidirler: ilkel karışımı içinde gümüş bütün ışık ışınlarını altın ise sadece renklerin en güçlüsünü yani kızıl rengi yansıtır. Zaten renk duygusu genel olarak estetik duygunun en yaygın şeklidir. Çeşitli Hint-Avrupa dillerinde değerli madenlerin adları ile renk ilişkileri arasındaki etimolojik bağlantı Jacop Grim tarafından ortaya konmuştur *(Alman dilinin tarihi)* adlı eserine bakınız.

Nihayet altın ve gümüşün sikke şeklinden altın şekline geçmeleri, külçeyken lüks obje ya da lüks objeyken külçe haline gelmeleri, diğer madenler gibi belirli kullanım şekillerinden ibaret olmayışları, onları hep belirli bir şekilden bir başka şekle geçen paranın tabiî maddesi yapar.

Tabiat bankerleri ve kambiyo kurunu yaratmadığı gibi, parayı da yaratmaz. Fakat, burjuva üretim sistemi, servetin bir fetiş haline gelmesini ve bunun özel bir obje şeklinde billurlaşmasını gerektirdiğinden, altın ve gümüş bu fonksiyonu tam olarak yerine getirir. Altınla gümüş aslında para değildir ama paranın kendisi altından ve gümüştendir. Bir yandan paranın gümüşte ya da altında billurlaşması sadece tedavül sürecinin sonucu olmasından değil, aslında tedavül sürecinin istikrarlı tek ürünü olmasından ileri gelir. Öte yandan, altınla gümüş doğrudan doğruya tabiatın ürünüdürler ve aralarında hiçbir şeklî fark yoktur. Sosyal sürecin genel ürünü ya da ürün olarak sosyal sürecin kendisi (altın) özel tabiî bir üründür, yani, toprağın derinlerinde saklı bulunan ve topraktan çıkarılabilen bir madendir (114).

Altın ve gümüşün para olarak, kendilerinden beklenen yerine getiremediklerini başka bir deyişle, değişmeyen değer büyüklükleri olmadıklarını görmüştük. Bununla beraber, Aristo'nun da belirttiği gibi, diğer madenlerden daha sürekli bir değer büyüklüğüne sahiptirler. Değerli madenlerin değerinde meydana gelen bir yükselmenin ya da azalmanın yarattığı genel etkiden bağımsız olarak, altınla gümüş arasındaki değer oranında görülen dalgalanmaların büyük bir önemi vardır çünkü bu iki maden dünya piyasasında birbirinin yanısıra paranın maddesini meydana getirirler. Bu değer değişikliklerinin salt ekonomik sebepleri —İlkçağda metallerin değerini son derece etkilemiş olan fetihler ve diğer siyasî sarsıntılar bugün sadece mahallî ve geçici bir etki yaratırlar— bu metallerin üretimi için gerekli emek müddetindeki değişikliğe indirgenmelidir. Bu müddetin kendisi bunların tabiatta nispeten az bulunmasına ve saf metal halinde elde edilmelerindeki güçlüğe bağlı olacaktır. Gerçekte insanın keşfettiği ilk metal altındır. Bir yandan, diğer cisimlerle kimyasal bir bileşim meydana getirmeden tabiatta saf, yalın halde ya da simyacıların dediği gibi, bâkir halde bulunur. Öte yandan, su akımlarıyla yıkandığından tabiat kendiliğinden teknolojinin yerini tutar. Böylece ya nehirden ya da alüvyonlu topraklardan altını elde etmek için insanın pek az bir emek sarfetmesi gerektir oysa gümüşün elde edilmesi nispeten yüksek bir teknik gelişmeyi gerektirir. Daha bol bulunmasına rağmen, gümüşün ilk değerinin altınınkinden nispeten daha yüksek olması bundandır. Straban'ın bir arap kabilesinde 1 pound demir için 10 pound altın ve 1 pound gümüş için 2 pound altın verildiğini ileri sürmesi hiç de inanılmayacak bir şey değil. Fakat toplumdaki üretken emek güçleri geliştikçe ve bundan dolayı, basit emeğin yarattığı ürün karmaşık emeğin yarattığı ürüne

oranla daha pahalı oldukça; yer kabuğunun geniş bir kısmı kazıldıkça ve yerin yüzeyinde bulunan altın kaynakları tükendikçe gümüşün değeri altının değerine oranla azalacaktır. Teknolojinin ve haberleşme araçlarının gelişmesinin belli bir safhasında altın ve gümüş bakımından zengin memleketlerin keşfedilmesi en sonunda kesin bir faktör olacaktır. Eski Asya'da altının gümüşe oranı altıda bir ya da sekizde birdi. 20. yüzyılın başında Çin'de ve Japonya'da da aynı oran tespit edilmiştir. Xénophon devrindeki onda bir oranı ilkçağın ortalarındaki ortalama oran olarak kabul edilebilir. İspanyol gümüş madenlerinin önce Kartaca, sonra da Roma tarafından işletilmesi modern Avrupa'da Amerikan madenlerinin keşfedilmesinin yarattığı etkinin hemen hemen aynısını yaratmıştır. Roma İmparatorluğu devrinde gümüşün değerinde daha büyük bir düşme görülmesine rağmen ortalama oranın on beşte ya da on altıda bir olduğu kabul edilebilir. Altının değerinde nisbî bir düşüşle başlayan ve gümüşün değerinin düşmesiyle son bulan aynı hareket, Ortaçağdan günümüze kadar devam edegelmiştir. Xénophon devrindeki gibi, Orta Çağda onda bir olan oran, Amerikan madenlerinin keşfedilmesiyle gene on altıda ya da on beşte bire yükselmiş ve Avustralya'da, Kaliforniya'da, Kolombiya'da altın yataklarının keşfedilmesi altının değerinin tekrar düşmesine sebeb olmuştur (115).

C. — *TEDAVÜL ARAÇLARI VE PARA HAKKINDA TEORİLER*

Modern burjuva toplumunun çocukluk devresi olan 16. ve 17. yüzyılda genel bir altın tutkusu milletleri ve prensleri kutsal altın ülkesini (116) ele geçirmek için seferber ederken modern dünyanın ilk yorumcuları, pa-

ra sisteminin (merkantilizm bunun sadece bir başka şeklidir) öncüleri altınla gümüşü yani parayı biricik servet diye ilân ettiler. Onlar, burjuva toplumunun para kazanmaktan ibaret olan eğilimini yani metaların basit tedavülü bakımından, güvelerin yiyemeyeceği ve pas tutmayacak ebedî hazineyi meydana getirmek eğilimini tastamam ifade ediyorlardı. Fiyatı üç sterlin olan bir ton demirin üç altın sterlinin değerine eşit bir değeri ifade ettiğini söylemek para sistemine karşı bir kanıt ileri sürmek demek değildir. Burada mübadele değerinin büyüklüğü değil, onun tam (eksiksiz) şekli söz konusudur. Merkantilizm, dünya ticareti ile ilgili özel kolları servetin tek gerçek kaynağıdır dediğine göre bu devirde millî üretimin en büyük kısmının henüz feodal sınırlar içinde yapıldığını ve bizzat üreticilerin geçim araçlarını doğrudan doğruya buradan sağladıklarını kabul etmek gerekir.

Ürünler genellikle meta haline, bundan dolayı da para haline gelmiyorlardı; toplumdaki genel madde (meta) mübadelesine katılmıyorlardı yani genel soyut emeğin maddeleşmesi olarak görünmüyorlar ve aslında burjuva servetini yaratmıyorlardı. Para, tedavülün hedefi olarak, üretimin belirleyici amacını ve gerçek sebebini teşkil eden servetin herhangi bir maddî unsuru değil, mübadele değeridir; başka bir deyişle soyut servettir. Burjuva üretiminin ilk safhasında bu bilinmedik kâhinlerin, mübadele değerinin elle tutulabilen, parlak ve katı şekline yani diğer bütün özel metalara karşılık, onun genel meta niteliğine sıkıca sarılmaları normaldi. Bu devrin ekonomi politiğinin inceleme plânı metaların tedavülüydü. Burjuva üretiminin bütün karmaşık süreci hakkında bu basit alana göre hüküm vermeleri ve parayla sermayeyi birbirine karıştırmaları bundandır. Modern iktisatcıların paracı ve merkantil sisteme karşı aç-

tıkları sürekli mücadele bu sistemin, burjuva üretiminin sırrını, yani bu üretimde mübadele değerinin hâkim olduğunu, kaba bir saflıkla açığa vurmasından ileri gelir. Bunu yanlış bir şekilde uygulamasına rağmen Ricardo, kıtlık devresinde bile, millet aç olduğu için değil, buğday tüccarı para kazansın diye hububat ithal edildiğini belirtir. Demek ki, paracı ve merkantil sistemi eleştirirken, modern ekonomi politik bu sistemi bir kuruntudur, sahte bir teoridir diye yermekle ve onda kendi temel ilkesinin kaba bir şekilde [bulunduğunu] kabul etmemekle hata işlemektedir. Üstelik, bu sistem, sadece tarihî bir değer taşımakla kalmıyor, ekonomi politiğin bazı alanlarında kendisinden söz edilmeye de gerçekten hak kazanıyor. Servetin basit meta şekline, mübadele değerinin de basit para şekline büründüğü burjuva üretim sisteminin bütün devrelerinde ve üretim sürecinin bütün safhalarında servet bir an için basit genel meta şekline kavuşur. En gelişmiş burjuva ekonomisinde bile, altının ve gümüşün tedavül fonksiyonu aracından farklı olan ve onları diğer bütün metalardan ayırdeden özgül fonksiyonları ortadan kaldırılmamış fakat sadece sınırlandırılmıştır. Demek ki merkantilizm geçerliliğini yitirmemiştir. Kesinlikle bellidir ki Altınla gümüşün, sosyal emeğin doğrudan doğruya maddeleşmesi olarak, bundan dolayı da soyut servetin varoluş tarzı olarak, diğer metalarla çelişmesi, tabiatiyle, burjuva ekonomi politiğinin (Protestan) namusuna dokunmuş ve para sistemi hakkındaki peşin hükümlerden korkması da, aşağıdaki açıklamanın göstereceği gibi, paranın tedavülü ile ilgili olaylar hakkında açık seçik bir karara varma yeteneğini uzun zaman yitirmesine sebeb olmuştur.

Parayı sadece tedavülün billurlaşmış ürünü şeklinde bilen paracı ve merkantil sistemin aksine, klasik ekonomi politiğin, parayı önce seyyal şekliyle yani bizzat

metaların başkalaşımı sürecinde görünüp kaybolan mübadele değeri şeklinde düşünmesi tamamen normaldi. Metaların tedavülü özellikle M—P—M şeklinde düşünüldüğünden ve bu da alımla satımın hareket halindeki birliğinin görünüşü olarak tasarlandığından, paranın tedavül aracı niteliği belirli para şekliyle çatışır. Tedavül aracının, sikke fonksiyonu içinde tecrit edildiğinde, değer işareti haline geldiğini görmüştük. Fakat metal para tedavülü klâsik ekonomi politiğin karşılaştığı tedavülün hâkim şekli olduğundan, klâsik ekonomi politik, metal parayı sikke ve metal sikkeyi de basit değer işareti olarak düşünür. Değer işaretlerinin tedavülü gereğince, şu önerme ileri sürülür: tedavüldeki paranın miktarı (kütlesi) metaların fiyatına değil, tersine, metaların fiyatları tedavüldeki para kütlesine bağlıdır. Bu görüşün 17. yüzyıl İtalyan iktisatçılarının eserlerinde açıkça ifade edildiğini, Locke tarafından bazan doğrulandığını bazan da yerildiğini, *Spectator*'un 19 Ekim 1711 tarihli sayısında Montesquieu ve Hume tarafından geliştirildiğini görüyoruz. 18. yüzyılda bu teorinin en önemli temsilcisi Hume olduğundan, çeşitli iktisatçıları incelemeye ondan başlıyacağız.

Bazı şartlarda, bazen metal para miktarında bazen de tedavüldeki değer işaretlerinde meydana gelen bir artış ya da azalma meta fiyatlarını *yeknesak bir şekilde* etkiliyormuş gibi görünür. Metaların mübadele değerini fiyat olarak hesaplamaya yarayan altının veya gümüşün değeri azalırsa *fiyatlar* düşer, yükselirse fiyatlar da yükselir, çünkü onların değer ölçüsü değişmiştir; fiyatlar yükseldiği ya da düştüğü için, sikke olarak, daha az ya da daha çok altın ve gümüş tedavül eder. Metaların mübadele değeri aynı kaldığından fiyatların, tedavül araçları miktarındaki azalıp çoğalmayla birlikte değiştiği açıkça görülür. Öte yandan tedavüldeki değer işaretle-

ri miktarı gerekli seviyeyi aşar veya bu seviyenin altına düşerse, meta fiyatlarında meydana gelen düşme veya yükselme bunları mutlaka ve gerekli seviyeye getirir. Her iki durumda da aynı sonucu aynı sebeb yaratıyormuş gibi görünür. İşte Hume bu görünüşe kapılmıştır.

Tedavül araçları miktarıyla meta fiyatlarının hareketi arasındaki ilişkiyi konu edinen her bilimsel incelemede, parayı meydana getiren maddenin değerinin belli olduğunu varsaymak gerektir. Oysa Hume, sadece değerli madenlerin ölçülmesi ile yani değer ölçüsüyle ilgili devrimlerin gerçekleştirildiği devirleri ele alınaktadır. Meta fiyatlarındaki yükselmenin, Amerika'daki maden yataklarının keşfedilmesinden bu yana, metal para artışıyla eş-zamanlı olması onun teorisinin temelini teşkil eder, para sistemine ve merkantil sisteme karşı giriştiği polemik de bunun pratik sebebidir.

Üretim masraflarında bir değişme olmadan da değerli madenlerin ithali artabilir. Öte yandan, değerlerinin yani üretimleri için gerekli emek müddetinin azalması her şeyden önce sadece bunların ithalâtındaki artışta tezahür eder. Hume'cuların, değerli madenlerin değerindeki azalmanın tedavül araçları kitlesinin artmasında ve tedavül araçları kitlesindeki artışın da meta fiyatlarının yükselmesinde tezahür ettiğini söylemeleri bundandır. Fakat gerçekte, tedavül aracı niteliğindeki değil, meta niteliğindeki altın ve gümüşle mübadele edilen ihracat metalarının fiyatları artar. Bundan dolayıdır ki bu metaların düşük değerli altın ve gümüş üzerinden hesaplanan fiyatları, mübadele değerleri eski üretim masraflarına göre altın ve gümüş üzerinden hesaplanagelen diğer bütün metalara oranla yükselmiştir. Metaların mübadele değerlerinin aynı ülke içinde böyle çifte bir şekilde hesaplanması, tabiatiyle, sadece geçici bir şeydir ve altın ya da gümüş [esası üzerinden] fiyatlar,

arasında, bizzat mübadele değerlerinin etkisiyle belirli oranlar içinde bir denge kurulması kaçınılmazdır, öyle ki bütün metaların mübadele değerleri, en sonunda, para maddesinin yeni değerine göre hesaplanır. Burada ne bu süreci ne de satış (piyasa) fiyatındaki dalgalanmalar içinde metaların mübadele değerinin nasıl yerleştiğini (kendini nasıl kabul ettirdiğini) inceleyecek değiliz. Fakat 16. yüzyıldaki meta fiyatları hakkında son zamanlarda yapılmış olan eleştirmeli incelemeler, bu dengeleşmenin, burjuva üretiminin pek az gelişmiş olduğu devirlerde çok tedricî bir şekilde gerçekleştiğini ve uzun bir süre devam ettiğini ve herhalde tedavüldeki madenî para artışıyla aynı hızda meydana gelmediğini açıkça göstermiştir (117). Hume'cuların, eski Roma'da fiyatların, Makedonya'nın, Mısır'ın ve Anadolu'nun, fethedilmesinden dolayı yükseldiğini ileri sürmeleri tamamen yersizdir. Eski dünyada olduğu gibi, birikmiş gümüş servetlerin bir ülkeden bir başka ülkeye transfer edilmesi ve belirli bir ülkede değerli madenlerin üretim masraflarının, yağma ve talan sebebiyle, geçici bir süre birdenbire azalması, hububat fiyatlarını düzenleyen genel kanunu, meselâ Mısır ve Sicilyadan alınan hububatın Roma'da bedava dağıtılması, ne kadar etkilerse, o kadar etkiler. Para tedavülünün ayrıntılarıyla incelenmesi bir yandan bütün bir hububat fiyatları tarihinin dikkatle tespit edilmesini, öte yandan, tedavül araçlarının çoğalıp azalması ve değerli madenlerin ithalâtı ve ihracatı ile ilgili tam resmî istatistikleri, v.s. yi gerektirir; aslında banka sisteminin gelişmesiyle birlikte başlayan bu belgelendirmeden, diğer bütün 18 yüzyıl yazarları gibi, Hume de yoksundur.

Hume'un tedavül teorisi şu iki önermede özetlenir: 1 — Bir ülkedeki meta fiyatları o ülkede mevcut (gerçek ya da sembolik) para miktarıyla belirlenmiştir. 2 — Bir

ülkede tedavüldeki para, o ülkede mevcut metaların tümünü temsil eder. Temsilcilerin sayısındaki yani para miktarındaki artışa göre, her özel temsilciye, temsil edilen şeyin az ya da çok bir miktarı düşer. 3 — Metaların miktarı artınca fiyatları düşer ya da paranın değeri artar. Buna karşılık, paranın miktarı artınca, meta fiyatları yükselir ve paranın değeri azalır (118). Hume,

> *«Aşırı para bolluğundan dolayı her şeyin pahalanması, yerleşik her ticarete zarar verir çünkü yoksul ülkeler, metaları ucuza satarak bütün dünya piyasalarında zengin ülkelerin yerini alırlar» (119).*
> *«Hesaplarını, daha çok sayıyı gerektiren romen sistemi yerine daha az rakamı gerektiren arab sistemi ile yapmış olması nasıl ki bir tüccarın bilançosunu iyi ya da kötü bir şekilde etkilemezse, tıpkı bunun gibi metaları hesaplamasına ya da ifade etmesine yarayan sikkenin bolluğu veya azlığı da herhangi bir etki yaratmaz. Üstelik, para miktarının, tıpkı romen rakamları gibi artması, hem paranın taşınması hem de muhafazası bakımından daha da mahzurludur ve daha büyük güçlükler yaratır» (120) diyor.*

Bir şey ispat emiş olmak için, Hume'un, belli bir sayısal işaretler sisteminde, kullanılan rakamların tümünün sayısal değerin büyüklüğüne değil, tersine, sayısal değerin kullanılan işaretlerin tümüne bağlı olduğunu göstermesi gerekirdi. Metaların değerlerini, düşük değerli altınla ya da gümüşle *«hesaplama»* nın bir fayda sağlamadığı tamamen doğrudur. Tedavüldeki metaların toplam değerleri artınca milletlerin bakır yerine gümüşle ve gümüş yerine altınla hesaplamayı daima daha elverişli bulmaları bundandır. Milletler zenginleşince, daha az değerli olan madenleri bozuk para, daha değerli olanlarını da para haline

getiriyorlardı. Öte yandan, Hume'un unuttuğu bir şey var: değerleri hesaplamak için ne altının ne de gümüşün «varlığı» gereklidir. Ona göre, hesap parası ile tedavüldeki para özdeştir (aynı şeydir) ve her ikisi de sikkedir. Hume, değer ölçüsündeki ya da hesap parası fonksiyonunu yerine getiren değerli madenlerdeki bir değer değişikliğinin, meta fiyatlarında bir yükselmeye ya da alçalmaya yol açmasına ve bundan dolayı da tedavüldeki para miktarının değişmesine bakıp meta fiyatlarının yükselip alçalması tedavüldeki para miktarına bağlıdır sonucunu çıkarıyor. 16. ve 17. yüzyıllarda sadece altın ve gümüş miktarının artmakla kalmadığını, aynı zamanda bunların üretim masraflarının da azaldığını Hume, Avrupa'daki maden ocaklarının kapatılması gerçeğinden çıkarabilirdi. 16. ve 17. yüzyılda meta fiyatları, Amerika'dan ithal edilen altın ve gümüş miktarı arttıkça yükselmişti; demek ki meta fiyatları her ülkedeki altın ve gümüş miktarıyla belirlenmiştir. İşte Hume'un ilk «zarurî sonuç» (121) dediği şey buydu. [Oysa] 16. ve 17. yüzyılda fiyatlar değerli madenlerdeki artışla aynı zamanda yükselmişti. Meta fiyatlarında *herhangi* bir değişiklik meydana gelmeden önce, yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçmişti, hattâ metaların mübadele değeri genellikle altın ve gümüşün değerindeki azalmaya bağlı olarak hesaplanmadan yani bu değişiklik genel fiyatları etkilemeden önce çok daha uzun bir zaman geçmişti. Kendi felsefesinin ilkeleriyle tam bir çelişmeye düşen Hume, tek taraflı bir şekilde gözlemlenen olguları, eleştirmeksizin, genel önermeler haline getiriyor ve bundan dolayı da, metaların fiyatı ya da paranın değeri bir ülkede mevcut paranın mutlak miktarıyla değil, tedavüle giren altın ve gümüş miktarıyla belirlenir diyor. Fakat bir ülkede mevcut toplam altın ve gümüşün sikke şeklinde tedavüle girmesi gerektir (122). Altınla gümüşün kendi

[lerine özgü bir] değeri olduğuna göre, para tedavülünü yöneten diğer bütün kanunlar hesaba katılmazsa, belirli değerde bir meta kitlesinin eşdeğeri olarak ancak belirli bir miktarda altın ve gümüş tedavül edebileceği açıkça görülür. Demek ki, bir ülkede arızî olarak bulunan toplam altın ve gümüşün, metaların toplam değerleri gözönünde tutulmaksızın, tedavül aracı olarak meta mübadelesine girmesi gerektiğine göre altınla gümüşün kendi değeri yoktur yani aslında hakikî meta değildirler. İşte Hume'un ileri sürdüğü üçüncü *«zarurî sonuç»* da budur. Hume, tedavül sürecine fiyatı olmayan metalarla, değersiz altın ve gümüşü sokmaktadır. Bunun içindir ki metaların ve altının değerinden değil de daima sadece bunların her birinin miktarından söz etmektedir. Altınla gümüşün ancak sanal ya da itibarî bir değeri olduğunu Locke daha önce ileri sürmüştü. Sadece altınla gümüşün hakikî bir değeri olduğunu kabul eden para sisteminin tezine karşı ilk çıkış buydu. Altın ve gümüşün varoluş tarzının sadece sosyal mübadele süreci içindeki fonksiyonlarından ileri geldiğini gözönünde tutarak kendi değerlerini, bundan dolayı da, değer büyüklüklerini sosyal bir fonksiyona borçlu oldukları sonucunu çıkarıyor (123). Demek ki, altın ve gümüş değersiz şeylerdir fakat *metaların temsilcileri* olarak tedavül süreci içinde itibarî bir değer büyüklüğü kazanırlar. Kazandıkları bu değeri (değer büyüklüğünü) kendi kütleleriyle metaların kütlesi arasındaki oran belirler [çünkü] her iki kütle de birbirini dengeler. Böylece Hume, meta olmayan altınla gümüşü metalar dünyasına sokmakta, buna karşılık, belirli sikke şeklinde göründükleri andan itibaren, onları diğer metalarla trampa edilen basit metalar haline getirmektedir. Yani, metalar dünyası tek bir metadan, meselâ bir milyon *quarter* buğdaydan ibaret olsaydı, iki milyon ons altın varsa bir *quarter* buğdayın 2

ons altınla ve 20 milyon ons altın varsa, 20 ons altınla mübadele edileceği, bundan dolayı da meta fiyatının ve para değerinin mevcut altın miktarıyla ters orantılı olarak yükseleceği ya da azalacağı kolayca düşünülebilirdi (124). Fakat metalar dünyası, nisbî değeri hiçbir şekilde nisbî miktarla belirlenmiyen sonsuz kullanım değerlerinden meydana gelir. Öyleyse Hume, nasıl oluyor da, meta kitlesi ile altın kitlesi arasında böyle bir mübadeleyi düşünebiliyor? [çünkü Hume] her metanın, toplam meta kitlesinin küçük bir parçası olarak, altın kütlesinin bu metaya tekabül eden küçük bir parçasıyla mübadele edildiğini ileri süren belirsiz görüşle yetiniyor. Metaların, mübadele değeriyle kullanım değeri arasındaki çelişkiden doğan, para tedavülünde tezahür eden ve para tedavülünün farklı belirli şekillerinde billurlaşan hareketi ortadan kalkmış ve bunun yerine, bir ülkede mevcut değerli madenlerin tartılabilir kütlesiyle, bu ülkedeki metaların kütlesi arasında kurulan hayalî bir eşitlik konmuştur.

Sir James Steuart, sikke ve para hakkındaki incelemesine Hume'un ve Montesquieu'nün ayrıntılı bir eleştirmesini yaparak başlar (125). Aslında tedavüldeki para miktarı mı meta fiyatları tarafından belirlenmiştir yoksa meta fiyatlarını tedavüldeki para miktarı mı belirlemiştir? sorusunu ilk defa ortaya atan odur. Gerçi nicelemesi değer ölçüsü hakkında hayalî bir görüşle bulandırılmıştır, mübadele değeri hakkında tutarsızlıklarla doludur ve merkantil sistemin izlerini taşır ama Steuart, paranın temel belirli şekillerini ve para tedavülünün genel kanunlarını keşfeder, çünkü bir yanda metalar bir yanda para vardır gibi mekanik bir ayrım yapmaz, fakat bunların farklı fonksiyonlarının meta mübadelesinin farklı veçhelerinden ileri geldiğini gösterir.

«Bir ülkenin iç tedavülünde paranın kullanılması başlıca iki sebebe dayanır: borçların ödenmesi, ihtiyaç duyulan şeylerin satınalınması. Bu iki işlem peşin para talebini (ready money demands) gerektirir.. Ticaretin ve sanayinin durumu, hayat tarzı ve halkın günlük harcamaları genellikle, peşin para talebinin hacmini yani «satışların» hacmini (sayısını) düzenleyen ve belirleyen şartlardır. Bu çeşitli ödemeleri gerçekleştirmek için belirli bir para oranı gereklidir. Bu oran da, «satışların» miktarı aynı kaldığı halde şartlara göre artabilir ya da azalabilir. Her şeye rağmen, bir ülkedeki tedavül ancak belirli miktardaki bir parayı kendine çekebilir.» (126)

«Metanın piyasa fiyatını, bir ülkedeki altın ve gümüş miktarına hiçbir şekilde bağlı bulunmayan karmaşık talep ve rekabet (demand and competition) belirler. Öyleyse sikke olarak gereği kalmıyan altın ve gümüş ne olacaktır? Bunlar hazine şeklinde birikirler ya da lüks eşyanın yapımında ham madde olarak kullanılırlar. Altın ve gümüş miktarı, tedavül için gerekli seviyenin altına düşerse, bunların yerini sembolik para alır ya da başka bir çareye başvurulur. Uygun bir kambiyo kuru memlekette bir para fazlası yaratır ve dış talebi ortadan kaldırarak, ihracatı da durdurursa, paranın büyük bir kısmı sandıklara girer ve sanki maden ocaklarının dibindeymiş gibi hiçbir işe yaramaz.» (127).

Steuart'ın keşfettiği ikinci kanun, kredi üzerine kurulmuş tedavülün kendi hareket noktasına dönmesidir. Steuart, çeşitli memleketlerdeki faiz oranının milletlerarası değerli maden ithalât ve ihracatı üzerindeki etkilerini de inceler. Bu son iki noktayı sadece bir fikir vermiş olmak için belirtiyoruz, çünkü bunlar incelediğimiz konunun ya-

ni basit tedavülünün dışında kalır (128).

Sembolik para ya da kredi parası —Steuart bu iki para şekli arasında henüz bir ayırım yapmıyor— dünya piyasasında değil iç-piyasada satınalma aracı veya ödeme aracı olarak değerli madenlerin yerini alır. Bundan dolayı, kâğıt belgeler toplumun parasını *(money of the society)* meydana getirir (129).

Kendi tarihlerini daima unutmak, tarihî hukuk ekolünün belirttiği anlamda «tarihî» bir gelişme geçirmiş milletlerin özelliğidir. Bundan dolayıdır ki, meta meta fiyatlarıyla tedavül araçları arasındaki oranla ilgili ihtilâflı mesele, bu yarım yüzyıl boyunca Parlamentoyu birbirine kattığı ve İngiltere'de irili ufaklı binlerce taşlamanın (hicviyenin) yayınlanmasına sebeb olduğu halde, Steuart, Lessing zamanında Moses Mendelson tarafından önemsiz biri diye, «ölü köpek» diye nitelendirilen Spinoza'dan daha da «önemsiz bir kişi» olarak kalmıştır. Tedavül aracının (currency) tarihi üzerinde durmuş olan Maclaren bile, Steuart'ın teorisini Adam Smith'in, Hume'un teorisini de Ricardo'nun icad ettiğini ileri sürmüştür (130). Oysa Ricardo, Hume'un teorisini ayıklarken, Adam Smith, Steuart'in araştırmalarının sonuçlarını işe yaramaz olgular diye tescil ediyordu.

Zekâsını İskoç ata sözleriyle bezeyerek «damlaya damlaya göl olur» (ufak bir kâr daha büyük kârların elde edilmesini kolaylaştırır) diyen *Adam Smith,* aslında çok yararlandığı fakat kendilerine pek az şey borçlu olduğu kaynakları saklamakta büyük bir dikkat göstermiştir. Kendisini selefleriyle hesaplaşmak zorunda bırakan kesin bir formül ortaya atması gerektiğinde çoğu zaman meselenin can alıcı noktasını köreltmeyi yeğlemiştir. Para teorisi konusunda da aynı şekilde davranmıştır. Bir ülkede mevcut altın ve gümüş kısmen sikke olarak kullanılmış, kıs-

men de, bankanın bulunmadığı memleketlerde tüccarlar için ihtiyat fonu ve bir kredi sisteminin geçerli olduğu ülkelerde de banka rezervi olarak ayrılmıştır, bunlar kısmen milletlerarası ödeme dengesini sağlamaya yarar, kısmen de lüks eşya yapımında kullanılır dediği zaman Steuart'ın teorisini sessizce kabul eder. Tedavüldeki sikke [miktarı] meselesine gelince, bunu usulca geçiştirir ve paravı basit meta olarak eie almakla hataların en büyüğünü işler (131).

Johann Christoph Gottsched'in, Schonoich'ini Homeros Pietro Aretino'nun da kendini *terror principum* ve *lux mundi* (dünyanın ışığı) diye ilân etmesi gibi Fransızların «bilimin prens'i» (132) olarak ilân ettikleri yavan J-B. Say, bu tezi kaşıkladı ve Adam Smith'e pek de safça olmayan bu dikkatsizliği (133) bir dogma haline getirdi. Kredi parası hakkında orijinal ve derin görüşleri olan Adam Smith'in, merkantil sisteminin hayalciliğine karşı çıkmasına yol açan tartışmacı yanı onun, metal tedavül olaylarını objektif bir şekilde kavramasını önlemişti. Nasıl 18. yüzyıldaki bütün taşlaşma (ideoloji) teorilerinin arkasında, kaynağını kutsal kitaptaki Tufanla ilgili eleştirmelerden ya da dinî savunmalardan alan bir fikir akımı bulunuyorsa, tıpkı bunun gibi 18. yüzyıldaki bütün para teorilerinin arkasında da para sistemine karşı, burjuva ekonomisinin beşiği üzerine eğilmiş olan ve gölgesi kanunlar üzerinde yansımakta devamedegelen bu hayalete karşı, sessiz bir mücadele gizlidir.

19. yüzyılda paranın mahiyeti hakkındaki araştırmaları birdenbire hızlandıran şey, metal tedavülü ile ilgili olaylardır. [Bu iki olaydan] ikincisinin kanunlarını keşfetmek için sadece birincisi araştırıldı. 1797'den itibaren İngiltere Bankasında nakit ödemelerin durdurulması, bunun ardından da çoğu metaların fiyatlarının yükselmesi, altın

para fiyatının piyasa fiyatının altına düşmesi, özellikle 1809'dan itibaren banknotların değerini yitirmesi Parlamento'da siyasî bir mücadelenin ve Parlamento dışında da bir rekabetin başlamasına yol açan ve doğrudan doğruya pratik sebeblerdir. 18. yüzyılda kâğıt paranın tarihi, Law bankasının fiyaskoyla sonuçlanması, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde taşra banknotları değerini yitirirken, değer işaretlerinin artması ve bunun 18. yüzyılın ortalarına kadar devam etmesi, daha sonra da merkezî Amerikan hükümetinin çıkarttığı tedavülü mecburî kâğıt para *(continental bills)* ve nihayet Fransız asignat'larının geniş ölçüde uygulanması tartışmanın tarihî temelini teşkil ediyordu.

Bu devirdeki İngiliz yazarlarının çoğu, bambaşka kanunlara tâbi olan banknotların tedavülü ile Devletin çıkardığı mecburî tedavülü haiz değer işaretlerinin ya da kâğıt belgelerin tedavülünü birbirine karıştırıyorlar ve bu mecburî tedavülü, metal tedavülü yöneten kanunlarla açıklamaya kalkıştıkları halde, aslında bu sonuncusunun kanunlarını birincisi ile ilgili olaylardan çıkartıyorlar. 1800-1809 devresindeki bütün yazarları atlayarak doğrudan doğruya Ricardo'ya geliyoruz. Çünkü onun eserleri seleflerinin eserlerinin özetidir ve onların görüşlerini daha kesin bir şekilde dile getirmektedir. Para teorisine Ricardo'nun verdiği şekil bugüne kadar İngiltere'de bütün banka kanunlarına hâkim olmuştur. Kendinden öncekiler gibi Ricardo da banknotların ya da kredi parasının tedavülü ile basit değer işaretlerinin **tedavülünü birbirine** karıştırmaktadır. Onu en çok etkileyen olgu kâğıt paralar değerlerini yitirirken meta fiyatlarının yükselmesidir [yani her iki olgunun da eş-zamanlı olmasıdır]. Amerika'daki altın madenleri Hume için ne değer taşıyor idiyse, Threadneedle Street'deki kâğıt para basan makinalar da Ricardo için

aynı değeri taşıyordu. O, bir yerde bu iki faktör özdeştir der ve bunu da bile bile yapar.

Sadece para meselesini incelediği ilk yazıları, bakanlarla savaş taraftarı partinin desteklediği İngiltere Bankası, Parlamentodaki muhalefet grubunun, liberallerin ve barış taraftarı partinin desteklediği muarızlarıyla en şiddetli bir tartışmaya giriştiği sırada yayınlanıyordu. Bu yazılar, 1810 *Bouillon comitee*'nin (134) ünlü raporunun doğrudan doğruya habercisi gibi göründüler ve bu raporda Ricardo'nun (135) fikirleri kabul edildi. Paranın basit bir değer işaretinden başka bir şey olmadığını söyleyen Ricardo ve tilmizlerine *bullionist* denmesi, ne gariptir ki, bu komitenin adından değil, aksine, onun doktrininin, muhtevasından ötürüdür. Ekonomi politik hakkındaki eserinde Ricardo aynı fikirleri tekrarlamış ve geliştirmiştir. Fakat mübadele değerinin, kârın ve rantın mahiyetini incelediği halde, eserlerinin hiçbirinde paranın mahiyetini incelememiştir.

Ricardo, tıpkı diğer bütün metaların değeri gibi, altın ve gümüşün değerinin de her şeyden önce bu madenlerde maddeleşmiş emek miktarıyla belirlendiğini söyler (136). Diğer bütün metaların değerleri, belli değerde metalar olarak, bu metallerle ölçülür (137). O halde, bir memleketteki tedavül araçlarının miktarı, bir yandan, paranın ölçü biriminin değeriyle, öte yandan, metaların toplam mübadele değerleriyle belirlenir. Bu miktar ödeme tarzına (ekonomisine) göre değişir (138). Belli değerdeki bir paranın ne miktarda tedavül edeceği böylece belirlenmiş olur. Tedavül içindeki değeri, ancak [kendi] miktarıyla tezahür ettiğinden, bu paranın basit değer işaretleri, paranın değeriyle belirlenmiş bir oran içinde piyasaya sürülmek şartıyla, tedavülde onun yerini alabilirler.

«Tedavüldeki para, altınla aynı değerde olan kâğıt paradan ibaretse, tamamen bundan ibaretse, en mükemmel bir durumda bulunuyor demektir» (139).

Paranın belli bir değeri olduğunu varsayan Ricardo şimdiye kadar, tedavül araçları miktarının metaların fiyatları tarafından belirlendiğini söylemektedir. Ve para, değer işareti olarak, Ricardo'ya göre, metaların değersiz temsilcisi değil, (Hume böyle olduğunu söylemektedir), belirli bir miktar altının işaretidir.

Ricardo, aksi görüşü kabul etmek için, açıklamasının normal gidişini birdenbire durdurup milletlerarası meta tedavülüne yönelir ve böylece, başka görüşlere yer vererek meseleyi karıştırır. Onun düşüncesini tam olarak ifare etmek için, önce tâli derecedeki bütün sun'î problemleri bir yana bırakacağız ve değerli madenlerin para olarak tedavül ettiği memleketlerde altın ve gümüş madenlerinin bulunduğunu kabul edeceğiz. Ricardo'nun önceki açıklamalarından çıkan tek önerme şudur: altının değeri veri olarak alınırsa, tedavüldeki para miktarı metaların fiyatlarıyla belirlenir. Demek ki belli bir anda, bir memlekette tedavül eden altının kütlesi sadece tedavüldeki metaların mübadele değeriyle belirlenmiştir. O halde, ya eskisine göre daha az meta üretildiği ya da emeğin üretken gücünün artmasından dolayı, aynı meta kütlesinin değeri düşmeye yüz tuttuğu için, bu toplam mübadele değerlerinin azaldığını varsayalım. Veya tam tersine, ya üretim masrafları aynı kaldığı halde meta miktarı arttığı için ya da bu aynı miktar metanın değeri veya daha az bir miktar metanın değeri emeğin üretken gücünün azalmasından dolayı yükseldiği için, toplam mübadele değerlerinin arttığını varsayalım. Bu her iki durumda tedavüldeki metalin belli miktarı ne olur? Altın, ancak tedavül ara-

cı olarak devrettiği için paraysa ve Devlet tarafından piyasaya çıkarılan tedavülü mecburî kâğıt para olarak tedavül alanında kalmak zorundaysa (Ricardo'nun da düşündüğü budur), o zaman birinci durumda metalin mübadele değerine oranla tedavüldeki para miktarında aşırı bir bolluk görülecek, ikinci durumda ise, normal seviyesinin altına düşecektir. Demek ki, kendine özgü bir değeri olmasına rağmen altın, birinci durumda mübadele değeri, kendi mübadele değerinden daha az olan bir metalin, ikinci durumda ise, değeri daha büyük bir metalin işareti olur. Altının, değer işareti olarak, birinci durumda kendi gerçek değeri azalacak, ikinci durumda ise gerçek değeri yükselecektir. Birinci durumda metalar sanki altından daha az değerli bir metalle, ikinci durumda ise, daha yüksek değerli bir metalle hesaplanmış gibi olacaktır. Demek ki metaların fiyatları birinci durumda yükselecek ikincisinde ise düşecektir. Her iki durumda da meta fiyatlarının hareketi ve bu fiyatların alçalıp yükselmesi, ya kendi değerine tekabül eden seviyenin üstünde ya da altında devreden, yani kendi değeriyle tedavüldeki metaların değeri arasındaki orana göre belirlenmiş olan normal miktarın üstünde ya da altında devreden altın kütlesinde meydana gelen nisbî (140) artmanın ya da azalmanın sonucu olacaktır.

Tedavüldeki metaların toplam fiyatları değişmeden de kalsaydı, tedavüldeki aşınmış altın paraların yerine madenlerden çıkarılan ve bu aşınmış miktara tekabül eden yenileri konmadığı için, devreden altın miktarı, normal seviyenin altına da düşseydi, madenlerdeki yeni üretim, tedavülün ihtiyaçlarını aştığı için normal seviyenin üstüne de çıksaydı aynı süreç gene gerçekleşecekti. Her iki durumda da altının üretim masraflarının, başka bir deyişle, altının değerinin, değişmediği varsayılır.

Özetleyelim: Miktarı kendi metal değeri tarafından belirlendiği zaman, tedavüldeki para, metaların mübadele değeri belli olduğundan, normal seviyededir. Metaların toplam mübadele değerleri azaldığı ya da madenlerden çıkarılan altın arttığı için altının kendi metal değeri azalır ve metaların fiyatları yükselir [yani] tedavülde aşırı bir para bolluğu görülür. Metaların toplam mübadele değerleri arttığı ya da madenlerden gelen altın, aşınmış altın kütlesini karşılamadığı için altının kendi metal değeri yükselir ve meta fiyatları düşer [yani] tedavüldeki para kendi normal seviyesinin altına iner. Her iki durumda da, tedavüldeki altın kendi gerçek değerinden daha büyük ya da daha küçük bir değerin işaretidir. Metalar genellikle paranın bu yeni değerine göre hesaplandıkları ve metaların genel fiyatları nisbî olarak yükselip alçaldığı andan itibaren tedavüldeki altın miktarı yeniden tedavülün ihtiyacına tekabül edecek (Ricardo bu sonucu çıkarmaktan son derece memnundur) fakat değerli madenlerin üretim masraflarıyla çelişecektir. Ricardo'nun genel mübadele değerleri hakkkındaki teorisine uygun olarak altının, kendi mübadele değerini aşması yani ihtiva ettiği emek müddetiyle belirlenmiş değerini aşması, altın üretiminin artmasına yol açacak ve bu durum arzdaki artış onu kendi değer büyüklüğüne getirinceye kadar devam edecektir. Buna karşılık, onun kendi değerinin altına düşmesi üretiminin azalmasına sebeb olacak ve kendi değer büyüklüğüne erişinceye kadar du durum devam edecektir. Bu tersine hareketler, altının metal değeriyle tedavül aracı niteliğinden gelen değeri arasındaki çelişkiyi giderecek, tedavüldeki altın kütlesi tam seviyesine gelecek ve metaların fiyatları tekrar değer ölçüsüne tekabül edecektir. Tedavüldeki altının değerinde meydana gelen bu dalgalanmalar külçe altını da etkileyecektir. Çünkü,

lüks eşya yapımında kulanılmayan altınların, tedavül ettikleri varsayılır. Gerek sikke, gerek külçe olarak, altın, kendinden daha değerli ya da daha değersiz bir metal değerin değer işareti haline gelebilir. Banknotlar konvertibl oldukları, bunların gerçek değerleri itibarî değerlerine tekabül ettikleri halde, altın ve kâğıt *(tehe aggregate currency consisting of metal and of convertibles notes)* dahil, tedavüldeki toplam para kütlesi, yukarda açıkladığımız sebeblerden dolayı, toplam miktar, tedavüldeki metaların mübadele değeri ile altının metal değeri tarafından belirlenen seviyenin altında ya da üstünde olmasına göre daha büyük ya da daha az bir değer kazanabilir. Bu bakımdan, konvertibl olmayan kâğıt paranın tek üstünlüğü değerinin iki şekilde azalmasıdır. Para piyasaya fazla miktarda sürüldüğü için, temsil ettiği metalden daha az değerli olabilir ya da temsil ettiği metal, kendi değerinin altına düştüğü için de değeri azalabilir. Altına oranla kâğıt paranın değil, bir bütün olarak ele alınan altın ve kâğıt paranın başka bir deyişle, bir ülkedeki tedavül araçlarının toplam miktarının değerindeki bu azalma Ricardo'nun başlıca keşiflerinden biridir. Lord Overstone ve Ortakları bunu kendi amaçları için kullanmışlar ve Robert Peel'in adını taşıyan 1844-1845 tarihli bankalar kanununun temel ilkesi haline getirmişlerdir.

İspat edilmesi gereken şey, meta fiyatlarının ya da altının değerinin, tedavüldeki altın kütlesine bağlı olduğudur. İspatlama, ispat edilmesi gereken şeyi önceden ortaya koymaktan ibarettir, yani: para yerine geçen değerli maden, toplam değerleri ne olursa olsun; tedavüldeki metaların tedavül aracı haline, sikkesi haline yanı değer işareti haline gelmek zorundadır. Başka bir deyişle, ispatlama, tedavül aracı fonksiyonu dışında paranın yerine getirdiği diğer bütün fonksiyonları hesaba katmamaktan

ibarettir (141). Değer işaretlerinin miktarlarından dolayı değerlerini yitirdikleri fikrini kafasından bir türlü atamayan Ricardo, çok sıkışırsa, meselâ Bosanquet ile yaptığı tartışmada olduğu gibi, dogmatik ispatlamalara sığınır (142).

Ricardo bu teoriyi bizim yaptığımız gibi soyut bir şekilde [yani] araya dikkati asıl meseleden uzaklaştıran somut olgular karıştırmaksızın, ileri sürseydi, teorisinin boşluğu apaçık görünecekti. Fakat Ricardo her gelişmeye *milletlerarası* bir hava veriyor. Bununla beraber, kullanılan ölçek ne kadar büyük olursa olsun, temel fikirlerin sathiliğini hiçbir şekilde değiştirmediğini göstermek çok kolay olacaktır.

Ricardo'nun ilk önermesi şuydu: devreden metal para miktarı, tedavüldeki metaların, metal değere göre hesaplanan toplam değerleri tarafından belirlenmişse, normaldir. Milletlerarası alanda bu şöyle ifade edilecektir: tedavülün normal bir durumda olduğu her memleket kendi zenginliğine **ve sanayiine tekabül** eden bir para kütlesine sahiptir. Para kendi gerçek değerine ya da üretim masraflarına tekabül eden bir değere [sahip olarak] devreder, başka bir deyişle, *yeryüzünün bütün ülkelerinde* aynı değerdedir (143). Demek ki bir ülkeden bir başka ülkeye ne ihraç edilecek ne de ithal edilecektir (144). O halde, çeşitli ülkelerin *currency*'leri (tedavüldeki toplam para miktarı) arasında bir denge kurulacaktır. Demek ki millî *currency*'nin normal seviyesi milletlerarası *currency* dengesiyle ifade edilecektir, bunun anlamı sadece şudur: millî nitelik genel ekonomik kanunu hiçbir şekilde değiştirmez. Gene döndük dolaştık aynı can sıkıcı noktaya geldik. Normal seviye nasıl bozuldu? Başka bir deyişle, milletlerarası *currency* dengesi nasıl bozuldu? Ya da şöyle denilebilir: para nasıl ol-

du da her memlekette aynı değere sahip olmaktan çıktı? Ya da nasıl oldu da her ülkede kendi değerine sahip olmaktan çıktı? Devreden altın kütlesi, metaların toplam değerleri değişmeksizin artıp eksildiği için ya da metaların mübadele değerleri yükselip alçaldığı halde tedavüldeki para miktarı aynı kaldığı için normal seviye (145) nasıl bozulduysa, tıpkı bunun gibi bizzat metalin değeri tarafından belirlenmiş olan milletlerarası seviye de şimdi, bir ülkede mevcut altın miktarı, bu ülkede yeni madenlerin keşfedilmesinden dolayı arttığı için ya da tek bir ülkede tedavüldeki toplam mübadele değerleri arttığı ya da eksildiği için, bozulmuştur. Bundan önce, *currency*'yi azaltmak ya da artırmak ve metaların fiyatlarını düşürmek ya da yükseltmek zaruretinden dolayı değerli madenlerin üretimi azalıyor ya da artıyordu. Şimdiyse ülkeler-arası ithalât ve ihracat aynı sonucu vermektedir. Tedavüldeki bir şişkinlikten dolayı fiyatların yükseldiği ve altının değerinin, kendi metal değerinden düşük olduğu bir ülkede altın diğer ülkelere oranla değerinden kaybedecek ve diğer ülkelere oranla meta fiyatlarında bir yükselme olacaktır yani altın ihracatı ve meta ithalâtı başlayacaktır. Ya da bunun tam tersi meydana gelecektir. Bundan önce altın üretimi, metalle meta arasında normal oran kuruluncaya kadar devam ediyordu. Şimdiyse ithalât ve ihracat ve bunlarla birlikte meta fiyatlarının yükselmesi ya da alçalması yeryüzündeki *currency*'ler arasında denge kuruluncaya kadar devam edecektir. İlk durumda altın, kendi değerinin üstünde ya da altında kaldığı için altın üretimi artıyor ya da azalıyordu. Şimdiyse aynı sebebten dolayı ülkeler arasında altın göçü başlayacaktır. İlk durumda, üretimdeki her değişiklik devreden metal miktarını ve bunun yanısıra da fiyatları etkiliyordu, şimdiyse ithalât ve ihracatı etkileye-

cektir. Altının ve metanın nisbî değeri ya da tedavül araçlarının normal miktarı sağlandığı andan itibaren birinci durumda üretim, ikincisinde ise ithalât ve ihracat duracaktır. (Aşınmış paraları değiştirmek ve lüks eşya sanayisinin ihtiyaçlarını karşılamak bunun dışında kalır). Bundan şu sonuç çıkar :

> *« Metanın eşdeğeri olarak altın hiraç etmek teşebbüsü ya da elverişsiz bir ihracat dengesi, tedavül araçlarında aşırı bir bolluk olmadıkça asla gerçekleşemez» (146).*

Tedavül araçları kütlesinin onun normal seviyesinin üstünde ya da altında artması veya azalması sonunda metal, değerinden kaybettiği ya da büyük bir değer kazandığı içindir ki altın ithalâtına ya da ihracatına yol açacaktır (147). Birinci durumda altın üretimi ne artmış ne de eksilmiştir; ikinci durumda ise altın ne ithal ne de ihraç edilmiştir çünkü miktarı normal seviyesinin üstünde ya da altında hesaplanmıştır, çünkü ona metal değerinin üstünde ya da altında bir değer biçilmiştir, bundan dolayıdır ki, metaların fiyatları ya çok yüksek ya da çok düşüktür. Bu hareketlerin her biri, devreden paranın çoğalıp azalmasından dolayı fiyatları hakikî seviyelerine getirerek [yani] birinci durumda altının değeri ile metanın değeri arasındaki seviyeye, ikinci durumda da milletlerarası *currency* seviyesine getirerek, düzenleyici bir etki yaratır. Başka bir deyişle, para her ülkede ancak sikke (nakit) olarak devrettiği sürece çeşitli ülkelerde tedavülde bulunur. Para sadece sikkedir, demek ki, bir ülkedeki mevcut altın miktarı tedavüle girmek zorundadır ve kendi kendinin değer işareti olduğundan, kendi değerinin üstüne çıkabilir ya da altına inebilir. İşte böylece bu milletlerarası yoldan hiç bir engele

uğramaksızın başlangıçtaki basit doğmaya geldik.

Ricardo'nun gerçek olayları kendi soyut teorisine uydurmak için nasıl zorladığını birkaç örnek gösterecektir. Meselâ, 1800 ile 1820 yılları arasında İngiltere'de sık sık görülen kötü rekolte devrelerinde altının, buğdaya ihtiyaç duyulduğu, para [niteliğine sahip] olduğu yani, dünya piyasasında daima etkili bir satınalma ve ödeme aracı fonksiyonunu yerine getirdiği için değil, diğer metalara oranla değerinden kaybettiği, bundan dolayı da, rekoltenin düşük olduğu ülkede *currency*'nin diğer millî *currency*'lere oranla değeri azaldığı için, ihraç edildiğini söyler. Böylece, kötü rekolte yüzünden tedavüldeki meta kütlesi azalacak, devreden belirli para kütlesi normal seviyesini aşacak, dolayısıyla de, bütün meta fiyatları yükselecektir (148). Bu yorumun aksine, istatistikler 1793'den bu yana İngiltere'deki kötü rekolte devrelerinde mevcut tedavül araçları miktarında aşırı bir bolluk değil, bir kıtlık olduğunu, bundan dolayı, eskisinden daha çok paranın tedavül etmesi gerektiğini göstermektedir (149).

Ricardo, Napolyon'un İngiltere'ye karşı ticarî ablukа uyguladığı devirde, İngilizlerin Avrupa'ya meta yerine altın ihraç ettiklerini çünkü İngiliz parasını, diğer ülkelerinin parasına oranla, değerini yitirdiğini; bundan dolayı İngiliz metalarının fiyatlarının arttığını ve meta yerine altın ihraç etmenin daha kârlı ticarî bir spekülasyon olduğunu da iddia etmiştir. Ona göre, İngiltere metaların pahalı, paranın ucuz olduğu bir ülkedir. Oysa Avrupa'da metalar ucuz, para pahalıdır. Bir İngiliz yazarı şöyle diyor :

> *« Gerçekte, mamül mallarımıza ve kolonilerdeki ürünlerimize konulan abluka yüzünden savaşın son altı yılı boyunca en düşük fiyatlar zorla ka-*

bul ettirilmişti. Meselâ şekerin ve kahvenin, altın üzerinden biçilen fiyatları, İngiltere'de banknot üzerinden biçilen aynı fiyatlara oranla Avrupa'da dört beş kat daha yüksektir. Devir Fransız kimyacılarının pancardan şeker elde ettikleri, kahve yerine hindibayı kullandıkları devirdi. Oysa aynı devirde İngiliz çiftçileri öküzleri semirtmek için şurubu ve melası deniyorlar, İngiltere Heligoland'ı zaptediyor ve Avrupa'nın Kuzeyine kaçakçılığı teşvik için burada bir meta deposu kuruyordu. Antrepolarımız hemen hemen dünyanın bütün metalarıyla doluydu ve burada terkedilmiş olarak duruyorlardı. Hambourglu ve Amsterdamlı tüccarlar Napolyon'a 40,000 ilâ 50,000 sterlin ödeyip Fransa'dan bir lisans kopardılar mı bu depolardaki metaların bir kısmını çekiyorlardı. Bir yığın metayı pahalı bir piyasadan ucuz bir piyasaya aktarabilmek için böylesine yüksek meblağlar ödediklerine göre bu tüccarların bildikleri bir şey vardı. Bir tüccar neyi tercih etmeliydi? 6 banknot-peniye kahve satın alıp bunu livresi 3 ya da 4 altın-şiline satabileceği bir yere mi ihraç etmeliydi yoksa 10 onsu 5 sterlin banknota satın alıp bunu 3 sterlin 17 şilin 10,5 peniye satacağı bir yere mi ihraç etmeliydi. Kahve yerine altın verilirse daha kârlı bir iş yapılmış olacağını söylemek tamamen saçmadır. Yeryüzünde İngiltere'den başka, bu kadar çok malın sağlanabileceği bir ülke daha yoktu. Bonaparte İngiltere'deki cari fiyatları daima dikkatle inceliyordu. İngiltere'de altının pahalı, kahvenin ucuz olduğunu gördüğü sürece Napolyon abluka sisteminin sonuçlarından memnun oldu» (150).

Ricardo para teorisini ilk defa açıkladığı ve *Bullion Committee*'nin bunu 1810'da Parlamentoya sunulan raporuna koyduğu devirde, 1808 ve 1809 yıllarına oranla bütün İngiliz metalarının fiyatları birdenbire düştü oysa altının değerinde nisbî bir yükselme vardı (151). Tarımsal ürünler bu fiyat düşmesinin dışında kalıyordu çünkü bunların dış ülkelerden ithali engelleniyordu ve iç-piyasadaki mevcut miktar kötü rekolteden dolayı son derecede azalmıştı (151). Milletlerarası ödeme aracı olarak değerli madenlerin oynadıkları rol hakkında Ricardo öylesine aldanıyordu ki Lordlar Kamarası Komisyonuna sunduğu raporda (1819) nakit ödemeler başlar başlamaz ve para tedavülü nakid seviyesine erişir erişmez ihracat yüzünden uğranılan altın kaybı sona erecek» diyebiliyordu, Ricardo kehanetini açıkça yalanlayan 1825 buhranını göremeden öldü. Ricardo'nun yazmaya başladığı devre aslında, değerli madenlerin dünya parası olarak oynadıkları rolü gözlemlemeye pek elverişli değildi. Abluka sisteminin uygulanmasından önce ticarî denge hemen hemen İngiltere'nin lehindeydi ve bu sistem devam ettiği sürece Avrupa memleketleriyle yapılan ticaret İngiliz kambiyo kurunu etkilemiyecek kadar önemsizdi. Para sevkiyatı aslında politik sebeblere dayanıyordu ve Ricardo İngiliz altını ihracatında uygulanan vergilerin rolünü hiç anlamamış görünüyordu (152).

Ricardo'nun ekonomi politiğinin ilkelerini savunan çağdaşları arasında en önemlisi James Mill'dir. Mill, Ricardo'nun para teorisini, metal paranın basit tedavülünü esas alarak açıklamayı denedi ve ne Ricardo'nun kendi görüşünün yetersizliğini gizlemeye yarayan milletlerarası komplikasyonlara başvurdu, ne de İngiltere Bankası'nın işlemleri konusunda herhangi bir tartışmaya girdi : beli başlı tezleri şunlardır (153) :

« *Burada paranın değeri sözünden, paranın diğer metalarla ne oranda mübadele edildiğini ya da miktarı belirli birşey karşılığında verilen para miktarını anlamak gerekir. Bu oran bir ülkede mevcut toplam para miktarıyla belirlenmiştir.. Bir ülkede bir yanda bütün metaların bir yanda da bütün paraların bulunduğunu, bu iki kütlenin birbiriyle mübadele edildiğini varsayalım. Açıkça görülür ki toplam metaların onda biri alttda biri, v.s., toplam paranın bu miktarlara eşit bir kısmıyla mübadele edilecek ve bu kısım ülkede mevcut toplam para miktarının çok ya da az olmasına göre çok ya da az miktarda olacaktır. Gerçekte durumun tamamen böyle olduğu görülecektir. Bir ülkedeki toplam meta miktarı toplam meta kütlesiyle bir anda mübadele edilmez. Bugün bir mübadelede kullanılan aynı para yarın bir başka mübadelede kullanılabilir. Paranın bir kısmı birkaç mübadelede kullanılacak ve biriktirilmiş olan bir başka kısmı da hiçbir mübadeleye yaramıyacaktır. Bütün bu değişmeler arasında her kısmın kullanıldığı mübadele sayısına bağlı bulunan ortalama bir oran olacaktır. Meselâ bu oran 10 olsun. Bir ülkede mevcut para kısımlarının her biri 10 alımda kullanılmışsa paraların toplam sayısı 10 kat artmış gibi olacaktır. Oysa her biri sadece bir tek alımda kullanılmıştır. Bu durumda, ülkedeki bütün metaların değeri, bütün para değerinin on katına eşittir.. Buna karşılık, her para bir yıl içinde 10 mübadelede kullanılacağına, paranın toplam miktarı 10 kat olsaydı ve sadece bir tek mübadelede kullanılsaydı, bu toplam miktarda meydana gelecek her artış, onun*

tek tek ele alınan kısımlarının her birinin değerinde bir azalmaya sebeb olacaktı.»

Mill'in bütün feraseti saçma ve keyfî varsayımlardan öteye gitmiyor. Meta fiyatlarının ya da paranın değerinin «bir ülkedeki toplam para miktarıyla» belirlendiğini göstermek istiyor. Tedavüldeki metaların kütlesiyle mübadele değerinin, tedavül hızının ve değerli madenlerin üretim masrafları tarafından belirlenmiş olan değerinin aynı kaldığı *varsayılırsa* ve buna rağmen *devreden* metal paranın ülkede *mevcut* para miktarına oranla arttığı ya da azaldığı *varsayılırsa,* gerçekte; ispatlanacağı iddia edilen şeyin [sadece] varsayıldığı «açıkça görülür». Mill, belli bir değeri olan metaların yerine kullanım değerini tedavül ettirmeye kalkışmakla Hume'un işlediği hatayı işliyor. Bunun içindir ki, bütün «varsayımlar» kabul edilse bile önerisi yanlış oluyor. Tıpkı değerli madenlerin değeri ve tedavüldeki metaların *miktarı* gibi, tedavül hızı da aynı kalabilir. Ama bunların mübadele değeri değişince tedavüllerine bazan daha çok miktarda bazan da daha az miktarda paranın katılması mümkündür. Mill, ülkede mevcut paranın bir kısmının devrettiğini, oysa diğer kısmının hareketsiz kaldığını açıkça görüyor. Çok gülünç, çok saçma bir ortalama hesap yoluna başvurarak bir ülkedeki tüm paranın devrettiğini *varsayıyor.* Oysa gerçek bambaşkadır. Bir ülkede 10 milyon gümüş taler'in yılda iki kere tedavül ettiğini varsayarsanız, her taler, sadece bir tek satın-alımı gerçekleştirmiş ve böylece 20 milyon taler tedavül etmiş olur. Bir ülkedeki toplam para 100 milyon taler olursa, paraların her biri beş yılda bir tek satın-alımı gerçekleştirdiği takdirde 100 milyon talerin tedavül edeceği varsayılabilir. Dünyadaki bütün paraların Hampstead'de tedavül ettiği fakat bu paraların ufak kısımlarının her birinin yılda 3 ke-

re yerine üç milyon yılda sadece bir kere devrettiği de varsayılabilir. Metaların toplam fiyatlarıyla tedavül araçları miktarı arasındaki oranı belirtmek bakımından, ilk varsayım ikincisi kadar önemlidir. Mill, bir ülkedeki metalarla tedavüldeki para miktarı arasında değil, metalarla o ülkede bulunan toplam para miktarı arasında dolaysız ilişkiler kurmanın kendisi için büyük bir önem taşıdığını hissetmektedir. Bir ülkedeki toplam metaların, toplam para miktarıyla «sadece bir kere» mübadele edilmediğini, bu meta kütlesinin farklı kısımlarının, yılın farklı devrelerinde para kütlesinin farklı kısımlarıyla mübadele edildiğini kabul ediyor. Bu aykırılığı (güçlüğü) geçiştirmek için böyle bir aykırılığın mevcut olmadığını varsayıyor. Metalarla para arasında dolaysız bir ilişki kurulduğu ve bunların doğrudan doğruya birbirleriyle mübadele edildiği hakkındaki bu görüş aslında basit bir alımsatımla ya da paranın satınalma aracı olarak yerine getirdiği fonksiyonla ilgili soyut bir hükme dayanmaktadır. Paranın ödeme aracı olarak gerçekleştirdiği hareket boyunca meta ile paranın bu eşzamanlı tezahüründen artık hiçbir iz kalmaz.

19. yüzyılda patlak veren buhranlar özellikle de 1825 ve 1836'daki büyük buhranlar Ricardo'nun para teorisinde yeni bir gelişme yaratmadı fakat bu teorinin yeni bir [biçimde] uygulanmasına sebeb oldu. Hume'da 16. ve 17. yüzyılda değerli madenlerin değerinin azalması ya da Ricardo'da 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başında, kâğıt paranın değerini yitirmesi gibi, tek tek ekonomik olaylar devri artık kapanmış ve burjuva üretim sürecinin bütün unsurlarının birbirleriyle çatıştığı dünya pazarında fırtınalar devri başlamıştı. Ekonominin bu virtüozlarının hareket noktası olan salt teorik postula, aslında metal tedavülün tâbi olduğu kanunları, Ricardo'nun keşfettiği-

ni ileri süren bir doğma haline gelmiştir. Onların yapacakları tek şey kredi ya da banknot tedavülünü bu kanunlara tâbi kılmaktan ibaretti.

Ticarî buhranlar devresinde en genel ve en belirgen olay, meta fiyatlarında, oldukça uzun süren genel bir yükselmeden sonra, meydana gelenanî ve genel düşüştür. Meta fiyatlarındaki genel düşüş, paranın nisbî değeri bütün metalara oranla yükseldiği için meydana gelmiştir, ya da aksine, fiyatlardaki genel yükselme paranın nisbî değerinin azalmasından ileri gelmiştir, denebilir. Her iki durumda da olay açıklanmamış [sadece] anlatılmıştır. Fiyatlarda genel bir düşmeden sonra meydana gelen genel periyodik yükselmeyi açıklayınız da desem ya da diğer metalara oranla paranın nisbî değerinin periyodik olarak azalıp çoğaldığını açıklayınız da desem anlatım farkı meseleyi hiçbir şekilde değiştirmez. Demek ki, Ricardo'nun para teorisi tam zamanında imdada yetişiyordu. Cünkü safsataya bir sebeb sonuç ilişkisi görünüşü veriyordu. Metaların fiyatlarındaki bu genel periyodik düşme neden ileri geliyor? Paranın nisbî değerindeki bu periyodik yükselmeden. Metaların fiyatlarındaki genel periyodik yükselme neden ileri geliyor? Paranın değerinin birdenbire düşmesinden. Çok haklı olarak şöyle de denilebilirdi: fiyatlardaki periyodik yükselme ve alçalma, fiyatlarda periyodik yükseme ve alçalmadan ileri gelir. Paranın içkin (immanente) değeri, yani değerli madenlerin üretim masrafları tarafından belirlenmiş olan değeri *değişmeden* kalır [denmekle] problemin kendisi ipotez haline gelir. Safsatadan başka bir şey olduğunu iddia etmesine rağmen en basit kavramlardan bile habersiz olan bir safsatadır bu. A'nın B ile ölçülen değeri azaldığı zaman, bunun, B'nin değerindeki bir yükselmeden olduğu kadar, A'nın değerindeki bir düş-

meden de ileri gelebileceğini biliyoruz. Ya da A'nın B ile ölçülen mübadele değeri yükseldiği zaman da aynı şey olur. Safsatanın (sözebeliğinin, tekrarcılığın) sebeb-sonuç ilişkisine dönüştüğü bir kere kabul edildi mi gerisi kendiliğinden gelir. Meta fiyatlarının yükselmesi, paranın değerindeki azalmadan ileri gelir, ama paranın değrindeki azalma, Ricardo'nun bize öğrettiği gibi, tedavüldeki aşırı bolluktan yani devreden para kütlesinin kendi içkin değeriyle, metaların içkin değeri tarafından belirlenmiş olan seviyesini aşmasından ya da tam tersine, meta fiyatlarındaki genel düşme paranın değerinin, yetersiz bir tedavülden dolayı kendi içkin değerini aşmasından ileri gelir. Demek ki, fiyatlar periyodik olarak çok ya da az miktarda para devrettiği için yükselip alçalırlar. Fiyatlar yükselirken tedavüldeki paranın arttığı ispat edildiğine göre şöyle de diyebiliriz: devreden para kütlesi, tedavüldeki meta kütlesinde meydana gelen bir artıştan ya da azalmadan dolayı, mutlak bir şekilde olmasa bile, hiç değilse nisbî bir şekilde çoğalır. Oysa Ricardo'dan öğrendiğimize göre, fiyatlardaki bu genel dalgalanmalar, sadece para tedavülünde de meydana gelebilir fakat bu durum karşılıklı olarak şöyle giderilir: meselâ yetersiz bir tedavül, meta fiyatlarının düşmesine, meta fiyatlarının düşmesi, dış ülkelerde meta ihracatına, bu ihracat da memlekete para gelmesine (altın gelmesine), bu gelen altınlar da fiyatların yeniden yükselmesine yol açar. Metaların ithal, paranın ihraç edildiği bir durumda, yani tedavül araçlarında aşırı bir artışın görüldüğü bir durumda, bunun tam tersi olur. Fakat, Ricardo'nun metal para tedavülü teorisine tamamen uygun olarak meta fiyatlarında meydana gelen bu dalgalanmalara rağmen, bunların şiddetlenmesi ve bir buhrana dönüşmesi gelişmiş bir kredi sisteminin bulunduğu devirlere aitolduğuna göre, metal para tedavülünü yöneten kanunların Banknot

ihracında tam anlamıyla geçerli olmadığı açıkça görülür. Metal tedavülü, çareyi tedavüle hemen sikke şeklinde giren ve çoğalıp azalmalarından dolayı meta fiyatlarının yükselmesine ya da düşmesine sebeb olan değerli madenlerin ithalât ve ihracatında bulur. Şimdi meta fiyatları üzerinde aynı etkiyi yaratmak için bankaların metal para tedavülü kanunlarını sun'î olarak taklit etmeleri gerekecektir. Eğer dış ülkelerden gelen altın artıyorsa bu, tedavülün yetersiz, para değerinin çok yüksek ve meta fiyatlarının çok düşük olduğunu, bundan dolayı da, banknotları, yeniden ithal edilen altın oranında tedavüle sokmak gerektiğini gösterir. Başka bir deyişle, banknot basımı, değerli madenlerin ithalât ve ihracatına göre ya *da* kambiyo kuruna göre düzenlenmektedir. Altının sikkeden başka bir şey olmadığı, ithal edilen her altının, tedavüldeki parayı artırdığı, bundan dolayı da, fiyatları yükselttiği ve ihraç edilen her altının da sikkeyi azalttığı ve fiyatları düşürdüğü hakkında Ricardo'nun ileri sürdüğü yanlış ipotez burada, *her durumda ne kadar altın varsa o kadar sikkeyi tedavül ettirmekten ibaret pratik bir tecrübe haline gelir.* **Lord Overstone** (bankacı Jones Loyd), albay Torrens, Norman, Clay, Arbuthot ve İngiltere'de *currenci principle* taraftarı diye bilinen bir sürü yazar sadece bu doktrini yaymakla kalmadılar fakat, sir Robert Peel'in 1844-1845 bankalar kanunu sayesinde bunu halen yürürlükte olan İngiliz ve İskoç banka kanunlarının temeli haline getirdiler. Millî ölçüde geçirilen tecrübeler sonunda hem teorik hem de pratik alanda uğradıkları yüz kızartıcı fiyaskoyu ancak kredi teorisini incelerken açıklayabileceğiz (154). Ama açıkça görülmektedir ki parayı seyyal ödeme aracı şeklinde soyutlayan Ricardo, değerli madenlerin çoğalıp azalmasının burjuva ekonomisi üzerinde, para sistemine bel bağlayanların

tasavvur edemiyecekleri kadar mutlak bir etki yarattığı sonucuna varmıştır.

Hume'un teorisi ya da para sistemine soyut muhalefet böylece son noktasına kadar geliştirildikten sonra Thomas Tooke, Steuart'ın para hakkındaki somut görüşünün gerçek hakkını verdi (155). Tooke'un, ortaya koyduğu ilkeler herhangi bir teoriye değil, 1793 den 1856'ya kadarki meta fiyatları tarihi üzerine yaptığı bir tahlile dayanıyordu. Eserinin 1923'de yayınlanan ilk baskısında Tooke tamamen Ricardo'nun tecrisinin etkisi altındadır ve olguları bu teoriyle uzlaştırmak için boşyere uğraştır durur. 1825 buhranından sonra yayınlanan *On the Currency* adlı taslaması, daha sonraları Overstone'un yaydığı fikirlerin ilk tutarlı açıklanışı olarak kabul edilebilir. Fiyatların tarihi üzerine yaptığı araştırmalar, fiyatlarla tedavül araçları arasındaki bu dolaysız ilişkinin (bağlantının) bir kuruntudan başka birşey olmadığını, tedavül araçlarındaki çoğalmanın ve azalmanın, değerli madenlerin değeri aynı kaldığına göre, fiyatlardaki dalgalanmaların sebebi değil, sonucu olduğunu ve gerçek üretim süreci içinde paranın tedavül aracı dışında diğer bütün belirli şekillere de büründüğünü, görmesini sağladı. Tooke'un ayrıntılı araştırmaları metal paranın basit tedavülü ile değil (156), bambaşka bir husûsla ilgilidir ve ne Wilson'la Fullard'ın aynı yöndeki araştırmalarını ne de bunları incelemenin yeri burası değildir. Bütün bu yazarlar parayı tek yanlı olarak değil, bütün veçheleriyle düşünüyorlar, bununla beraber bu çeşitli safhalar arasında, gerek birbirleriyle, gerek ekonomik kategoriler sisteminin bütünüyle mevcut olan organik bağlantıyı görmeksizin sadece paranın maddî muhtevasına sarılıyorlar. Bundan dolayı, *tedavül aracı*'ndan ayrı tuttukları *para* ile *sermaye* hattâ meta arasındaki ayrımı gereğin-

de kabul etmek zorunda kalmalarına rağmen, bunları birbirine karıştırıyorlar (157). Meselâ dış ülkelere altın ihraç edilince, aslında sermaye ihraç edilmiş oluyor. Ama demir, pamuk, hububat, kısacası her türlü meta sermayedir yani sermaye olarak değil, ancak para ve meta olarak birbirinden ayırdedilirler. Demek ki, milletlerarası ödeme aracı olarak altının oynadığı rol, onun belirli sermaye şeklinde değil, özgül para fonksiyonundan ileri gelir. Altın ya da altın yerine geçen banknotlar, iç ticarette ödeme aracı olarak kullanıldıkları zaman da sermayedirler. Fakat meselâ buhranların da açıkça gösterdiği gibi, meta şeklindeki sermaye, bunların yerini tutamaz. Böylece, sermaye şeklinde varolduğu için değil, para olarak metadan ayırdedildiği içindir ki ödeme aracı olur. Dış ülkelere faizle ödünç vermek amacıyla sermaye doğrudan doğruya sermaye olarak da ihraç edilse, meta ya da altın şeklinde ihraç edilmesi şartlara bağlıdır ve altın şeklinde ihraç edilmişse bunun sebebi değerli madenlerin, meta karşısında, para olarak büründükleri belirli özgül niteliktir (şekildir). Genellikle bu yazarlar, parayı, her şeyden önce soyut şekliyle ele almıyorlar. Bundan dolayıdır ki paranın metaya oranla büründüğü soyut şeklî belirlenimler ile paranın, sermaye, gelir v.s. gibi daha somut ilişkilerden doğan şeklî belirlenimleri arasında bocalayıp duruyorlar (158).

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİLMESİNE GİRİŞ (*)

(*) Marx'ın önsözüne bakınız. 23 Ağustos 1857'de yazılmış olan bu bölüm Marksizm - Leninizm Enstitüsü'ndeki müsveddelerin fotokopilerinden Fransızcaya çevrilmiştir. Yukarıdaki başlık Marx'ın değildir, hep böyle kullanılagelmiştir.

Ö Z E T

A. GİRİŞ

1 — Genel olarak üretim,
2 — Üretim, üleşim, mübadele ve tüketim arasındaki genel ilişki,
3 — Ekonomi politiğin metodu,
4 — Üretim araçları (güçleri) ve üretim ilişkileri — üretim ilişkileri ve tedavül ilişkileri (ticarî ilişkiler)

tan çıktığını ve sosyal bakımdan faydalı emek olmanın maddî şartını yerine getirdiğini kabul edelim. O zaman mübadele süreci içinde, metanın, mübadele değeri olarak, bütün diğer metaların eşdeğeri haline gelmesi [yani] maddeleşmiş genel emek haline gelmesi ve böylece özel bir kullanım değerinin sınırlı etkenliğini değil, kendi eşdeğerleri gözüyle bakılan bütün kullanım değerlerinde doğrudan doğruya temsil edilmek yeteneğini kazanması gerektir. Oysa, her meta, kendi özel kullanım değerinden sıyrılınca, doğrudan doğruya genel emek müddetinin maddeleşmesi gibi görünmek zorunda olan *metadır.* Ama öte yandan, mübadele süresi içinde sadece özel metalar yani tek tek fertlerin, özel kullanım değerlerinde maddeleşen emekleri karşı karşıya gelirler. Genel emek müddetinin kendisi, metalar için varolmayan bir soyutlamadır.

Bir metanın kendi mübadele değerinin somut bir şekilde ifade edildiği eşitliklerin tümünü gözden geçirelim, meselâ :

1 metre bez = 1 kilo kahve
1 metre bez = 1/2 kilo çay
1 metre bez = 2 kilo ekmek olsun

Şüphesiz bu eşitlikler, sadece, aynı büyüklükteki genel, sosyal bir emek müddetinin 1 metre bezde, 1 kilo kahvede, 1/2 kilo çayda, v.s., de maddeleştiğini gösterir. Ama, aslında, bu özel kullanım değerlerinde görünen ferdî emekler, ancak bu kullanım değerlerinin ihtiva ettikleri emek müddetine oranla birbirleriyle gerçekten mübadele edildikleri için genel emek, bundan dolayı da sosyal emek olurlar. Sosyal emek müddeti bu metalarda âdeta sadece gizli bir halde bulunmaktadır ve ancak bunların mübadele süreci içinde ortaya çıkmaktadır.

Fertlerin kollektif emeği değil, tersine, özel kişilerin özel emekleri yani ilk niteliklerini (karakterlerini) kaybederek sadece mübadele süreci içinde genel sosyal emek şeklinde görünen emeklerin hareket noktasıdır. Demek ki, genel sosyal emek, bu şekliyle önceden hazır bir şart değil, sonradan erişilen bir sonuçtur. Bu da şu yeni güçlüğü yaratır : bir yandan metalar maddeleşmiş genel emek müddeti olarak mübadele sürecine katılmak zorundadırlar, öte yandan fertlerin emek müddetinin genel emek müddeti olarak maddeleşmesi ancak mübadele sürecinin [yarattığı] sonuçtur.

Kendi kullanım değerinden sıyrılmakla yani ilk varoluş tarzından sıyrılmakla her meta mübadele değerine, asıl varoluş tarzına kavuşur. Demek ki mübadele süreci içinde meta çifte bir varoluş tarzına bürünmek zorundadır. Öte yandan, onun mübadele değeri şeklindeki ikinci varoluş tarzı ancak bir başka meta olabilir, çünkü mübadele süreci içinde sadece metalar birbirleriyle karşılaştırılırlar. Özel bir meta, doğrudan doğruya *maddeleşmiş genel* emek müddeti olarak nasıl ifade edilmeli ya da başka bir deyişle, özel bir metada maddeleşmiş ferdî emek müddetine doğrudan doğruya genel bir nitelik nasıl verilmeli? Bir metanın yani genel eşdeğer olarak her metanın mübadele değerinin somut ifadesi sonsuz sayıda eşitliklerle gösterilir, söz gelişi :

1 metre bez = 1 kilo kahve
1 metre bez = 1/4 kg. çay
1 metre bez = 4 kg. ekmek
1 metre bez = 6 metre pamuklu
1 metre bez = v.s.

Meta sadece maddeleşmiş genel emek müddetinin belirli bir miktarı olarak düşünüldükçe (düşünüldüğü öl-

çüde) mübadele değerinin yukarıdaki eşitliklerle ifade edilmesi teorik kalmaktadır. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varoluş tarzının salt soyutlama olmaktan çıkıp mübadele sürecinin sosyal *sonucu* haline gelmesi için yukardaki eşitliklerde terimlerin yerlerini değiştirmek yeter, meselâ :

1	kilo kahve	=	1 metre bez
1/4	kg. çay	=	1 metre bez
4	kg. ekmek	=	1 metre bez
6	metre pamuklu	=	1 metre bez

olur.

Kahvenin, çayın, ekmeğin, pamuklunun, kısacası, bütün metaların ihtiva ettikleri emek müddeti bezle ifade edildiği halde; bezin mübadele değeri, bezin eşdeğerleri olarak kabul edilen bütün öteki metalarda ortaya çıkar ve bu metada (bezde) maddeleşen emek müddeti doğrudan doğruya, farklı hacimlerdeki bütün öteki metalarda eşit miktarlarda görünen genel emek müddeti olur. Diğer bütün metaların *genel etkisi* altında kalan bez burada *genel eşdeğer* olur. Mübadele değeri olarak her meta, diğer bütün metaların değerlerinin ölçüsü haline geliyordu. Burada tam tersine, bütün metaların mübadele değerleri özel bir meta ile ölçüldüğünden, bu özgül meta, genel eşdeğer olarak, mübadele değerinin varoluş tarzıdır. Buna karşılık, her metanın mübadele değerini temsil eden sonsuz sayıdaki eşitlikler dizisi sadece iki terimli tek bir eşitlik haline gelir. 1 kg. kahve = 1 metre bez eşitliği şimdi kahvenin mübadele değerinin tam ifadesidir, çünkü bu anda bez, diğer bütün metaların belirli bir miktarının doğrudan doğruya eşdeğeri olarak görünür. Demek ki mübadele süreci içinde metalar böylece birbirleri için varolurlar ya da başka bir deyişle, birbir-

lerine mübadele değerleri olarak görünürler. Mübadele değerleri bakımından bütün metaların, maddeleşmiş genel emek müddetinin basit farklı miktarları olarak birbirleriyle karşılaştırıldıkları bilinmektedir. Bu olgu şimdi şöyle görünmektedir : mübadele değerleri olarak bütün metalar sadece *aynı* objenin yani bezin farklı miktarlarını temsil ederler. Demek ki genel emek müddeti de diğer metaların yanında ve dışında özel bir nesne olarak [yani] meta olarak görünür. Ama bir metanın bir [başka] metanın mübadele değeri olarak göründüğü eşitlik, meselâ, 1 kg. kahve = 1 metre bez eşitliği gene de gerçekleştirilmesi gereken bir eşdeğerliliktir. Ancak kullanım değeri olarak yani mübadele süreci içinde bir ihtiyacı karşılayan obje olarak yabancılaşmaktadır ki metanın varoluş tarzı kahve iken beze dönüşür ve böylece meta genel eşdeğer şekline bürünerek diğer bütün metalar için gerçekten mübadele değeri haline gelir. Buna karşılık, kullanım değerleri olarak bütün metaların yabancılaşıp bez haline gelmeleri sonunda bez, diğer bütün metaların değişmiş şekli olur ve ancak diğer bütün metaların beze dönüşmesiyledir ki bez, doğrudan doğruya *genel emek süresinin maddeleşmesi* haline gelir yani, ferdî emeklerin ortadan kalktığı genel mübadelenin (yabancılaşmanın) ürünü haline gelir. Birbirlerine mübadele değerleri olarak görünmek için metalar böylece çifte (ikili) bir varoluş tarzına bürününce, özgül (münhasır) meta da, genel eşdeğer olarak, çifte bir kullanım değerine kavuşur. Özel bir meta olarak, özel kullanılışının dışında genel bir kullanım değeri haline de gelir. Ona özgü olan bu kullanım değerinin kendisini de şeklî bir belirlenimdir yani diğer metaların onun üzerindeki genel etkisinden dolayı, mübadele süreci içinde oynadığı özgül rolün [bir] sonucudur. Özel bir ihtiyacı karşılaması bakı-

mından her metanın kullanım değeri farklı ellerde farklı bir değer kazanır. Meselâ, metayı satanın elinde değeri başka, alanın elindeki değeri gene başkadır. Genel eşdeğer olarak, özgül meta şimdi tamamen mübadele sürecinin yarattığı genel bir ihtiyaç konusudur ve onun kullanım değeri herkes için aynıdır : genel mübadele aracı [olan] mübadele değerinin dayanak noktasıdır. Kendinde metanın (marchandise en soi) ihtiva ettiği çelişki böylece, bu [bir tek] metada halledilmiş olur : özel kullanım değeri olarak meta, hem genel eşdeğerdir hem de, bundan dolayı, genel kullanım değeridir. Demek ki şimdi diğer bütün metaların mübadele değerleri, düşüncede, önce özgül metanın kullanım değeriyle kurulması (gerçekleşmesi) gereken bir eşitlik şeklinde ifadesini bulmaktadır ama, bu özgül metanın kullanım değeri bütün gerçekliğine rağmen, [mübadele] süreci içinde, ancak gerçek kullanım değerlerine dönüşmekle gerçekleşebilecek tamamen şeklî bir varoluş tarzı olarak görünür. Başlangıçta meta, genel meta olarak yani özel bir kullanım değerinde maddeleşmiş genel emek müddeti olarak görünüyordu. Mübadele süreci içinde bütün metalar, özel bir kullanım değerinin ihtiva ettiği genel emek müddetinin varoluş tarzı [olan] özgül metayla, kısacası *belli* bir metayla kıyaslanır. Demek ki, özel metaların, genel bir meta olarak kabul edilen özel meta karşısında çelişik bir durumları vardır (13). Böylece, meta sahiplerinin, kendi emeklerine genel sosyal emek gözüyle bakmaları şöyle olur : onlar metalarını mübadele değerleri olarak kabul ederler; mübadele değerleri olmak bakımından metalar arasındaki karşılıklı ilişki mübadele süreci içinde bu metalarla, onların mübadele değerlerinin tam ifadesi diye kabul edilen özel bir meta arasındaki genel ilişkiler şeklinde görünür, buna karşı-

lık, bu ilişki de, bu özel meta ile diğer bütün metalar arasındaki özgül ilişki ve bundan dolayı da, bir objenin belirli ve âdeta kendiliğinden sosyal karakteri olarak görünür. Böylece, diğer bütün metaların mübadele değerinin varoluş tarzının tümünü ya da özgül (münhasır) bir meta şekline bürünmüş metaların **mübadele değerini temsil eden özel** meta *para*'dır. Para, metaların mübadele değerlerinin billurlaşmasıdır ve mübadele süreci içinde metalar tarafından yaratılmıştır. Demek ki, metalar mübadele süreci içinde her türlü şeklî belirlenimden sıyrılarak ve maddî şekilleri bakımından aralarında doğrudan doğruya karşılıklı bir bağlılık kurarak, birbirleri için *kullanım değerleri* olurken, birbirlerine *mübadele değerleri* olarak görünmeleri için yeni bir şeklî belirlenime bürünmeleri, yani parayı yaratmaları gerektir. Nasıl kullanım değerinin meta şeklinde görünüşü bir sembol değilse, tıpkı bunun gibi para da bir sembol değildir. Sosyal bir üretim ilişkisinin, fertlerin dışında varolan bir obje şeklinde görünmesi ve toplumdaki üretim süreci içinde fertler arasında kurulan belirli ilişkilerin, bir objenin özgül nitelikleri olarak görünüşü, mübadele değeri yaratan emeğin bütün sosyal şekillerini karakterize eden bu aldanmadan ileri gelir ve bu hayalî değil, düpedüz gerçek bir aldanmadır. Bu aldanma parada, metadakinden çok daha açık olarak görünür.

Bütün metaların para şeklinin billurlaşacağı özel metanın gerekli fizikî özellikleri —doğrudan doğruya mübadele değerinin mahiyetinden ileri geldiği kadarıyla— şunlardır : istenildiği kadar bölünebilmesi, bölünen kısımlar arasındaki homogenlik, bu metanın bütün nümunelerinin aynı olması (özdeşliği). Genel emek müddetini somutlaştırdığı için, bu metanın homogen bir madde olması ve salt nicelik farklarını temsil edebilmesi gerek-

tir. Bu metada bulunması gerekli diğer bir özellik de şudur: uzun bir süre kullanılmalıdır (kulanım değeri) çünkü, mübadele süreci boyunca ortadan kalkmaması gerektir. Bu nitelikler değerli madenlerde vardır : Para bir düşüncenin ya da bir anlaşmanın ürünü değildir, mübadele süreci içinde kendiliğinden meydana gelir. Bundan dolayı, pek elverişli olmasalar da çok çeşitli madenler sırayla para fonksiyonunu yerine getirirler.

Mübadele sürecinin bir safhasında metaları kullanım ve mübadele değerleri diye belirlemek zarureti [yani] biri, meselâ, mübadele aracı rolü oynadığı halde, diğerinin kullanım değeri olarak elden çıkarılması şu sonucu doğurur : kullanım değeri en genel karakterde olan metá ya da birçok meta her yerde önce tesadüfen para rolü oynar. Eğer bu metalar doğrudan doğruya bir ihtiyaç konusu değilse, maddî bakımdan servetin en önemli unsuru olmaları gerçeği onlara, diğer kullanım değerlerinden daha genel bir karakter verir.

Mübadele sürecinin ilk şekli olan trampa, metaların paraya dönüşmesinden çok, kullanım değerlerinin metaya dönüşmesinin başlangıcıdır. Mübadele değeri bağımsız bir şekle bürünmemiştir, henüz doğrudan doğruya kullanım değerine bağlıdır. Bunun böyle olduğunu şu iki olgu gösterir : Tüketimin kendisi tüm olarak mübadele değerine değil, kullanım değerine yönelmiştir; demek ki, tüketim için gerekli ölçüyü aştıkları içindir ki kullanım değerleri burada kullanım değeri olmaktan çıkarlar ve bir mübadele aracı yani meta olurlar. Öte yandan, sahipleri tarafından mübadele edilecek metalar, iki kutba ayrılmış olmalarına rağmen, her iki taraf için de kullanım değeri olacağından, ancak doğrudan doğruya kendi kullanım değerlerinin sınırları içinde meta olurlar. Gerçekten, başlangıçta, metaların mübadele süreci ilkel

topluluklarda değil (14). bu toplulukların diğer topluluklarla temasa geçtikleri sınır yerlerinde görülüyor. Trampa (basit mübadele) burada başlıyor ve yıkıcı bir şekilde etkilediği topluluğa buradan yayılıyor. Bundan dolayı, farklı topluluklar arasındaki trampada meta haline gelen özel kullanım değerleri, meselâ köle, hayvanlar, madenler, bu topluluklar içinde çoğu zaman, ilk parayı meydana getiriyorlardı (para yerine geçiyorladı). Bir metanın mübadele değerinin, eşdeğerleri dizisi uzadıkça ya da bu metanın mübadele alanı *genişledikçe* daha tam bir şekilde görüldüğünü biliyoruz. Demek ki, trampanın gittikçe yayılması, mübadelelerin artması, mübadele edilen metaların çoğalması, metanın mübadele değeri özelliğini geliştirir, paranın doğmasına yol açar ve böylece dolaysız (direkt) trampa üzerinde yıkıcı bir etki yaratır. Genellikle iktisatçılar paranın, yaygınlaşan trampanın karşılaştığı dış güçlüklerden doğduğunu ileri sürerler; oysa bu güçlüklerin mübadele değerinin gelişmesinden, bundan dolayı da genel emek olarak sosyal emeğin gelişmesinden ileri geldiğini unutuyorlar. Meselâ, metalar, kullanım değerleri olarak, istendiği kadar bölünemezler, oysa mübadele değerleri olarak bölünebilmelidirler. *B* metası *A* metası için kullanım değeri olmadığı halde, *A* metası *B* metası için kullanım değeri olabilir ya da meta sahipleri, birbirleriyle mübadele edecekleri bölünemez metalara değişik oranlarda ihtiyaç duyabilirler. Başka bir deyişle, her ne kadar iktisatçılar basit trampayı incelediklerini ileri sürüyorlarsa da, aslında, metanın varoluş tarzının doğrudan doğruya kullanım ve mübadele değeri olarak ihtiva ettiği çelişmenin bazı görünüşlerini tasavvur ediyorlar. Öte yandan, iktisatçılar trampa, meta mübadeleleri sürecinin tam şeklidir ve sadece bazı teknik güçlükleri vardır ve bu güçlükleri yenmenin çaresi de

paradır görüşüne dört elle sarılıyorlar. Böylece bu yavan görüşten hareket eden becerikli bir İngiliz iktisatçısı, haklı olarak para, sosyal bir üretim ilişkisi, yani ekonomik bir kategori değil, tıpkı bir gemi ya da buhar makinası gibi salt maddî bir araçtır diye iddia etmeye kalkıştı. Demek ki parayı, gerçekte teknolojiyle hiçbir ilgisi bulunmayan ekonomi politikte incelemeye kalkışmak yanlıştır(15).

Metalar dünyası gelişmiş bir işbölümünü gerektirir, daha doğrusu, bu gelişmiş işbölümü, özel metalar olarak birbirleriyle karşılaştırılan ve farklı emek türleri ihtiva eden çeşitli kullanım değerlerinde doğrudan doğruya görünür. Özel üretken faaliyet türlerinin tümü olarak *iş bölümü,* maddî bakımdan gözönünde tutulan ve kullanım değerlerini yaratan emek olarak kabul edilen sosyal emeğin görünüşüdür. Ama işbölümü, metalar bakımından ve mübadele süreci içinde ancak kendi sonucuyla yani metalara verdiği özelliğin niteliği ile vardır.

Metaların mübadelesi öyle bir süreçtir ki bu süreç içinde maddelerin (cevherlerin) sosyal mübadelesi yani özel [tek tek] fertlerin özel ürünlerinin mübadelesi aynı zamanda bu fertlerin katıldığı belirli sosyal üretim ilişkilerini de yaratır. Metalar arasında kurulmakta olan ilişkiler, genel eşdeğerlerde bulunan farklı (ayrı) belirlenimler şeklinde billurlaşır ve böylece mübadele süreci aynı zamanda paranın meydana geldiği süreç olur. Farklı süreçler şeklinde görünen bu sürecin tümü *tedavül*'dür.

A. — METANIN TAHLİLİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Son tahlilde metanın, çifte görünüşlü (veçheli) emeğe indirgenmesi [yani] kullanım değerinin somut emeğe ya da belirli bir amaç uğruna yapılan üretken

faaliyete; ve mübadele değerinin de emek müddetine ya da eşit sosyal emeğe indirgenmesi İngiltere'de William Petty, Fransa'da Boisguillebert (16) ile başlayan ve İngiltere'de Ricardo, Fransa'da Sismondi ile son bulan klasik ekonomi politiğin tam yüz elli yıl süren eleştirici araştırmalarının sonucudur.

Petty, kullanım değerini yaratan emektir der ama onun yaratıcı değerini tabiatın şartlandırdığını da bilir. Gerçek emeği, doğrudan doğruya genel sosyal görünüşü içinde, işbölümü olarak tasarlar (17). Maddî servetin kaynağı hakkındaki bu görüş, vatandaşı Hobbes'da görüldüğü gibi, onda az-çok kısır bir görüş olarak kalmaz. Ekonomi politiğin bağımsız bilim olarak farklılaştığı bu ilk şekle, *Arithmétique Politique*'e onu götüren bu görüştür .Bununla beraber, mübadele değerini, meta mübadelesi sürecinde görüldüğü gibi [yani] para olarak; paranın kendisini de mevcut meta yani altın ve gümüş olarak kabul eder. Para sistemi ile ilgili görüşlerden (kavramlardan) kendini kurtaramadığı için, altın ve gümüşün elde edilmesini sağlayan özel somut emek türü, mübadele değerini yaratan emektir der. Gerçekte, onun düşüncesine göre, toplumun üyelerinin sarfettikleri emek, doğrudan doğruya kullanım değeri değil, meta üretmelidir, mübadele süreci içinde altın ve gümüş şeklinde görünebilen yani para, yani mübadele değeri, yani maddeleşmiş genel emek şeklinde görünebilen bir kullanım değeri yaratmalıdır. Verdiği örnek açıkça göstermektedir ki emeği maddî servetin kaynağı olarak kabul etmek, onun mübadele değerinin kaynağı haline getiren belirli sosyal şeklin bilinmesi (kabul edilmesi) demek değildir.

Boisguillebert de «hakikî (tam) değeri», fertlerin emek müddetinin farklı sanayi kolları arasında dağılma-

sını [sağlayan] tam orantıyla belirleyip serbest rakabeti bu tam orantıyı meydana getiren sosyal süreç olarak gösterirken metanın mübadele değerini emek süresine indirger. Boisguillebert bunun bilincine ermemiştir ama aslında yaptığı budur. Fakat aynı zamanda ve Petty'nin tam tersine, boyuna paraya veriştirir, çünkü ona göre, tabiî dengeyi ya da metaların mübadelesindeki düzeni bozan ve tıpkı muhayyel Moloch gibi, tüm tabiî servetin kendi uğruna feda edilmesini gerektiren O'dur (paradır).

Gerçi altına karşı açılan bu polemik bir yandan, XIV. Louis'nin sarayına, mültezimlerine, soylu kişilerine hükmeden bu kör ve yıkıcı altın hırsına Boisguillebert'in ateş püskürdüğü (18), William Petty'nin de, altın hırsında, bir milletin sınaî gelişmesini ve dünya pazarını ele geçirmesini sağlayan büyük bir güç gördüğü belirli tarihî şartlara bağlıdır ama burada tamamen İngiliz ekonomisine ve tamamen Fransız ekonomisine (19) özgü sürekli bir çelişme olarak yeniden ortaya çıkan daha derin bir ilke çatışmasıyla karşılaşırız. Gerçekte, Boisguillebert, sadece servetin maddî muhtevasını, kullanım değerini, bundan yararlanmayı gözönünde tutmaktadır (20) ve emeğin burjuva şeklini yani kullanım değerlerinin üretimini ve metaların mübadele sürecini ferdî emeğin bu amaca erişmesini [sağlayan] tabiî sosyal şekil olarak kabul etmektedir. Para örneğinde olduğu gibi, burjuva servetinin ayırdedici niteliği ile karşılaşınca bunda (20) gasbedici başka (yabancı) faktörlerin müdahalesi oduğuna inanıyor ve burjuva toplumunda emeğin bir şekline ateş püskürürken, bir ütopyacı olarak, diğer bir şeklini göklere çıkarıyor (21). Metaların mübadele değerinde maddeleşmiş olan ve müddetle ölçülen emeği fertlerin dolaysız tabiî faaliyetiyle karıştırmasına rağmen, metaların de-

ğerinin büyüklüğünün emek müddetiyle ölçülebildiğini ortaya koymaktadır. Boisguillebert'in bize gösterdiği budur.

Mübadele değerini, bilinçli ve nerdeyse bayalığa kaçan bir açıklıkla, emek süresine indirgeyen ilk tahlile Yeni Dünya'daki bir insanda rastlanır. Tarihî gelenekten yoksunluğunu gübre bolluğu ile gideren bir toprakta [yani] temsilcileriyle birlikte ithal edilmiş olan burjuva üretim ilişkilerinin hızla geliştiği Yeni Dünya'da yaşayan bu insan, 1719 da yazıp 1721 de baskıya verdiği gençlik eserinde modern ekonomi politiğin temel konusunu formüle eden Benjamin Franklin'dir (22). Değerli madenlerden başka bir değer ölçüsü aramamak gerektir der. Ona göre bu ölçü emektir:

> « *Gümüşün de diğer bütün şeylerin de değeri emekle ölçülebilir. Meselâ, bir insanın buğday ürettiğini, bir başkasının da gümüş elde edip arıttığını varsayalım. Bir yıl ya da belirli bir devre sonunda toplam buğday ile toplam gümüş birbirlerinin tabiî fiyatları olurlar, buğday 20 ölçek, gümüş de 20 ons ise, bir ölçek buğday elde etmek için sarfedilen emek, bir ons gümüş değerindedir. Ama üstün verimli daha yakın maden yataklarının keşfedilmesi sayesinde bir insan artık 20 ons yerine rahatlıkla 40 ons gümüş elde ediyor ve 20 ölçek buğdayı sağlamak için gerekli emek aynı kalıyorsa, o zaman 2 ons gümüş, bir ölçek buğday elde etmek için harcanan emekle aynı değerdedir, ve vaktiyle bir ons gümüş değerinde olan bir ölçek buğday bundan böyle 2 ons gümüş değerinde olacaktır,* caetaris paribus. *Demek ki bir ülkenin zenginliği, halkının satın alabileceği* emek miktarıyla *ölçülebilir.* (23)»

Ekonomi politik açısından, emek müddeti Franklin'de her şeyden önce, sınırlı bir şekilde [yani] değerlerin ölçüsü olarak görünür. Gerçek ürünlerin mübadele değerleri haline gelmesi kendiliğinden olur, bundan dolayı da, bu ürünlerin değer büyüklüklerini anlamak için sadece bir ölçü bulmak söz konusudur.

> « *Ticaret, genellikle bir emeğin (işin) diğer bir emekle mübadelesinden başka bir şey olmadığına göre, her şeyin değeri, en doğru olarak, emekle ölçülür» diyor (24).*

Buradaki emek sözü yerine gerçek emek sözü konulursa, bir emek şekliyle bir başka emek şeklinin birbirine karıştırıldığı hemen farkedilir. Meselâ, ticaret, bir kunduracının, bir madencinin, bir ressamın emeklerinin mübadelesinden ibaret olduğuna göre, çizmelerin değeri en doğru olarak, ressamın emeğine göre mi değerlendirilecek? Buna karşılık Franklin, çizmelerin, madenî ürünlerin, ipliklerin, tabloların değerinin, özel niteliği olmayan, bundan dolayı da sadece nicelik (25) bakımından ölçülebilen soyut emekle belirlendiğini düşünüyordu. Ama mübadele değerinde bulunan emeğin, ferdî emeklerin evrensel yabancılaşmasından doğan genel soyut emek yani sosyal emek olduğu düşüncesine varamadığı için, bu yabancılaşmış emeğin doğrudan doğruya parada maddeleşmiş olduğunu kabul etmesi gerçekten mümkün değildir. Demek ki ona göre, mübadele değerini yaratan emekle para arasında bir iç bağlantı yoktur ve tam tersine para, teknik bir kolaylık olsun diye dışarıdan konulmuş bir araçtır (26). Franklin, ekonomi politiğin özelliklerini belirli pratik sorunlar vesilesiyle incelediğinden mübadele değeri ile ilgili tahlillerin bilimin genel ilerleyişi üzerinde doğrudan doğruya bir etkisi

olmayacaktır.

Faydalı gerçek emekle mübadele değeri yaratan emek arasındaki çelişki Avrupa'nın dikkatini şu şekilde bir mesele olarak çekmiştir: Gerçek emeğin hangi özel türü burjuva servetinin kaynağıdır? Yani bu şu anlama geliyordu: kullanım değerlerinde gerçekleşen ya da ürünler yaratan herhangi bir emek, bundan ötürü doğrudan doğruya servet yaratmaz. Ne var ki, muarızlarına göre olduğu kadar fizyokratlara göre de meselenin can damarı hangi emeğin *değer* yarattığı değil, *artı-değeri* hangi emeğin yarattığıdır. Böylece, meseleyi basit şekliyle çözmeden önce karmaşık bir şekilde inceliyorlar. Bütün bilimlerde görülen de budur. Tarihî gelişmeleri boyunca, ancak binlerce dolambaçlı yoldan geçtikten sonradır ki asıl hareket noktalarına varırlar. Diğer mimarlardan farklı olarak, bilginler sadece hayalî şatolar kurmakla kalmazlar, ilk temel taşını atmadan önce oturulabilir birçok kat yaparlar. Burada fizyokratlar üzerinde uzun uzun durmadan az-çok yerinde sezgileriyle metayı (27) doğru bir şekilde tahlile yanaşmış olan İtalyan iktisatçılarından bir kısmını sessizce geçiştirip, burjuva ekonomisini ilk defa bütünüyle incelemiş olan İngiliz'e, sir James Steuard'a (28) gelelim. Ekonomi politiğin soyut kategorileri onda, maddî muhtevalarından henüz ayrılmakta olduğundan açık-seçik ve oturmuş değildir. Mübadele değeri kavramı (kategorisi) bunun örneğidir. Bir yerde *gerçek değeri* emek müddetiyle belirler: *«what a workman can perform in a day»* (bir işçinin bir günde yapabileceği şey), ama bunun yanında ücretle, ham maddeyi birbirine karıştırıyor (29). Bir başka yerde metanın, maddî muhtevasıyla cedelleştiği çok daha açık bir şekilde görülür. Bir metanın ihtiva ettiği tabiî maddeye meselâ, bir gümüş parçasındaki gümüşe, metanın *kendi (zatî)*

değeri (intrinsic worth) dediği halde, metanın ihtiva ettiği emek müddetine *kullanım değeri (useful value)* der.

> *«İlki, kendinden somut bir şeydir, buna karşılık, kullanım değeri, metanın elde edilmesi için sarfedilen emeğe göre hesaplanmalıdır. Maddenin dönüştürülmesi için kullanılan emek bir insanın harcadığı zamanın bir parçasıdır» (30).*

Steuard'ı kendinden öncekilerden ve sonrakilerden ayırdeden şey, mübadele değerinde görünen asıl sosyal emekle, kullanım değerlerinin yaratılmasını amaç edinen somut emek arasında yaptığı kesin ayrımdır. *«Yabancılaşarak»* genel bir eşdeğer (universal equivalent) yaratan emeğe *endüstri* dediğini» belirtiyor. Steuart, endüstri olarak emeği, sadece somut emekten değil emeğin diğer sosyal şekillerinden de ayırdediyor .Ona göre bu, Antik devirdeki ve Ortaçağdaki şekillerin aksine olarak, emeğin burjuva şeklidir. Steuart'ı özellikle ilgilendiren şey burjuva [toplumundaki] emekle, hem Avrupa'da yaptığı seyahatlerde hem de bizzat İskoçya'da çöküş devresini incelediği feodal emek arasındaki karşıtlıktır. Tabiî, kapitalizmden önceki devirlerde ürünün meta, metanın da para şekline büründüğünü Steuart çok iyi biliyordu.. Fakat servetin basit temel şekli olarak metanın ve temellükün hâkim şekli olarak da yabancılaşmanın burjuva [kapitalist] üretim devrine ait olduğunu, bundan dolayı da, mübadele değerini yaratan emeğin özellikle burjuva (kapitalist) emek olduğunu ayrıntılarıyla ortaya koyuyor (31).

Somut emeğin özel şekilleri yani tarım, manüfaktür, gemicilik, ticaret servetin gerçek kaynakları diye birbiri ardı sıra bildirildikten sonra Adam Smith, genel emeğin *[yani] işbölümü* olarak genel sosyal veçhesiyle [görü-

nen] emeğin, maddî servetin ya da kullanım değerlerinin biricik kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Burada tabiî unsuru bir türlü göremediği halde, bu unsur salt sosyal servet alanında [yani] mübadele değeri alanında onun karşısına çıkıyor. Şüphesiz Adam Smith metanın değerini, ihtiva ettiği emek müddetiyle belirliyor fakat değerin bu belirlenimini Ademden önceki devirlere uygulamaya kalkışıyor. Başka bir deyişle, basit meta bakımından ona doğru görünen şey, ücretli emek, toprak rantı gibi, sermayenin daha yüksek ve daha karmaşık şekilleri basit metanın yerini alır almaz Adam Smith için anlaşılmaz oluyor. İnsanların kapitalist, ücretli işçi, toprak sahibi, mütezim tefeci olarak değil sadece basit meta üreticileri ve basit meta mübadelecileri olarak birbirleriyle ilişki kurdukları burjuvazinin kaybolmuş cennetinde *(paradise lost)* metaların değeri, ihtiva ettikleri emek müddetiyle ölçülürdü derken bunu belirtir. Metaların değerinin ihtiva ettikleri emek müddeti tarafından belirlenişi ile metalarının değerinin emeğin değeri tarafından belirlenişini boyuna birbirine karıştırır. Ayrıntılara girdiği ve eşit olmayan emekler arasında sosyal süreci kabaca kurduğu objektif eşitliği yanılıp ferdî emeklerin (32) sübjektif eşitliği sandığı her yerde tereddüd eder. Gerçek emekten, mübadele değeri yaratan emeğe yani temel şekliyle burjuva emeğine geçişi *işbölümü* aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışır. Oysa özel mübadelenin işbölümünü gerektirdiği ne kadar doğruysa, işbölümünün özel mübadeleyi gerektirdiği o kadar yanlıştır. Meselâ, Perulularda, özel mübadele olmadığı, ürünler meta şeklinde mübadele edilmediği halde iş (emek) son derece bölünmüştü.

Buna karşılık, David Ricardo, metanın değerinin emek müddetiyle belirlendiği ilkesini açıkça ortaya koy-

muş ve bu kanunun, kendisiyle en fazla çelişir göründüğü burjuva üretim ilişkilerini de yönettiğini göstermiştir. Ricardo'nun araştırmaları sadece değerin büyüklüğü ile sınırlanmıştır, ve bununla ilgili olarak, en azından, kanunun gerçekleşmesi için belirli tarihî şartların gerektiğinden şüphe eder. Meselâ şöyle der *«değerin büyüklüğünün emek müddetiyle belirlenişi, ancak sanayide istenildiği kadar çoğaltılabilen ve sonsuz bir rekabete yol açan»* (33) metalar için geçerlidir. Gerçekte, bunun anlamı sadece şudur: değer kanunu, tam bir şekilde gelişmek için, büyük sanayi toplumunu, serbest rekabet toplumunu yani modern burjuva toplumunu gerektirir. Zaten Ricardo, emeğin burjuva şeklini, sosyal emeğin ezeli ve ebedî tabiî şekli olarak kabul ediyor. Meta sahipleri olarak bellediği ilkel balıkçı ve avcıya, bu mübadele değerlerinde maddeleşmiş emek müddetiyle orantılı olarak derhal balık ve av hayvanı mübadele ettiriyor. Böylece, ilkel balıkçıyla avcıya, iş araçlarını hesaba kattırırken 1817'de Londra Borsasında yürürlükte olan yıllık temettü tablolarına başvurdurmak garabetini gösterir. Öyle görünüyor ki burjuva toplumu dışında tanıdığı tek toplum şekli Bay Owen'in *«Parallélogrames»* larıdır. Bu burjuva dünyasına kapanıp kalmasına rağmen Ricardo, temel yapısı, dış görüşünden tamamen farklı olan burjuva toplumunu öylesine teorik bir kesinlikle ortaya serer ki Lord Brougham, onun hakkında Ricardo sanki bir başka dünyadan gelmişe benziyor diyebilmiştir. *(Mr. Ricardo seemed as if he had dropped from an other planet).* Ricardo ile doğrudan doğruya bir tartışmaya giren Sismondi, mübadele değeri yaratan emeğin salt sosyal karakteri üzerinde durmakla beraber, değerin büyüklüğünün *gerekli* emek müddetine, *«bütün toplumun ihtiyacı ile bu ihtiyacı tatmin için gerekli emek miktarı arasındaki ora-*

na» indirgenmesini *«ekonomik ilerlememizin ayıdedici niteliği»* olarak gösteriyordu (34). Boisguillebert'in, paranın, mübadele değerini yaratan emeği tahrif ettiği (karıştırdığı) hakkındaki görüşünden kurtulan Sismondi büyük sınaî sermayeyi yeriyor, tıpkı Boisguillebert'in parayı yermesi gibi. Gerçi ekonomi politik Ricardo ile son sözünü söylemiş oluyor ve böylece sona eriyor ama bu sona erme, ekonomi politiğin kendi hakkında beslediği şüpheleri temsil eden Sismondi ile tamamlanıyor.

Klasik ekonomi politiğe son şeklini veren Ricardo, değerin emek müddetiyle belirlenmesi kanununu en açık şekilde ortaya koyup geliştirdiği için, iktisatçıların yaptıkları tartışmalar, tabiatiyle, onun üzerinde toplanmaktadır. Bu tartışma, çoğu zaman büründüğü (35) yavanlıktan ayıklanacak olursa, şöyle özetlenir :

1 — Emeğin kendisinin bir mübadele değeri ve farklı emeklerin de farklı bir mübadele değeri vardır. Bir mübadele değerini, mübadele değerinin ölçüsü yapmak bir fasit daire içine düşmektir, çünkü ölçmeye yarayan mübadele değerinin kendisinin de bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu itiraz şu probleme indirgenir: emek müddeti mübadele değerinin kendiliğinden bir ölçüsü olduğuna göre, işçinin ücretini bu esas üzerinden hesaplayınız. Bunun cevabı ücretli emek teorisindedir.

2 — Bir metanın mübadele değeri, ihtiva ettiği emek müddetine eşitse bir emek (iş) gününün mübadele değeri, bir iş gününde yaratılan metaya eşittir ya da ücretin, emeğin (yarattığı) metaya eşit (36) olması gerektir. Oysa bunun tersi meydana gelmektedir. Demek ki bu itiraz şu probleme indirgenir: salt emek müddetiyle belirlenmiş mübadele de-

ğeri üzerine kurulmuş olan üretim, nasıl oluyor da şu sonucu veriyor: niye emeğin mübadele değeri, emeğin (yarattığı) ürünün mübadele değerinden düşük oluyor? Bu problemi sermayeyi incelerken çözeceğiz.

3 — Metaların pazar (piyasa) fiyatı, arz ve talepteki değişikliklere göre mübadele değerlerinin altına düşer ya da yükselir. *Sonuç olarak,* metaların mübadele değerleri, ihtiva ettikleri emek müddetiyle değil, arz ve talep arasındaki orana göre belirlenir. Pratikte, bu garip sonuç şu sorunun sorulmasına yol açar: nasıl oluyor da mübadele değeri üzerine kurulmuş bir pazar fiyatı, bu mübadele değerinden farklı oluyor ya da bu değer, ancak kendi karşıtında gerçekleşebiliyor? Bu problem rekabet teorisiyle çözülmüştür.

4 — Her zamanki gibi, tuhaf örneklerle belirtilmediği takdirde, sonuncu ve görünüşte en keskin çelişmeşudur: mübadele değeri, bir metadaki emek müddetinden başka bir şey olmadığına göre, nasıl oluyor da, emek ihtiva etmeyen metaların bir mübadele değeri olabiliyor ya da başka bir deyişle, basit tabiat kuvvetlerinin mübadele değeri nereden geliyor? Bu problem, toprak rantı teorisiyle çözülmüştür.

BÖLÜM II

PARA YA DA BASİT TEDAVÜL

Sir Robert Peel'in 1844 ve 1845 tarihli *Bankalar Kanunu* (Ban - Acts) hakkında Parlamentoda açılan bir tartışmada Gladstone, aşk bile paranın mahiyeti hakkında yapılan spekülasyonlar kadar insanların aklını başından almamıştır diye belirtiyordu. Gladstone bostancıya tere satıyordu. Oysa Petty'nin şüphelerine rağmen, para spekülasyonlarına «doğuştan yatkın» olan Hollandalılar, para hakkında kafa yorarken akıllarını kaybetmiyorlardı.

Paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz paranın tahlilinde [karşılaşılan] ilk güçlük aşılmış olur. Bu kabul edildi mi paraya özgü belirli şekilleri iyice anlamak (tasarlamak) söz konusudur sadece. Bütün burjuva ilişkileri altına yahut para ya dönüşmüş olarak, yani para ilişkileri olarak göründüklerinden ve bundan dolayı para şekli, kendisine yabancı, sonsuz çeşitli bir muhtevaya bürünmüş göründüğünden, iş biraz güçleşir.

! Bu incelemede, üretim sürecinin daha yüksek bir aşamasındaki meselâ kredi parası gibi, şekillerin değil de, sadece doğrudan doğruya metaların mübadelelerinden doğan para şekillerinin söz konusu olduğunu belirtelim.

I — DEĞER ÖLÇÜSÜ

İlk tedavül süreci, âdeta, gerçek tedavülü hazırlayan teorik bir süreçtir. Kullanım değerleri olarak varolan metalar zihinde (düşüncemizde) önce birbirlerine mübadele değerleri olarak, maddeleşmiş *genel* emekle belirlenmiş miktarlar olarak göründükleri bir şekle bürünürler. Bundan önce gördüğümüz gibi, bu sürecin gerekli safhası, metalar içinde özgül bir metanın, meselâ, *altın*'ın genel emek müddetinin doğrudan doğruya maddeleşmesi ya da **genel eşdeğer olarak ortaya çıkmasından** ibarettir. Metaların, altını para haline getirdikleri şekle bir an dönelim :

1 ton demir	= 2	ons altın
1 ölçek buğday	= 1	ons altın
1 kental kahve	= 1/4	ons altın
1 kental potas	= 1/2	garam altın
1 ton Brezilya kerestesi	= 1 1/2	ons altın
1 meta	= x	ons altın

Bu eşitlikler dizisinde demir, buğday, kahve, potas, vs., birbirlerine, altında somutlaşan yani, farklı kullanım değerlerinde bulunan gerçek emeklerin bütün özelliklerinin tamamen ortadan silindiği altında somutlaşan emeğin maddeleşmesi olarak görünürler. Değer olarak bu metalar özdeştirler (aynıdırlar), *aynı* **emeğin** maddeleşmesidirler ya da emeğin yani altının maddeleşmesinin *ta kendisidirler.*

Aynı emeğin yeknesak [bir şekilde] maddeleşmesi olarak aralarında sadece bir tek fark, bir nicelik farkı vardır ya da farklı değer büyüklükleri olarak görünürler çünkü onların kullanım değerleri *eşit olmayan* bir

emek müddetini ihtiva ederler. Bu tek tek metalar arasında genel emek müddetinin maddeleşmesi olarak karşılıklı bir ilişki vardır. Mübadele değerleri olarak birbirlerinin yerini tutmalarına yol açan aynı ilişki, altının ihtiva ettiği emek müddetini genel emek müddeti olarak temsil eder ve bunun belli bir miktarı, farklı miktarlardaki demir, buğday ve kahveyle kısacası, bütün metaların kullanım değerleriyle ifade edilir ya da eşdeğer metaların sonsuz dizisi içinde doğrudan doğruya görünür. Metaların mübadele değerleri genel olarak altınla ifade edildiğinden, altının mübadele değeri doğrudan doğruya bütün metalarla ifade edilir. Metalar birbirlerinin mübadele değeri haline geldiklerinden, altına genel eşdeğer ya da para şeklini verirler.

Altın *değerlerin ölçüsü (değer ölçüsü)* olur çünkü belirli bir miktar altınla belirli bir miktar meta aynı emek müddetini ihtiva ettikleri oranda, *bütün* metaların mübadele değerleri altınla ölçülür. Değerlerin ölçüsü olduğu ve kendi değeri de doğrudan doğruya aynı değerdeki metalarla ölçüldüğü içindir ki altın, genel eşdeğer ya da para olur. Öte yandan, bütün metaların mübadele değeri artık altınla ifade edilir. Bu değer deyiminde (kavramında) nicel ve nitel olmak üzere ayırdedilmesi gereken iki veçhe vardır. Metanın mübadele değeri, aynı yeknesak emek müddetinin maddeleşmesi şeklinde görünür. Böylece metanın değer büyüklüğü tam olarak belirir, çünkü metalar altınla eşdeğerli oldukları oranda birbirleriyle de eşdeğerlidirler. Bir yandan metaların ihtiva ettikleri emek müddetinin *genel* karakteri, öte yandan bu metaların eşdeğeri olan altın da maddeleşen bu aynı emek müddetinin miktarı ortaya çıkar. [Böylece metaların mübadele değeri] yani genel eşdeğer olarak ifade edilen ve aynı zamanda özgül bir metaya oranla bu

eşdeğerliliğin derecesini gösteren mübadele değeri ya da tek bir özgül **metayla eşdeğerli metalar şeklinde** ifade edilen mübadele değer *fiyat*'tır. Fiyat, tedavül süreci içinde metaları mübadele değerinin göründüğü şekildir.

Demek ki aynı süreçten dolayı metalar kendi değerlerini altın-fiyat olarak ifade ederler ve altını değerlerin ölçüsü yani para haline getirirler. Eğer metaların değerleri genellikle gümüşle, buğdayla ya da bakırla ölçülseydi yani değerleri gümüş-fiyat, buğday-fiyat, bakır-fiyat şeklinde ifade edilseydi, gümüş, buğday ve bakır değerlerin ölçüsü, bundan dolayı da genel eşdeğer olacaklardı. Metaların fiyat şeklinde görünmeleri için tedavül süreci içinde mübadele değerleri olarak görünmeleri gerektir. Bütün metaların mübadele değerleri ancak altına göre hesaplandığı içindir ki altın, değer ölçüsü olur. Fakat kurulmakta olan bu oranın evrenselliği, ki altına ölçü [olma] karakterini veren de sadece budur, tek tek ele alınan her metanın, kendinde ve altında bulunan emek müddetine oranla ölçülmesini yani meta ile altın arasındaki gerçek ölçünün bizzat emek olmasını gerektirir, başka bir deyişle, dolaysız trampada meta ile altın mübadele değerleri olarak birbirlerinin eşdeğerleridirler. Bu eşitliğin [eşdeğerliliğin] pratikte ne şekilde meydana geldiğini basit tedavül süreci içinde incelemek mümkün değildir. Bununla beraber, açıkça görülmektedir ki altın ve gümüş elde eden ülkelerde belirli bir miktar altın ve gümüşte hemen belirli bir emek müddeti maddeleşir; oysa altın ve gümüş elde etmeyen ülkelerde aynı sonuca bir başka yolla, millî metaların dolaylı ya da dolaysız bir şekilde mübadele edilmeleriyle yani, altın madenlerinin bulunduğu ülkelerdeki altın ve gümüşte maddeleşen belirli bir miktarda emek müddeti ile ortalama millî emeğin belli bir miktarı mübadele edilerek varı-

lır. Değer ölçüsü olabilmesi için altının bilkuvve *değişken* bir değer olması gerektir. Altın, ancak emek müddetinin maddeleşmesi olarak, diğer metaların eşdeğeri haline gelebilir. Ama bu aynı emek müddeti somut üretken emek güçlerindeki değişmeye göre, aynı kullanım değerlerinin eşit olmayan büyüklükleri şeklinde gerçekleşir. Her metanın mübadele değeri bir başka metanın kullanım değeri ile ifade edilirken yapıldığı gibi, bütün metaların değerlerini altınla ifade ederken de, altının belli bir anda, belli bir miktarda bir emek müddetini gösterdiği varsayılır. Daha önce incelediğimiz (geliştirdiğimiz) değer kanunu, altının değerinde değişiklik söz konusu olunca da geçerlidir. Metaların mübadele değeri değişmeden kalırsa, onların altın fiyatlarındaki genel bir yükselme, ancak altının mübadele değerinde bir azalmayla mümkündür. Altının mübadele değeri değişmeden kalırsa, altın-fiyatlarda genel bir yükselme ancak bütün metaların mübadele değerinde genel bir yükselmeyle mümkündür. Meta fiyatlarında genel bir düşme olduğu takdirde, bunun tersi bir durum meydana gelir. Üretimi için gerekli emek müddetindeki bir değişiklikten dolayı bir ons altının değeri azalır ya da yükselirse, diğer bütün metaların değerleri *aynı şekilde* azalır veya yükselir yani, önceden olduğu gibi, sonradan da, bütün metalar karşısında *belli* büyüklükte bir emek müddetini ifade eder. O zaman aynı mübadele değerleri, öncekinden daha büyük ya da daha küçük miktarlarda altına göre hesaplanır, ama kendi değer büyüklüklerine oranla (göre) hesaplanırlar yani aralarındaki değer oranını muhafaza ederler. 2:4:8 oranı 1:2:4 veya 4:8:16 oranıyla aynıdır. Mübadele değerlerini, altının değerindeki değişmeye göre ölçmeye (hesaplamaya) yarayan altın miktarındaki değişiklik, altının, değer ölçüsü fonksiyonunu yerine ge-

tirmesine engel olmadığı gibi, değeri on beş kat daha az olan gümüş, altının bu fonksiyonu görmesine engel değildir. Altınla meta arasındaki ölçü emek müddeti olduğuna ve altın da ancak bütün metalar onunla ölçüldüğü müddetçe değer ölçüsü olduğuna göre, metaların ölçülebilmesini sağlayan paradır inancı tedavül sürecinin sebep olduğu bir yanılmadır (37). Tam tersine, maddeleşmiş emek müddeti olarak metaların ölçülebilmesi, işte altını para haline getiren sadece budur.

Metaların mübadeleye katıldıklarının somut şekli onların kullanış değerleridir ve ancak elden çıkarılmalarıyla (yabancılaşmalarıyla, mübadele edilmeleriyle) onların kullanış değerleridir ve ancak elden çıkarılmadır ki gerçek genel eşdeğer olacaklardır. Metaların fiyatlarını belirleme onların sadece düşüncemizde (zihnimizde) genel esdeğer haline gelmesidir, altınla gerçekleştirilmesi gereken bir eşitliktir bu. Ama metalar fiyat olarak ancak düşüncemizde altına dönüştüğü ya da sadece düşüncemizdeki altına dönüştüğü ve onların para şeklindeki varoluş tarzı, gerçek varoluş tarzlarından henüz tamamen ayrılmadığı için altın, düşüncemizdeki (tasavvurumuzdaki) paraya dönüşür, altın henüz sadece değer ölçüsüdür ve gerçekte belirli miktarlardaki altın, henüz sadece belirli miktarlardaki emek müddetini adlandırmaya yarar. Altının ,para olarak büründüğü belirli şekil, metaların her durumda birbirleri için kendi mübadele değerlerini ifade ettikleri belirli şekle bağlıdır.

Mübadele edilen metaların şimdi iki görünüşü vardır : kullanış değerleri olarak gerçek, mübadele değerleri olarak soyutturlar (sadece düşüncemizde mevcutturlar). İhtiva ettikleri emeğin çifte şekli şimdi onların karşılıklı ilişkilerinde yansır : Metaların kullanış değerlerinde gerçekten varolan özel somut emektir. Oysa

[biz] genel soyut emek müddetinin onların fiyatlarında varolduğunu düşünürüz. Böylece metalar, sadece nicelik bakımından farklı olan aynı değerin yeknesak bir şekilde maddeleşmesidirler.

Bir yandan, mübadele değeri ile fiyat arasındaki fark sırf itibariymiş gibi görünür. Adam Smith'e göre emek, metaların gerçek fiyatı, para da itibarî değeridir. 1 ölçek buğday 30 işgününe bedeldir yerine bir ölçek buğday 1 ons altına bedeldir denir, [tabiî] 1 ons altın 30 işgününde elde edilmişse. Öte yandan, bu fark basit bir adlandırma olmaktan öylesine uzaktır ki gerçek mübadele süreci içinde metayı tehdit eden bütün fırtınalar bu farktan kopar, 1 ölçek buğday 30 iş gününü ihtiva ettiğinden, bunu önce emek müddetiyle belirtmek gerekmez. Ama altın, buğdaydan farklı bir metadır ve fiyatının da önceden gösterdiği gibi, bir ölçek buğdayın, gerçekten 1 ons altın [değerinde] olup olmadığını doğrulamak ancak tedavül süreci içinde mümkündür. Buğday kendini kullanım değeri olarak kabul ettirecek midir ettirmiyecek midir, ihtiva ettiği emek müddeti miktarı, 1 ölçek buğdayı elde etmek için sosyal bakımdan gerekli emek müddeti olarak gerçekleşecek midir gerçekleşmeyecek midir? Her şey buna bağlıdır. Metanın kendisi mübadele değeri *dir,* bir fiyatı *vardır.* Mübadele değeri ile fiyat arasındaki bu fark şunu gösterir: metanın ihtiva ettiği özel ferdî emek, mübadele süreci içinde, önce kendi karşıtı bakımından, sosyal emekten başka bir şey olmayan genel soyut emek olarak yani para olarak görünecektir. Böyle görünüp görünmemesi tesadüfe bağlı kalmaktadır. Demek ki, her ne kadar metanın mübadele değeri fiyatta metadan farklı ve ancak düşüncemizle [kavradığımız] bir varlığa bürünüyor ve ihtiva ettiği emeğin iki yanlı görünüşü sadece iki farklı ifade

şeklinde varoluyor ve öte yandan, genel emek müddetinin maddeleşmesi [olan] altın, gerçek metanın karşısına sadece düşüncemizdeki değerin ölçüsü olarak çıkıyorsa da, mübadele değerinin fiyat olarak ya da altının, değer ölçüsü olarak varoluşu, metanın altınla mübadele edilmesi zaruretini ve onun elden çıkarılması imkânını; kısacası, ürünün meta olmasından ya da tek bir ferdin özel emeğinin, sosyal bir nitelik kazanmak için, doğrudan doğruya kendi karşıtının şekline [yani] soyut genel emek şekline bürünmesinden doğan bütün [bir] çelişkiyi ihtiva eder. Demek ki, para yerine metayı isteyen, özel mübadele üzerine kurulmuş bir üretim düzeni isteyen (bu üretim düzeni için gerekli şartlar olmaksızın) ütopyacılar, sadece elle tutulabilen şekliyle değil, aynı zamanda değerlerin hayalî bir ölçüsü şeklinde göründüğü andan itibaren parayı «ortadan kaldırmak» istedikleri zaman tutarlıdırlar. Değerlerin görünmez ölçüsünün arkasında [bütün sertliği ile] para saklıdır.

Altının değerlerin ölçüsü ve mübadele değerinin de fiyat haline geldiği bir kere varsayıldı mı artık bütün metaların fiyatları, farklı büyüklükte tasarlanan altın miktarlarından başka bir şeyi ifade etmezler. Aynı bir şeyin [yani] altının farklı miktarları olarak birbirlerine eşittirler, birbirleriyle karşılaştırılırlar ve ölçülürler. Böylece, onları *ölçü birimi* olarak kabul edilen belirli bir altın miktarıyla göstermek teknik bir zaruret haline gelir. Bu ölçü birimi, daha küçük kısımlara ayrıldığından ve bu küçük kısımlar da daha küçük kısımlara bölündüğünden standard ölçü ya da ölçek olur (38). Oysa altın miktarlarının kendileri ağırlıkla ölçülür. Demek ki standard ölçü, madenlerin genel ağırlık ölçülerinde önceden hazır olarak bulunmaktadır. Bununla beraber, bütün madenî tedavülde bu ağırlık ölçüleri başlangıçtan itibaren, gerçek

fiyatları ölçmeye (fiyat biçmeye) yaramışlardır. Metalar artık emek müddetiyle ölçülmeleri gereken mübadele değerleri olarak değil, altınla ölçülen aynı adlandırmanın büyüklükleri olarak birbirleriyle ilişki kurduklarından *değer ölçüsü* altın, *fiyatların* ölçeği (standard ölçüsü) olur. Meta fiyatlarının farklı altın miktarları olarak birbirleriyle karşılaştırılması, böylece, itibarî bir altın miktarı halinde basılmış ve onu ufak kısımların ölçeği olarak belirten şekillerde billurlaşır. Değer ölçüsü ya da fiyat ölçeği olmasına göre altının tamamen farklı belirli şekilleri vardır ve bunların birbirine karıştırılması en saçma teorilerin ortaya atılmasına yol açmıştır. Maddeleşmiş emek müddeti olarak altın, değer ölçüsüdür; belirli ağırlıkta metal olarak altın ,fiyat ölçüsüdür. Altın, mübadele değeri ihtiva eden metalarla mübadele değeri olarak karşılaştırılınca değer ölçüsü olur. Fiyat ölçüsü olarak, belirli bir miktarda altın, diğer atın miktarları için birim hizmeti görür (39). Değeri değişken olduğu için altın, değer ölçüsüdür. Değişmeyen ağırlık birimi olarak tespit edildiği için altın [standard] fiyat ölçüsüdür. Aynı soydan büyüklüklerin miktarca belirlenmesi ile ilgili diğer bütün hallerde olduğu gibi burada da ölçü oranlarının değişmezliği (sabitliği) kesin bir rol oynar. Bir miktar altını ölçü birimi ve bunun bölünebilir parçalarını da bu birimin tâli kısımları olarak tespit etmek zarureti, gerçekten değişken bir değeri olan belirli bir altın miktarıyle metaların mübadele değerleri arasında sabit bir değer oranı kurulmuş olduğu görüşüne yol açtı. Oysa altın, fiyat ölçeği şekline bürünmeden önce metaların mübadele değerlerinin fiyatlara, altın miktarlarına dönüştükleri unutuluyordu. Altının değerindeki değişmeler ne olursa olsun, farklı altın miktarları kendi aralarında daima aynı değer oranını temsil ederler. Altının değeri, % 1000

bile düşecek olsa, 12 ons altının değeri, eskiden olduğu gibi, gene 1 ons altının değerinin daima 12 katı olur. [Demek ki] fiyatlarda sadece farklı altın miktarları arasındaki oran söz konusudur. Öte yandan, değerindeki azalma ya da artış 1 ons altının ağırlığında hiçbir değişiklik yaratmadığından, onun bölünebilir parçalarının ağırlığı da değişmez ve sabit (değişmez) bir fiyat ölçüsü olarak altın, değerindeki değişmeler ne olursa olsun aynı işi görür (40).

İlerde metal tedavülün mahiyetiyle açıklayacağımız tarihî bir süreç sonunda aynı ağırlık adı, standard fiyat olarak kulanılan değerli madenlerin durmadan değişip azalan ağırlığı için kullanıldı. Böylece İngiliz Sterlini, ilk (orijinal) ağırlığının 1/3 den azını, İskoç sterlini (Birlikten önce) sadece 1/36 kadarını, Fransız Livresi 1/74 ünü, İspanyol Maravedisi 1/1000 den az, Portekiz *Reisi* ise çok daha az bir miktarı gösterirler. Metal ağırlıkların para adları, tarihî bakımdan (çeşitli sebeplerle) kendilerinin genel ağırlık adlarından ayrılırlar (41). Ölçü biriminin, onun bölünebilir kısımlarının ve adlarının belirlenmesi bir yandan tamamen itibarî olduğu; öte yandan tedavülde genel ve zarurî bir niteliğe bürünmesi gerektiği için *kanun yoluyla* düzenlenir. Demek ki bir işlemin salt şeklî yanını yerine getirmek hükümetlere düşer (42). Paranın maddesini teşkil eden metal sosyal bakımdan belirlenmiştir. Şüphesiz, fiyatların kanunî ölçeği ülkeden ülkeye değişir. Meselâ, İngiltere'de metal ağırlığı olarak ons, *pennyweights'e, grains'*e, *carats troya'* bölünür; oysa para ölçüsü birimi olarak altın ons 37/8 *sove reigns'*e, sovereigns 20 şiline, şilin 12 peniye bölünür öyle ki 22 ayar 100 altın lira (1200 ons) = 4.672 sovereigns ve 10 şilindir. Bununla beraber, ülkeler arasındaki sınırların kaybolduğu dünya pazarında para ölçülerinin bu

yan sınıflar». Vergiler, devlet borçları, Kamu kredisi. Nüfus, koloniler. Göç.

4) Üretim ve milletlerarası ilişkiler. Milletlerarası iş bölümü. Milletlerarası mübadele, ihracat ve ithalât Kambiyo kurları.

5) Dünya pazarı ve buhranlar.

IV — ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM VE TEDAVÜL ŞARTLARINA ORANLA [BAĞLI OLARAK] DEVLETİN VE BİLİNCİN FORMLARI, HUKUKİ İLİŞKİLER, AİLE İLİŞKİLERİ.

Nota bene, şu hususları belirtmeyi unutmamak gerekir:

1) *Savaş,* barıştan önce gelir (gerçekleşir). Ücretli emek, makinalaşma, v.s., gibi bazı ekonomik ilişkiler burjuva toplumunun bağrında gelişmeden önce ordu içinde gelişmiştir. Ayrıca ordu, üretici güçler ile mübadele ve dağılım tarzları arasındaki ilşkiyi daha iyi göstermektedir (yansıtmaktadır).

2) *Şimdiye kadar bilinen idealist tarih anlayışı ve özellikle medeniyetler tarihi denilen ve dinin, devletlerin tarihinden başka bir şey olmayan tarih ile gerçek tarih arasındaki ilişki.* Bu vesileyle, günümüze kadar. tarih yazmanın farklı şekillerinden söz edilebilir: objektif denilen tarih [yazma] türü; sübjektif (ahlâkî, felsefî) tarih [türü].

3) *İkinci ve üçüncü derecedeki fenomenler:* türetilmiş ya da aktarılmış, orijinal olmayan üretim ilişkileri. Milletlerarasındaki ilişkiler bu başlık (bölüm) içinde yer alır.

4) *Günümüzün materyalizmine karşı itirazlar.* Natüralist materyalizmle ilişki.

5) *Üretken güç (üretim araçları) ve üretim ilişkileri*

kavramlarının diyalektiği. Sınırları belirtilmesi ve realitede mevcut farkları ortadan kaldırmaması gereken diyalektik.

6) *Maddî üretimin gelişmesi ile, meselâ sanatın gelişmesi arasındaki eşitsiz ilişki.* İlerlemeyi, mutad soyut şekliyle ele almaktan kaçınmak gerekir. Modern sanat, v.s.,... Bu nispetsizliğin kavranılması, pratik sosyal ilişkiler, meselâ kültür alanındaki nispetsizliğin (eşitsizliğin) kavranılmasından daha az önemli ve daha az, güçtür. Birleşik Devletlerle Avrupa arasındaki ilişkiler. Hakikî güçlük, üretim şartlarının, hukukî sisteme oranla, eşitsiz şekilde nasıl geliştiğini belirlemektir. Böylece, meselâ, Roma özel hukuku (ve bir dereceye kadar ceza hukuku ve amme hukuku) ile modern üretim arasındaki ilişki.

7) *Bu görüş zarurî bir gelişmenin sonucudur [zarurî bir gelişmeden doğar].* O halde, tesadüfü [de] doğrulamak [haklı göstermek] gerekir. Nasıl yapmalı bunu? (Özellikle de hürriyeti). Haberleşme (ulaşım) araçlarının etkisi. Evrensel tarih her zaman varolmadı: evrensel tarih, önceki tüm tarihin sonucudur.

8) *Tabiî faktörler, hiç şüphesiz,* sübjektif ve objektif bakımdan, *hareket noktasını temsil ederler.*

[Yunan sanatı ve modern toplum]

Sanata gelince, bilindiği gibi sanatın serpilip geliştiği bazı devirler, ne toplumun genel gelişmesine ne de, sonuç olarak, toplumun âdeta çatısını teşkil eden maddî temelinin gelişmesine tekabül ederler. Meselâ, Yunanlılar, hatta Shakespeare, modern [mitlerle] kıyaslanırsa [bunun böyle olduğu görünür]. Bazı edebî türlerin [formların] (meselâ *destan*'ın), sanat üretiminin bir üretim olarak ortaya çıktığı andan itibaren, o unutulmaz klâsik şekliyle yaratılamıyacağı bile kabul edilmektedir. Demek ki, sanat

alanında, bazı önemli sanat eserlerinin, sanatın ancak pek az geliştiği bir safhada mümkün olduğu kabul edilmektedir. Sanat dünyasında farklı edebî türler eşitsiz bir şekilde geliştiğine göre, genel olarak sanatın gelişmesiyle toplumun gelişmesi arasında aynı eşitsizliklerle karşılaşmak şaşırtıcı değildir. Güç olan şey, bu çelişkilerin genel bir şekilde formüle edilmesidir; ama bunların ne türden oldukları belirtildi mi kendiliklerinden açıklanırlar.

Meselâ, Yunan sanatı ve Shakespeare'nin sanatı ile çağdaş devir arasındaki ilişkileri ele alalım. Bilindiği gibi Yunan mitolojisi, sadece Yunan sanatının donatım merkezi olmakla kalmadı, aynı zamanda onun beslendiği toprak da oldu. Yunanlıların hayalgücünü, ve dolayısıyle, Yunan mitolojisini besleyen sosyal ilişkiler ve tabiata bakış tarzı *otomatik dokuma makinalarıyla,* lokomotiflerle, telsiz telgraflarla bağdaşabilir mi? Robert and Co'nin yanında bir Vulkan, paratonerin yanında bir Jupiter, Credit Mobilier'nin yanında bir Hermes nedir ki. Bütün Yunan mitolojisi tabiat kuvvetlerini hayal gücüyle yönetiyor ve onları hayalinde istediği kalıba sokuyor. Ama tabiat kuvvetlerine gerçekten hükmedilince mitoloji de ortadan kalkıyor. Pringting-house square'nin *(Times* gazetesinin basıldığı matbaa) yanında bir FAMA nedir ki?...

Yunan sanatı mitolojisini yani tabiatın ve sosyal kanunların halkın hayal gücü tarafından henüz bilinçsiz ama artistik bir şekilde özümlenmesini gerektiriyor. Malzemeleri bunlardır. Demek ki Yunan sanatı herhangi bir mitolojiye, *tabiatın* henüz bilinçli olmayan herhangi bir özümlendirilmesine dayanmıyor. (Tabiat dediğimizde toplum dahil, objektif olan her şeyi kastediyoruz). Yunan sanatının serpilip gelişmesine elverişli toprağı sağlayan şey, bir mitolojidir. Yunan sanatı, ne Mısır mitolojisine dayanarak, ne de tabiat ile mitolojik ilişkilerin, [yani] mitoslarla dile ge-

tirilen ilişkilerin artık varolmadığı ve sanatçının, mitolojiden bağımsız bir hayal gücüne sahip olmasını gerektiren bir toplumda serpilip gelişebilirdi.

Öte yandan, barut ve kurşun devrinde Aşil mümkün müdür? Ya da «İlyada» matbaa, daha doğrusu, baskı makinası yanında yer alabilir mi? Şarkılar, efsaneler, ve ilham perileri, epik şiire elverişli şartların ortadan kalkması gibi, dizgi makinasının karşısında tutunabilir mi? Güçlük, Yunan sanatının ve destanın sosyal gelişmenin bazı formlarına bağlı olduğunu anlamakta değidir; anlaşılması güç olan şey, Yunan sanatının ve destanının bize hâlâ estetik bir zevk vermeleri ve birçok bakımdan, bizim için bir normu, hatta erişilmez bir modeli temsil etmeleridir.

Yetişkin bir insan, çocuklaşmadıkça bir daha çocuk olamaz artık. Ama çocuğun, sadeliğine, yalınlığına duygusuz kalabilir mi? Ve çocuğun, gerçekliğini (hakikatini), daha yüksek bir seviyede, yeniden yaratmaya çalışmaz mı? Çocuğun yapısında her çağ kendi niteliğini, tabiî gerçekliği içinde yeniden canlandığını görmez mi? İnsanlığın «tarihî çocukluğu, artık tam olarak serpilip geliştiği anda, geri gelmiyecek bir anın ölümsüz çekiciliğini niçin göstermesin? Kötü yetiştirilmiş çocuklar vardır, erken gelişmiş çocuklar vardır.» İlk çağdaki kavimlerin pek çoğu bu kategoriye dahildir. Yunanlılar normal çocuklardı. Sanatlarının (eserlerinin) bize çekici gelmesi, bu sanatı yaratan toplumun az gelişmişliği ile çelişmiyor: tersine bu çekicilik o ilkelliğin bir sonucu oluyor. [Bu da bize] bu sanatın yeterince gelişmemiş sosyal şartlar altında ortaya çıktığını, ancak bu şartlar altında ortaya çıkabileceğini ve bir daha geri gelmeyeceğini gösteriyor.

(1) «Çünkü her mal iki türlü kullanılabilir. Birincisi, malın kendisine özgüdür ama ikincisi değildir. Meselâ, bir sandal giyilir de mübadele de edilir. Her iki durumda da sandalın kullanım değerleri söz konusudur. Çünkü sandalı, kendisinde bulunmayan bir şeyle, söz gelişi, yiyecekle değiştiren kimse de sandalı sandal olarak kullanmıştır. Ama onun tabiî kullanım değeri bu değildir. Çünkü sandal mübadele edilmek için yapılmamıştır. Diğer mallar için de durum aynıdır. (ARİSTO, **De Republica,** Kitap I, bölüm 9)

(2) Bundan dolayı, Alman intihalciler «mal» dedikleri kullanım değerini incelemeye bayılıyorlar. Meselâ bak: L. STEİN: System der Staatswissenschaft (ekonomi politik sistemi). Stuttgart ve Tübingen, cilt 1, mallar bölümü, s. 134. Mallar hakkında doğru bilgiler için **Indications sur les sciences des marchandises'**e başvurmak gerektir.

(3) İngiliz iktisatçıları «Unskilled labour» (kalifiye olmayan, kaba emek) diyorlar.

(4) İlkel kollektif mülkiyetin Slavlara has hattâ sadece Ruslara has bir mülkiyet şekli olduğunu sanmak, bu son zamanlarda yaygınlaşan gülünç bir ön-yargıdır. Romalılarda, Germenlerde, Keltlerde varolan ama bugün bile türlü şekillerde (kısmen bir kalıntı şeklinde de olsa, Hindistan'da rastlanan ilkel şekildir bu. Asya'da özellikle Hindistan'da kollektif mülkiyet şekilleri üzerinde yapılacak derin bir inceleme, ilkel kollektif mülkiyetin farklı şekilleri dağılırken, farklı mülkiyet şekillerini yarattıklarını gösterecektir. Bundan dolayıdır ki, meselâ Roma'da ve Germenlerdeki özel mülkiyetin farklı orijinal tipleri, Hindistan'daki kollektif mülkiyetin farklı şekillerinden çıkartılabilir.

(5) İlk baskısında **altın** demiş, 1. nüshada kendi eliyle para diye düzeltmiş.

(6) «Tabiî haldeki maddede hiç bir zaman değer yoktur» MAC CULLOCH: **Discours sur l'origine de l'économie politique** Prévot'nun çevirisi, Cenevre 1825, s. 57. Bir Mac Culloch'un bile, maddede ve değerle hiçbir ilgisi olmayan yarım düzine daha başka şeyde değerin unsurlarını gören alman «düşünürlerinin fetişizmini» ne kadar aştığı görülmektedir.

(7) BERKELEY: **The querist,** Londra, 1750 (s. 1) **«Whether the four elements, and man's labour therein, be not the true source of wealth?»**

(8) Th. COOPER: **Lectures on the Elements of Political Economy,** Londra, 1831 (Columbia, 1820), s. 99.

(9) Faydalı bir şeyin yani bir kullanım değerinin yaratılmasına yarayan emekle, servetin belirli bir sosyal şeklini yani mübadele değerini yaratan emek arasındaki farkı bir türlü anlamayan F. List —zaten anlamak onun pratik ve faydacı zekâsına yabancı bir şeydir— modern İngiliz iktisatçılarında sadece mısırlı Musa'nın müntehillerini görmektedir.

(10) Malthus'un da doğru olarak belirttiği gibi, ekonomik ilişkilerin özgül şeklini hiçbir yerde hesaba katmadan düşünen J.B. Say ve Bastiat gibi kurnaz iktisatçılara **«hizmet»** kategorisinin ne gibi bir hizmeti dokunacağı tasavvur edilebilir.

(11) «[Standart] ölçülerin, ölçülen şeyle bir ilgisi bulunması ve ölçülen şeyin, âdeta, ölçmeye yarayan şeyin ölçüsü olması gerektir.» MONTANARI: **Della Moneta,** s. 48, Custodi'nin derlemesi, cilt III. **Parte antica.**

(12) Aristo mübadele değerini ancak bu belirli şekliyle tasavvur ediyor. Bak. dipnot 1.

(13) Aynı ifadeyi Genevesi de kullanmıştır (Marx, 1. nüshaya kendi eliyle not düşmüş).

(14) İlkel topluluk olarak kabul edilen özel aile konusunda Aristo aynı şeyi belirtiyor. Ne var ki, ailenin ilkel şekli kabile ailesidir ve ancak bunun tarihî analiziyledir ki özel aile ortaya çıkar. «Çünkü ilkel toplulukta (yani ailede) mübadeleyi gerektiren bir

şey yoktu» (**De Republica** [ibid., Bekkeri Oxonii baskısı, 1837, cilt x, s. 14])

(15) «Aslında para, alım-satımı gerçekleştirmeye yarayan bir araçtan başka bir şey değildir (şu alım-satımdan neyi anladığınızı lütfen söyler mirsiniz?) (TH. HODSKIN: **Popular Political Economy,** Londra, 1827, s. 178, 179).

(16) Petty ve Boisguillebert'in eserleriyle karakterlerini karşılaştırmalı bir inceleme 17. yüzyıl sonuyla 18. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa arasındaki sosyal karşıtlığı aydınlattıktan başka, İngiliz ve Fransız ekonomi politikleri arasındaki millî karşıtlığın oluşumunu açıklamayı da sağlayacaktır. Aynı karşıtlık 17. yüzyıl sonunda Ricardo ile Sismondi arasında tekrarlanır.

(17) Petty, üretken güç olarak kabul edilen işbölümü fikrini de geliştirmiş ve bunu Adam Smith'den çok daha geniş bir planda gerçekleştirmiştir. (Bak. **An Essay Concerning the Multiplication of Mankind,** 3. baskı, 1686, s. 35-36). Bu eserde, iş bölümünün üretimde sağladığı faydaları, sadece bir saatin yapımı (imali) örneğini (daha sonraları, bir iğnenin yapımı örneğine dayanarak Adam Smith'in yaptığı gibi) ileri sürerek değil, aynı zamanda bir şehri ya da bütün bir ülkeyi, büyük fabrikalar yönünden inceleyerek gösterir. 26 Kasım 1711 tarihli **Spectator,** Sir William Petty'nin bu hayranlık verici açıklamasına **«İllustration of the admirable Sir William Petty»** başvuruyor. Demek ki, Mac Culloch, **Spectator'**un, Petty'yi daha genç bir yazarla karıştırdığını sanmakla hataya düşüyor. (Bak. Mac Culloch: **The Litterature of Political Economy, a classified catalogue,** Londra, 1845, s. 105). Petty, yeni bir bilimin kurucusu olduğunun bilincine varmıştır. Kendi metodunun «geleneksel bir metot» olmadığını söylüyor. Spekülâtif kanıtları sıralamak yerine, rakamların, ağırlıkların, ölçülerin diliyle **(in terms of number, weight or measure)** konuşmayı denedi diyor. Fertlerin değişebilen görüşlerine, fikirlerine ve tutkularına bağlı nedenleri incelemeyi başkalarına bırakıyor (mutable minds, opinions, appetites and passions, **Political Arithmetic,** Londres 1699, önsöz) Meselâ, İrlanda'yla yukarı İskoçya'nın bütün ahalisini ve taşınabilir mallarını Büyük Britanya'ya aktarmayı teklif etmesi onun dahiyane cüretini gösterir. Böylece, emek müddetinden tasarruf edilecek, emeğin üretken gücü artırılacak ve «kralla uyrukları daha zengin daha kuvvetli» olacaktır. **(Political Aritmetic,** bölüm IV, s. 225). Hollanda'nın tüccar bir devlet olarak önemli

bir rol oynamaya devam ettiği; Fransa'nın ilk büyük tüccar devlet olmaya yüz tuttuğu bir devirde İngiltere'nin dünya pazarını ele geçireceğini ispatladığı **Aritmétique Politique** adlı eserin bölümünde de bu cüret görülür: «That the King of England' subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world» (İngiltere kralının uyruklarının dünya ticaretini yönetecek kadar yeterli ve gerekli sermayeleri var) (**İbid,** bölüm, x, s. 272). «İngiltere gibi büyük bir Devlet engelleri aşabilir (s. 247 ve devamı). Onun bütün yazıları kendine özgü ince bir alayla doludur. Meselâ, tıpkı bugün Avrupalı iktisatçılara örnek olan İngiltere gibi, o zamanlar İngiliz iktisatçıları için örnek bir ülke olan Hollanda, dünya pazarını ele geçirdiği zaman, bunun kendiliğinden meydana geldiğini gösterir. «Without such angelical wits and judgement, as some attribute to the Hollanders» (Birçoklarının Hollandalılara atfettikleri bu olağanüstü anlayış olmaksızın) (**İbid,** s. 175, 176). Ticaretin şartı olarak vicdan hürriyetini savunur» çünkü yoksullar çalışkandırlar, ve daha az zengin olmalarına rağmen, Tanrı'ya daha yakın olduklarını düşünmelerine müsaade edildiği sürece çalışmayı ve emeği Tanrıya karşı bir görev bilirler». Demek ki, ticaret şu ya da bu dine değil, daha çok topluluğun **hétérodoxe** unsurlarına bağlı olacaktır (**İbid, s. 183-168).** Hırsızların yararına halktan özel vergiler alınmasını öğütlüyor. Çünkü hırsızlar tarafından haraca kesildir **(İbid, s. 199).** Buna karşılık, serveti çalışkan insanların elinden alıp, yiyip içmekten, gülüp eğlenmekten ve **metafizik** yapmaktan başka bir şey düşünmeyen insanların cebine aktaran vergileri kabul etmiyor Petty'nin eserlerine kitabevlerinde pek rastlanmaz, ya da bunların eski ve kötü baskıları tek tük bulunur. Şaşılacak şeydir bu. Çünkü William Petty sadece İngiliz ekonomi politiğinin babası değil, aynı zamanda Henry Petty'nin öteki adıyla, İngiliz Whigs'lerin Nestor'u, Landsdowne Marquissinin de atasıdır. Aslında Landsdowne ailesi, Petty'nin eserlerinin tamamını, kendi biyografisini vermeden, pek basamaz. Tıpkı büyük whigs ailelerinin çoğunda olduğu gibi, onun da kökenlerini anlatırken bu böyledir. «the less said of them the better» (ondan ne kadar az söz edersen o kadar iyidir).

(18) Devrin «kirli malî oyunlarına» rağmen, Boisguillebert, «maliye bilimi, tarımdan ve ticaretten yararlanmanın derin bilgisinden başka bir şey değildir» der. **le Détail de la Franse** (1697), **Economistes financiers du xviii. siècle,** Eugène Daire basımı, Paris, 1843,

cilt 1, s. 241).

(19) **romane** ekonomi politiği değil, Fransız ekonomi politiği, çünkü İtalyanlar, napoli ve milano ekollerinde İngiliz ve Fransız ekonomi politikleri arasındaki uyuşmazlığı ortaya sererler oysa, bir önceki devrin İspanyolları basit merkantilistlerden ya da merkantilizmin, Uztaris gibi, değişikliğe uğramış tilmizlerinden başka bir şey değildirler ya da Jovellanoş gibi (bak. Obras, Barcelona, 1839-1840) Adam Smith'le birlikte, «orta yolcu» durlar.

(20) 1. baskıda: **sieht** (gözönünde tutmaktadır) yerine **cucht** (araştırmaktadır) demiş. İkinci nüshada, kendi eliyle düzeltilmiş.

(20) «Hakikî servet... sadece geçim ihtiyaçlarının değil, her türlü fazlalığın, şehvetimizi tatmin eden her şeyin giderilmesidir. (BOİSGUİLLEBERT, **dissertation sur la nature de la richesse,** etc **ibid,** s. 403). Ne var ki, Petty aç gözlü ve karaktersiz, havai bir serüvenciydi, oysa Buisguillebert, XIV. Louis'nin hizmetinde olmasına rağmen, ezilen sınıflardan yana çıkıyor, bunu da hem cesurca hem de akıllıca yapıyordu.

(21) Proudhoncu şekliyle fransız sosyalizmi de, aynı geleneksel millî hastalıktan mustariptir.

(22) **B. FRANKLİN:** The Works of, etc., I. Sparks basımı, cilt II, Boston 1836: «A modest Inquiry, into the Nature and Necessity of a Paper Currency.»

(23) **Aynı eser,** s. 265: «Thus the riches of a country are to be able to purchase».

(24) «Trade in general being nothing else but the exchange of labor, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour **(aynı eser,** s. 267).

(25) **Aynı eser, «Remarks and Facts relative to the American paper Money»,** 1764.

(26) Bak. **«Paper on American Politics»:** «Remarks and Facts relative to the American Paper Money», 1764

(27) Meselâ bak, **GALLİANİ, Della Moneta,** cilt III, **Scrittori Classici Italiani di economia politica** (Custodi basımı), **Parte Moderna,** milano, 1803, «Nesneye değer katan tek şey emektir **(fatica) diyor,** s. 74. Bir Güneylinin, emeği **fatica** kelimesiyle belirtmesi, dikkate değer.

(28) STEUART'ın «An Inquiry into the Principles of Political Economy, being on essay on the science of domestic policy in free nations» adlı kitabı, Adam Smith'in «Wealth of Nations» adlı eserinden on yıl önce, 1767'de ilkin Londra'da 2 cilt olarak yayımlanmıştır. 1770 Dublin baskısından aktarıyorum.

(29) STEUART, **aynı eser**, cilt 1, s. 181-183.

(30) STEUART, **aynı eser,** cilt 1, s.361-362: **«represents a portion of a man's time».**

(31) İsparta'da, Roma'da, hatta Atina'da değil, XVIII. yüzyıldaki sanayi ülkelerinde de toprak sahibi için doğrudan doğruya kullanma değerleri üretmeye yönelmiş ataerkil tarım şeklini bir «kötüye kullanma» olarak kabul ediyor. Kötüye kullanılan bu tarım **(this abusive agriculture)** bir ticaret değil, doğrudan doğruya bir geçim aracıdır. Burjuva toplumundaki tarım, köyleri lüzumsuz insanlardan kurtarıyorsa. burjuva toplumundaki manüfaktürde de fabrikayı lüzumsuz kol işçilerinden kurtarıyor.

(32) Meselâ Adam Smith şöyle diyor: «işçi için, eşit miktarlarda emeğin her zaman ve her yerde eşit değerde olması zarurîdir. Normal sağlık, güç ve faaliyet (çalışkanlık) bakımından ve ortalama hüner derecesine göre, bir işçinin, dinlenmesinden, hürriyetinden ve mutluluğundan daima aynı miktarda vazgeçmesi gerekmektedir. Demek ki, emeğinin karşılığında aldığı meta miktarı ne olursa olsun, ödediği bedel hep aynıdır. Bu bedel, bu metalardan bazan daha fazla, bazan daha az miktarda satın almasını sağlar; çünkü değişen sadece metaların değeridir, yoksa onları satın alan emeğin değeri değil. Sonuç olarak, kendi değeri hiç değişmeyen emek, metaların gerçek ölçüsüdür **(Wealth of Nations,** Kitap 1, bölüm V, Wakefield basımı, Londra, 1835-1839), cilt 1, s. 104).

(33) D. RİCARDO: **On the Principles of Political Economy and Taxation.,** 3. baskı, Londra, 1821, s. 3.

(34) **SİSMONDİ: Etudes sur l'èconomie politique,** cilt II, Bruxelles, 1837, «kullanım değeri ile mübadele değeri arasındaki karşılıktır bu», s. 161

(35) Şüphesiz, bu yavanlık Constancio'nun Ricardo'dan yaptığı Fransızca çeviriye J.B. Say'in koyduğu dipnotlarında görülür ve M.

Macleod'un bu yakınlarda yayınlanan **Theory of Exchange** (Londra 1858) adlı eseri de ukalalığın daniskasıdır.

(36) Burjuva iktisatcılarının Ricardo'ya yönelttikleri bu itiraz daha sonra sosyalistler tarafından ele alındı. Formülün teorik doğruluğu kabul edildiğinden, pratikte teoriyle çelişkiye düşülmesi kınandı ve teorik ilkeden ileri geldiği sanılan sonucun pratikte gerçekleştirilmesi burjuva toplumundan istendi. Hiç değilse böylece, İngiliz sosyalistleri ekonomi politiğin karşısına Ricardo'nun mübadele değeri formülünü çıkardılar. Sadece eski toplumun temel ilkesi içinde yeni bir toplumun ilkesini değil, aynı zamanda klasik ingiliz ekonomi politiğinin vardığı genel sonucu dile getiren ricardo formülünü icad edenin de kendisi olduğunu ilân etmek proudhon'a düşmüştü. Manche'ın öbür kıyısında proudhon ben buldum derken, Ricardocu ütopist yorumun İngiltere'de çoktan unutulmuş olduğu ispat edildi. (Bak. **Misère de la philosophie,** Paris, 1847, s. 18 ve devamı).

(37) Gerçekte Aristo, metaların fiyatları, metaların mübadele değerini gerektirir der: «Para olmadan önce de mübadele vardı, çünkü bir eve karşılık 5 yatak ya da 5 yatak değerinde para vermek aynı şeydir.» Öte yandan, metalar birbirleri karşısında ancak fiyat, para aracılığı ile, metaları ölçülebilir hale getirmektedir. «Her şeyin bir fiyatı olmalıdır çünkü böylece daima mübadele ve bundan dolayı da toplum varolacaktır. Bir ölçü olarak, para, gerçekte nesneleri ölçmeye yaramakta sonra da onları birbirlerinin eşdeğerleri haline getirmektedir. Çünkü mübadele olmadan toplum olmaz ama eşitlik olmadan mübadele ve ölçülebilirlik olmadan da eşitlik olmaz». Aristo, parayla ölçülen bu çeşitli objelerin, ölçülemez büyüklükleri meydana getirdiklerini saklamıyor. Onun araştırdığı şey, metaların mübadele değeri birimidir ve ilk Çağ'da yaşamış bir Yunanlı olarak bu birimi bulması imkânsızdı. Pratik ihtiyaçlar söz konusu olunca Aristo, aslında ölçülemez olanı, para aracılığıyla ölçülebilir hale getirerek işin içinden sıyrılıyor. Şüphesiz ki bu kadar farklı objelerin ölçülebilmesi imkânsızdır fakat pratik ihtiyaçlar bakımından bu mümkün olmaktadır (ARİSTO: **Ethica Nicomachea,** Kitap V, bölüm VIII.)

(38) İngiliz parasının ölçü birimi olan bir onsluk altının ufak parçalara ayrılmamış olmasının tuhaflığı şöyle açıklanır: «Başlangıçta para sistemimiz sadece gümüş kullanımına dayanıyordu. Bundan dolayı bir ons gümüş daima belli sayıda ufak paraya bölü-

nebilir; ama altın, sırf gümüşe dayanan bir para sistemine daha sonra dahil edildiği için 1 ons altın, ufak paralar halinde darbedilemez (basılamaz) **MACLAREN ,History of the Currency,** s. 16, Londra 1858.

(39) İlk baskıda, altın (gold) kelimesi yok; II. No. li nüshada el yazısıyla düzeltilmiş.

(40) «Altının değeri durmadan değişebilir, bununla beraber, sanki hiçbir değişikliğe uğramamış gibi, değer ölçüsü olmakta devam eder. Değeri azalmadan önce bir altın guine (21 şilin) ile 3 ölçek buğday ya da 6 günlük bir emek (işgücü) satın alınabilecekken; değeri azaldıktan sonra sadece 2 ölçek buğdayla 4 günlük bir emek satın alınabilecektir. Her iki durumda da buğday ve ekmekle altın arasındaki oranlar belli olduğundan, onların karşılıklı değerleri bu oranlardan çıkarılabilir, başka bir deyişle, 1 ölçek buğdayın 2 günlük emeğe eşit olduğunu ortaya koyabiliriz. Değerin ölçülmesi başka hiçbir şeyi gerektirmez ve bu, değerin azalmasından önce de sonra da kolayca belirlenir. Bir şeyin değer ölçüsü olarak ayrıcalık kazanması, onun kendi değerinin değişebilirliğine hiçbir şekilde bağlı değildir **(BAİLEY, Money and its vicissitudes'** Londra, 1837, s. 9, 10).

(41) Adları bugün sadece düşüncemizde varolan paralar bütün ülkelerde en eski olanlardır, bunların hepsi bir zamanlar gerçek paraydılar (geniş ölçüde ele alınırsa bu son cümle doğru değildir) ve gerçek para oldukları içindir ki hesaplar bunlarla yapılmıştır **(GALLIANI, Della Moneta,** s. 153).

(42) Romantik A. Müller şöyle diyor: «Bizim görüşümüze göre. her bağımsız hükümdar madenî paraya ad takmak, ona itibarî sosyal bir değer, itibar ve unvan vermek hakkına sahiptir **(A.H. MULLER, Die Elemente der Staatskunst,** cilt II, s. 228. Berlin (1809). Ünvan konusunda saray danışmanı haklıdır. Sadece **cevheri** (Özü, maddeyi) unutuyor. Fikirlerinin ne kadar karışık olduğunu, meselâ şu sözler göstermektedir: «Hükümetin **büyük bir cömertlikle** bedava para bastığı (Müller, para basımı masraflarını İngiliz bankalarının kendi ceplerinden karşıladıklarını sanmaktadır), sikke vergisi almadığı özellikle İngiltere gibi bir ülkede para fiyatının doğru olarak tespit edilmesinin önemini herkes anlamaktadır; bundan dolayı, hükümet altın para fiyatını piyasa fiyatının çok daha üstünde tespit etseydi ve şimdi olduğu gibi, 1 ons altına 3 sterlin

17 şilin 10,5 peni ödemek yerine 1 ons altının fiyatını 3 sterlin 19 şilin olarak tespit etseydi bütün altınlar Darphanede toplanacak ve burada alınan gümüş daha ucuz olan altınla piyasada mübadele edilecek ve altın gene Darphaneye getirilecek, para sistemi de bozulacaktı (s. 280-281). İngiliz parasını karışıklıktan kurtaracağım diyen Müller'in kendisi **karışıklığa** düşüyordu. Demek ki peni ile şilinin burada 1 ons altının ufak kısımlarının adlarından başka birşey olmadıkları için Müller altın onsun, altın, gümüş ve bakıra (bronza) ayrıldığını sanıyor ve böylece İngilizleri üçlü bir para ölçüsü uyguladıkları için övüyor. Aslında altının yanında gümüşün para ölçüsü olarak kullanılmasına III. George'un hükümdarlığının 56. yılında 68. kanunla kesin olarak son verilmişti. II. George'un saltanatının 14. yılında 42. kanunla 1734'de ortadan kaldırılmıştı. Pratikte ise çok daha önceden kalkmıştı. M. Müller'in ekonomi politik hakkında sözde iki yüce görüşe sahip olmasını nitelendiren özellikle iki şey vardı: birincisi ekonomik olgular konusundaki bilgisizliği, ikincisi de felsefeye karşı özentiden ileri gitmeyen tutumu.

(43) «Yunanlılar parayı hangi amaç için kullanıyorlar diye sorulduğunda Anacharsis hesap yapmak için demişti» (ATHENAEUS, **Deipnosophistai,** kitap IV, 49, cilt II, s. 120 Schweighauser yayını, 1802).

(44) Adam Smith'i Fransızcaya ilk çevirenlerden biri olan G. Garnier, hesap parasıyla gerçek paranın ne oranda kullanıldığını saptamak gibi garip bir işe kalkışmıştı, oran onda birdir. **(G. GARNIER,** Historie de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité, cilt 1.

(45) Tütünü kanunî para ilân eden fakat değerini İngiliz parasıyla ölçen yani yarım kilo tütünü 1 peni olarak kabul eden 1723 tarihli Maryland kanunu, belirli miktarda paralarla ineklerin ve öküzlerin eşdeğerli olduğunu kabul eden **leges barbarorum**'ları hatırlatmaktadır. Bu durumda hesap parasının gerçek maddesi altın ve gümüş değil, öküzle inektir.

(46) Meselâ, DAVİD URQUHART **«Familiar Words»** adlı eserinde şöyle der: «altının değeri bizzat altınla ölçülmelidir. Herhangi bir maddenin kendi değeri nasıl olur da diğer objelerle ölçülebilir? Altının değeri kendi ağırlığı tarafından değil de bu ağırlığın kalpazanca adlandırılması tarafından tespit edilecek ve bir ons şu

kadar lira ve küsür değerinde olacak... Buna kalpazanlık derler, ölçü tespit etmek değil (Londra, s. 104-105).

(47) «Ticaretin ölçüsü olarak para da diğer bütün ölçüler gibi, mümkün olduğu kadar kararlı tutulmalıdır. Paranız, değer oranı durmadan değişen iki metadan meydana gelmişse böyle bir şey imkânsızdır (JOHN LOCKE **Some Considerations on the Lowering of Interest,** etc. 1961, s. 65, 7. baskı, Londra, 1768, cilt II).

(48) Metinde İngilizce yazılmış.

(48a) Locke özellikle şöyle diyor: «Meselâ vaktiyle yarım kuron denilen şeye şimdi 1 kuron da deseniz değer, metal miktarıyle belirlenmiş olarak kalacaktır. Bir paranın ihtiva ettiği gümüş-metal miktarını, değerini düşürmeksizin, 1/20 azaltabilirsiniz, değerinden bir şey kaybetmeden, miktarını (ağırlığını) 19/20 de azaltabilirsiniz. Bu teoriye göre, 60 misli gümüş-metal ihtiva eden bir kuronun satın alabileceği kadar baharat, ipek ya da başka metalar satın alabilmek için 1 peniye kuron demek yeter. Şu halde, yapabileceğiniz tek şey daha az bir miktar gümüşe daha büyük bir miktarın işaretini ve adını vermektir. Ama borçları ödeyen, metaları satın alan ad değil, gümüştü. Eğer paranın değerini yükseltmek, sadece bir gümüş paranın ufak parçalarına dilediğiniz adı vermekten, meselâ 1 ons gümüşün sekizde birine peni demekten ibaretse, gerçekte paranın oranını istediğiniz kadar yüksek tutabilirlirsiniz». Locke, Lowndes'a verdiği cevapta piyasa fiyatının para fiyatından yüksek olması «gümüşün değerinin yükselmesinden değil, gümüş paranın ağırlığının azalmasından ileri gelir», aşınmış 77 şilin normal ağırlıktaki 62 şilinden bir zerre bile ağır gelmeyecektir diyor ve haklı olarak, tedavüldeki paranın gümüş ağırlığının azalmasına bağlı kalmaksızın ham gümüşün piyasa fiyatının para fiyatından biraz daha yüksek olabileceğini çünkü ham gümüş ihracına müsaade edildiğini gümüş para ihracının ise yasak olduğunu belirtiyordu. (Bak. **Some considerations,** s. 54 - 116..) Locke, ekonomik soruna da yanaşmaktan kaçındığı gibi, devlet borçları sorununa da değinmemeye dikkat ediyordu. Ekonomik sorun şuydu: tıpkı ham gümüşün gümüş paraya oranı gibi, kambiyo kuru da açıkça gösteriyordu ki tedavüldeki para, gerçek gümüş kaybına oranla değerinden çok şey yitirmiş değildi. Tedavül araçları bölümünde bu meseleye tekrar döneceğiz. **A Discourse concerning Coining the new money lighter, in answer to. Mr. Locke's consideration,** (Londra, 1696) adlı eserinde Nic-

holas Barbon, Locke'u bu çetrefil konuya çekmek için boşuna uğraştı.

(49) STEUART: **An Inquiry into the Principles of Political Economy** Dublin, 1770, cilt II, s. 154.

(50) **The Querist** (Londra, 1750, s .3) **Queries on Money** (Para Sorunrunları) aslında fikirden yoksun değildir. Özellikle Berkeley, «bir milletin zenginliği için altın ve gümüş bütün basit insanların sandığı kadar gerekli değildir, kuzey Amerika kolonilerinin gelişmesi bunu gün ışığına çıkarmıştır» diye belirtirken haklıdır.

(51) Tıpkı XVII. yüzyıl İngiliz ekonomistlerinde olduğu gibi. Fiyat burada, somut eşdeğer anlamına gelmektedir.

(52) Birinci baskısında **«altın»** demiş, II. nüshada kendi eliyle düzeltmiş.

(53) STEUART: **An Inquiry into the Principles of Political Economy,** cilt II, s. 154, 299.

(54) Bu defa, merkezî Berberistanın ortasına nakledildiğinden, son buhran vesilesiyle, bazı İngiliz çevreleri düşünsel Afrika parasını göklere çıkardılar. Berberîlerde ticarî ve sınaî buhranların olmayışı, külçelerinin düşünsel ölçü birimine atfediliyordu. Ticaret ve sanayi, ticarî ve sınaî buhranların zarurî şartıdır demek daha doğru olmaz mıydı?

(55) Büyük Fransız devriminde, millî emlâke karşılık çıkarılan kâğıt para.

(56) **The Currency question,** the Gemini Letters, Londra, 1844, s. 266'-272.

(57) **John GRAY: The Social System. A Treatise on the Principles of Exchange,** Edimbourg, 1831. Aynı yazarın **Lectures on the Nature and Use of Money,** (Edimbourg 1848) adlı eserine bakınız Şubat devriminden sonra Gray, Fransız geçici hükümetine gönderdiği bir muhtırada Fransa'nın bir emek kuruluşuna **(organisation of labour)** değil, plânını kendi icad ettiği para sistemi içinde hazırlanmış olan bir mübadele örgütüne **(organisation of exchange)** ihtiyacı olduğunu bildirmişti. Gray, **«Social System»**in yayınlanmasından 16 yıl sonra, Proudhon'un, bu mucit yaradılışlı insanın, aynı keşfin patentini alacağını aklına bile getirmiyordu.

(58) Önceden değer biçilmiş bir ürün bir bankaya yatırılmalı ve istenildiği zaman çekilebilmelidir ve genel bir anlaşma sonucu sadece şu husus öngörülmelidir: önerilen millî bankaya herhangi bir mal yatıran kimse, yatırdığı şeyi aynen çekmek yerine bankada bulunan diğer herhangi bir eşdeğeri geri alabilmelidir» **GRAY.** (The Social System, s. 67, 68).

(59) Aynı eser, s. 16.

(60) **GRAY: Lectures on Money,** s. 182.

(61) Aynı eser, s. 169.

(62) «Her ülkenin işleri bir millî sermayeye dayanılarak yönetilmelidir» **(John GRAY, The Social System,** s. 171).

(63) «Toprak millî mülkiyet haline getirilmelidir» (a.g.e, s. 298).

(64) Meselâ bakınız: **W. THOMPSON, An Inquiry into the Distribution of Wealth,** Londra 1827, **GRAY: Labours Wrongs and Labours Remedy,** Leeds, 1839.

(65) Bu melodramatik para teorisi hakkında özet bir bilgi edinmek için bakınız: Alfred DARIMON: **De la réforme des banques,** Paris, 1856.

(66) İlk baskısında «altına» diye yazılı.

(67) «Para düşünsel ve gerçek olmak üzere iki türlüdür. Nesnelere değer biçmek ve onları satın almak için iki farklı şekilde kullanılmıştır. Düşünsel para değer biçmeye gerçek para kadar, belki de ondan çok daha, elverişlidir. Para bir de değer ölçüsü olduğu şeylerin satınalınmasında kullanılır. Fiyatlar ve sözleşmeler düşünsel paraya göre tespit edilir ve gerçek para olarak gerçekleşirler» **(GALLIANI: Della Moneta,** s. 112 ve devamı).

(68) Şüphesiz ki bu, metaların satış fiyatının, kendi değerlerinin altında ya üstünde olmasına engel değildir. Fakat bu görüş basit tedavülle değil, ilerde değerle piyasa fiyatı arasındaki ilişkiyi incelediğimizde gözönünde tutacağımız başka bir alanla ilgilidir.

(69) İsaac PEREIRE'nin **Leçon sur l'industrie et les finances** (Paris, 1832) adlı eserinden çıkarılan aşağıdaki özet alım ve satımda ortaya çıkan uyuşmazlığın (antagonizmanın) sathî görünüşünün bile ince ruhları nasıl incittiğini göstermektedir. **Crédit mobilier'in** mu-

cidi ve diktatörü olması aynı İsaac'a Paris Borsası'nın kurdu denmesine yol açtığı gibi ekonominin duygusal bir şekilde eleştirilmesini nasıl karşılamak gerektiğini de göstermektedir. O zamanlar Saint-Simon'un bir havarisi olan Pereire şöyle demektedir: «çalışmalarında da tüketimlerinde de bütün fertler birbirlerinden ayrı ve tek başlarına oldukları içindir ki elde ettikleri ürünleri aralarında mübadele etmektedirler. Objelerin nisbî değerini belirlemek zarureti mübadele zaruretinden doğmuştur. Demek ki değer ve mübadele fikirleri birbirlerine sıkısıkıya bağlıdırlar ve bugünkü şekilleriyle her ikisi de ferdiyetçiliği ve uyuşmazlığı ifade ederler... Alım ve satım varolduğu, başka bir deyişle, toplumun çeşitli üyeleri arasında uyuşmazlık (çatışma) olduğu içindir ki ürünlerin değerini tesbit etmek gerekir. Alım ve satımın olduğu yerde yani her ferdın kendi geçimi için gerekli objeleri sağlamak amacıyla **mücadele** etmek zorunda kaldığı yerde, fiyatlarla, değerle ilgilenmek gerekmişti... (aynı eser, s. 2, 3).

(70) «Para bir araçtan başka bir şey değildir, oysa yaşamak için gerekli nesneler bir amaçtır» **(BOISGUILLEBERT, le Détail** de la France, 1697, **Economistes financiers du xviii. siècle d'Eugéne Daire,** cilt 1, Paris, 1843, s. 210.

(71) 1807 Kasımında İngiltere'de William Spence'in **Britain Independent of Commerce** adlı bir eseri yayınlandı. William Cobbett, **Political Register'**ında Spence'in ilkesini **kahrolsun ticaret** (perish commerce) diyerek daha köklü bir şekilde geliştirdi. Buna cevap olarak, James Mill, 1808'de **Defense of Commerce'**sini yayınladı. Sismondi ve Malthus'a karşı ticarî buhranlar konusunda açtığı polemikte J.B. Say bu güzel buluşu kendine maletti ve bu gülünç **bilim prensinin** (*) ekonomi politiği hangi yeni fikirlerle zenginleştirdiğini söylemek mümkün olmadığından, onun değeri, çağdaşları Malthus, Sismondi ve Ricardo'yu da tersine anlamakta gösterdiği tarafsızlıktan ibarettir. J.B. Say adına konuşan hayranları ise onun şahsında alımlarla satımlar arasındaki bu ünlü denge hazinesini keşfeden adamı kutladılar.
(*) metinde Fransızca yazılmış.

(72) Metanın farklı şeklî belirlenimlerini (görünüşlerini) iktisatçıların ne tarzda dile getirdiklerini şu örnekler ortaya koyacaktır:
«Elimizdeki parayla arzu ettiğimiz bir nesneyi satınalmak için sadece bir mübadele yapabiliriz; oysa diğer fazla ürünlerle iki mübadele yapmamız gerekir ve bu iki mübadeleden

birincisi (para elde etmek) ikincisinden son derece daha güçtür» (G. OPDYKE: **A Treaites on Political Economy,** New York, 1851, s. 287-288).

«Paranın daha kolayca satılmasına sebep, metaların daha güçlükle satılabilmeleridir» (Th. COBBELTT: **An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals...,** Londra, 1841, s. 117).

«Paranın özelliği, ölçüsü olduğu şeyle mübadele edilebilmesidir» (BOSANQUET: **Metallic, Paper and Credit Currency,** Londra, 1842, s. 100).

«Para diğer metaları daima satın alabilir, oysa diğer metalarla her zaman para satınalınamaz» (Th. TOOKE: An **Inquiry into the currency principle,** 2. baskı, Londra, 1844, s. 10).

(73) Aynı meta birçok defa alınıp satılabilir. O zaman basit meta olarak tedavül etmez fakat basit tedavül bakımından yani meta ile para arasındaki basit zıtlık yönünden, mevcut olmayan bir işlevi (görevi) yerine getirir.

(74) Birinci baskısında «altın» diye yazılı.

(75) Birinci baskısında «altının» diye yazılı.

(76) Para kütlesi (miktarı) önemli değildir «yeter ki meta fiyatlarını koruyacak kadar para bulunsun» **(BOİSGUİLLEBERT: le Détail de la France,** s. 209) 400 milyon sterlin tutarındaki metaların tedavülü 40 milyonluk bir altın kütlesini gerektirdiği ve bu 1/10 oranı tam seviye olduğu zaman, tedavüldeki metaların değeri, tabiî sebeplerden dolayı 450 milyon sterline yükselseydi, altın kütlesinin o seviyede kalmak için 45 milyona yükselmesi gerekecekti (W. BLAKE: **Observations of the Effects produced by the Expenditure of Goverment,** Londra, 1823, s. 80, 81).

(77) «Paranın çokluğunu ya da azlığını gösteren şey, metal miktarı değil, paranın devir hızıdır» (GALLIANI: **Della Moneta,** s. 99).

(78) **Londra Economist**'ten yapılan bir aktarmada görüleceği gibi, metal tedavülünde ortalama seviyenin de altında olağanüstü bir düşme 1858'de İngiltere'de meydana gelmiştir: «Bizzat olayın mahiyetinden dolayı (basit tedavülün parça bölük karakterinden dolayı) piyasada dalgalanan ve bankalarla iş yapmayan sınıfların elinde bulunan para miktarı hakkında kesin veriler sağlanamaz. Fakat büyük tüccar milletlerin Darphanelerinin faaliyeti ya da faa-

liyetsizliği belki de bu madenî para miktarındaki değişmelerin en açık belirtisidir. Çok ihtiyaç duyulduğu zaman çok para, az kullanıldığı zaman az para darbedilecektir. İngiltere Darphane'sinde darbedilen para miktarı 1855'de 9.245.000; 1856'da 6.476.000; 1857'de 5.293. 858 Sterlini bulmuştu. 1858'de Darphane'de hemen hemen hiç para basılmamıştı **(Economist,** 10 Temmuz 1858, s. 754). Fakat aynı devirde Merkez Bankası'nın mahzenlerinde aşağı yukarı 18 milyon altın Sterlin vardı.

(79) **DODD: Curiosities of Industry,** etc., Londra, 1854. **(Gold: in the mine, the mint and the workshop,** s. 16).

(79a) **The Currency question reviewed etc, by a Banker etc,** Edimburg, 1845, s. 69. «biraz aşınmış bir ekü gıcır gıcır bir eküden daha az değerlidir diye kabul edilseydi tedavül boyuna durdurulacak ve her ödeme bir tartışmaya yol açacaktı **(G. GARNIER: Histoire de la monnaie,** cilt I, s. 24).

(80) **W. JACOB: An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals,** Londra, 1831, cilt II, bölüm XXVI, s. 322).

(81) DAVİD BUCHANAN: **Observation on the Subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of of Nation,** etc, Edimbourg, 1841, s 3.

(82) **Henry STORCH: Cours d'économie politique...,** J.B. Say'ın notlarıyla, Paris, 1823, cilt IV, 89. Storch, eserini petersburg'da Fransızca olarak yayınladı. J.B. Say, sözüm ona «notlar» ekleyerek Paris'te yeniden bastırdı. Aslında bu notlar beylik sözlerden ibaretti. Storch, «bilim prensi»nin kendi eserine eklediği bu notları hiç de hoş karşılamadı **(Considérations sur la nature du revenu national,** Paris, 1824, adlı kitabına bakınız.)

(83) **EFLATUN: De Republice,** kitap II: «Para bir mübadele sembolüdür (Opera omnia, Edit. G. Stalbumieus, Londra 1850, s. 304) Eflatun parayı sadece değer ölçüsü ve değer işareti olarak inceliyor fakat iç tedavülde kullanılan değer işareti yerine, Yunanistan'la yabancı ülkeler arasındaki ticarette bir başka değer işaretinin kullanılmasını istiyor.

(84) **ARİSTO: Ethica Nicomachea,** kitap V ,bölüm XVIII, s. 98. «Para, ihtiyaçları tatmin eden tek mübadele aracı oldu» Aristo'nun para

hakkındaki görüşü Eflatun'unkinden çok daha geniş ve çok daha derindir. Yukarıya aktarılan parçada çeşitli topluluklar arasındaki basit mübadele sonunda özgül bir metaya yani özgül bir değeri olan nesneye para karakteri vermenin zaruret haline geldiğini açıkça ortaya koymaktadır. «Çünkü, ithalât ve ihracat arttıkça paranın kullanılması bir **zaruret** haline geldi. Mübadelelerde ancak **özgül bir değeri olan,** tedavülü kolay bir nesne, meselâ demir, gümüş ya da buna benzer başka bir şey kullanmak gerekti» **(ARİSTO: De Republica,** kitap I, bölüm, IX, s. 14). Aristo'yu ya okumamış ya da onu anlamamış olan Michel Chevalier, Aristo'ya görev tedavül aracı, özgül değeri olan bir nesnedir, bunun böyle olması kaçınılmazdır, diyor ve bu söylediğini ispatlamak için de, yukarıya aktardığımız parçayı ileri sürüyor. Oysa Aristo, özellikle şunu söylemektedir: Basit tedavül aracı olarak para, adının da gösterdiği gibi salt itibarî ya da kanunî bir varlığa sahipmiş gibidir. Aslında para olarak kullanım değeri. özgül bir kullanım değeri oluşundan değil, sadece kendi fonksiyonundan ileri gelmektedir. «Parayı değerli kılan tabiat değil, kanundur, çünkü tedavül dışında hiçbir değeri yoktur ve hiçbir ihtiyacı karşılamaz» (aynı eser, s. 15).

(85) **Sir John MANDEVİLL: Voyages and Travels, Londra,** 1705, s. 105 Bu imparator (Cathay ya da Çin imparatoru) dilediği gibi para harcayabilir çünkü başına buyruktur ve sadece deri ya da kâğıt para basmaktadır. Bu para aşınmaktan kullanılmaz hale gelinceye kadar tedavül ettikten sonra İmparatorun hazinesine gönderiliyor ve eskisinin yerine yenisi veriliyordu. Ve bu para bütün ülkelerde, bütün illerde tedavül ediyordu... Ne altın para basılıyordu ne de gümüş para. Mandeville'e göre «bundan dolayıdır ki İmparator akla hayale sığmayacak kadar çok para harcayabiliyordu».

(86) **Benjamin FRANKLIN: Remarks and Facts relative to the American paper Money,** 1764; «Tam bu anda İngiltere'de gümüş para kanunî ödeme aracı olarak değerinin bir kısmını [yani] gerçek ağırlığı ile itibarî değeri arasındaki farkı ifade eden kısmını mecburi tedavüle borçludur. Halen tedavülde olan 1 şilinlik ve 6 penilik paralar, aşınma yüzünden ağırlıklarının %: 5 ini, 10'unu, 20'sini hatta bazıları % 50'sini kaybettiler. **Gerçek değerler itibarî değer** arasındaki bu farkı kapatmak için elde hiçbir zatî değer, hatta kâğıt para bile yoktur, hiçbir şey yoktur. 3 peniyi 6 peni

yerine kabul ettiren mecburî tedavüldür, bunların aynı değeri karşılayacağı hakkında beslenen inançtır.

(87) **BERKELEY: The Querist** (Londra, 1750, s. 3). «Metal cevheri yok olduktan sonra da paranın adı muhafaza edilseydi ticarî tedavül gene de varolmayacak mıydı?»

(88) «Sadece değerli madenler nesnelerin işareti değildirler, nesneler de (şeyler de) altının ve gümüşün işaretidirler» A. GENOVESİ: **Lezioni di Economia Civile,** 1765, s. 281. **Custodi** yayınlarından, **Parte moderna,** cilt VIII).

(89) **PETTY:** «altın ve gümüş genel servettir (universal wealth)» **Political Arithmetic,** s. 242.

(90) **E. MİSSELDEN: Free Trade or the Means to make Trade florish,** Londra 1622. «Ticaretin tabiî maddesi metadır, sunî maddesi ise «savaşın ve Devletin can damarı» denilen paradır. Tabiî ve kronolojik sıra içinde her ne kadar para metadan sonra gelirse de, halen kullanıldığı için aslolan paradır» (s. 7). Misselden, meta ile parayı «takdis ederken sağ elini küçüğünün sol elini de büyüğünün üzerine koyan ihtiyar Yakup'un iki oğluna benzetir (aynı eser). **BOİSGUİLLEBERT, Dissertation sur la nature des richesses:** «İşte ticaretin kölesiyken zorba hükümdarı olan... Halkların yoksulluğu, vaktiyle köle olanı efendi yapmaları daha doğrusu bir zorba hükümdar yapmalarından ileri gelir» (s. 399, 395).

(91)

(92) Boisguillebert, **Perpetuum mobile'**nin, hareketsiz hale gelince yani fonksiyonel varlığı tedavül aracı olarak olumsuzlaşınca metalar karşısında bağımsızlık kazanacağından şüphe eder. Ona göre para «devamlı bir hareket içinde olmalıdır, bu da ancak taşınabilir olduğu sürece mümkündür. Fakat taşınılmaz olduğu anda her şey biter» **(Le Détail de la France,** s. 213). Onun görmediği şudur: bu duraklama, hareketinin şartıdır. Boisguillebert, metaların mübadele değerinin hiçbir zaman bir amaç haline gelmemesini fakat onların madde mübadelesinin salt geçici bir şekli olarak görünmesini istemektedir.

(93) «Meta stoku arttıkça, hazine şeklinde varolanlar azalır» **E. Misselden: Free Trade or the Means to make Trade florish,** s. 23.

(94) Aynı eser, s. 11-13.

(95) **PETTY: Political Arithmetic,** s. 86.

(96) **François BERNİER: Voyages contenant la description des Etats du Grand Mogal,** Paris, 1830, cilt 1, s. 312-314.

(97) **Martin LUTHER: Bücher von Kaufhandel und Wucher,** 1524. Luther aynı sayfada şöyle diyor: Tanrı, biz Almanları altın ve gümüşlerimizi yabancı ülkelere akıtalım, bütün dünyayı zenginleştirelim, kendimiz de el avuç açalım diye yaratmış. Almanya, kumaşlarını satın almasaydı, İngiltere'nin daha az altını olacaktı. Baharatını satın almasaydık Portekiz kralının bu kadar çok altını olmayacaktı. Hiç gereği ve sebebi yokken, bir Frankfurt fuarının, Almanya'dan dış ülkelere ne kadar çok altının gitmesine yol açtığını sen kendin hesaplarsan ülkemizde nasıl oluyor da hâlâ para bulunuyor diye şaşıp kalırsın. Frankfurt bizde para olarak ne varsa hepsinin Almanya'dan dışarı aktığı altın ve gümüş deliğidir. Eğer delik iyi kapansaydı, borç içinde yüzüyoruz, şehirleri ve köyleri tefecilik bürüdü diye sızlanıp durmazdık. Ama eninde sonunda bu böyle olacaktı. Biz Almanlar, Alman olarak, Almanlığımızdan vazgeçecek değiliz.
Misselden adı geçen eserinde hiç değilse altın ve gümüşün Hıristiyanlığın sınırları içinde kalmasını istiyor: «Para darlığının bir başka sebebi de Hıristiyan ülkelerin dışında Türkiye, İran ve Doğu Hindistan'la yapılan ticarettir. Bu ülkelerle ticaret çoğu zaman peşin parayla fakat Hıristiyanlığın sınırları içinde uygulanandan çok başka tarzda yapılmaktadır. Gerçi buralarda da ticaret peşin parayla yapılmaktadır ama para Hıristiyan ülkelerde kalmaktadır... Oysa söz konusu ülkelerle yapılan ticarette giden para bir daha geri gelmiyor. (s. 19, 20).

(98) «Cimriliğin kökeni paradır... Yavaş yavaş artık cimrilik olmayan bir çeşit öfke bürür cimriyi, altın hırsıdır bu...» **(PLİNE: Historia naturalis,** kitap XXXIII, bölüm III, paragraf 14).

(99) «Gitarlar (lirler) istif eden kimse ne kendini müziğe verir ne de öbür sanatlara; kunduracı olmadığı halde bizler ve kalıplar, deniz ticaretinden hoşlanmadığı halde, yelken bezleri satın alan kimseye herkes deli der ve demekte de hakıdır. Altın ve gümüş saklayan ve biriktirdiği servetten yararlanmasını bilmeyen ve bu servete dokunmanın günah olduğunu sanan bir kimseyle diğeri arasında ne fark vardır» diye yazan Horace servet biriktirme felsefesinden hiçbir şey anlamıyor demektir **(Satires,** kitap II,

Satir III (104-110). Senior, meseleyi daha iyi kavrıyor: «Para herkesin arzuladığı tek şeydir, çünkü **soyut bir servettir** ve insanlar ona sahip olmakla, her türlü arzu ve ihtiyaçlarını **tatmin ederler. (Principes fondamentaux de l'économie politique,** Paris 1836, s. 221).

Storch da şöyle demektedir: «Para (altın ve gümüş) diğer bütün zenginlikleri temsil ettiğinden, yeryüzündeki türlü türlü zenginlikleri elde etmek için insan durmadan para biriktirmelidir **(Cours d'Economie Politique,** cilt II, s. 135).

(100) Medenî ve kapitalist bir insan da olsa, meta sahibinin iç dünyasının değişmeden kaldığını şu örnek göstermektedir: milletlerarası bir bankanın Londra temsilcisi olan bir adam 100.000 sterlini çerçeveletip duvara asmıştı. İşin acı tarafı banknotun kibarlığını hiç bozmadan tedavüle alaycı gözlerle bakmasıydı.

(101) **JACOB: An Historical Inquiry into the Production and consumption of the precious Metals,** cilt II, bölüm XXV ve XXVI.

(102) «Büyük kargaşalık ve huzursuzluk devrelerinde özellikle de iç ayaklanmalar ve istilâlar devrinde altın ve gümüş objeler hemen para haline getirilir. Buna karşılık, refah ve huzur devrelerinde para mücevherata dönüşür.» (aynı eser, s. 357, cilt II).

(103) Aşağıdaki parçada Xénophon parayı özgül şekilleriyle yani biriktirilmiş servet (hazine) ve para olarak incelemektedir:
«..... çünkü gümüş madenleri zenginleştikçe, daha çok gümüş çıkarılır ve bu işle uğraşanların sayısı artmaya başlar... Ev için gerekli eşya sağlandı mı artık daha fazlası satın alınmaz. Ama gümüş öyle değildir. Hiç kimsenin, daha fazlasını istemiyeceği kadar gümüşü yoktur, böyle biri varsa, fazlasını toprağa gömer (saklar) ve bundan sanki onu kullanıyormuş gibi zevk alır. Özellikle refah devrelerinde şehirlerdeki insanlar gümüş edinmek için can atarlar. Çünkü insanların sadece güzel silahlar satın almak için değil, atlar, evler, muhteşem mobilyalar satın almak için de **paraya ihtiyaçları vardır; kadınlar da giyim kuşama, altın mücevherata düşkündür. Fakat, savaş ya da kötü mahsul yüzünden şehirlerde kıtlık başlayınca,** toprağın verimsizliğinden dolayı ya da **müttefik askerlerini beslemek** için erzak satın almak parayı gerektirir. **(XENOPHON, De Vectigalibus,** bölüm IV) Aristo da **La République** adlı eserinde (kitap I, bölüm IX) **M—P—M** ve **P—M—**

P tedavülünün iki karşıt hareketini **«Economique»** ve **Chrématistique»** adı altında incelemektedir. Yunan tragedyacılar, özellikle Euripides, tedavülün bu iki karşıt (zıt) şeklini «hak» ve «menfaat» diye ayırmaktadır.

(104) Tabii, sermaye para şeklinde avans olarak verilir ve avans diye verilen para da avans şeklinde sermaye olabilir. Ama bu görüş, basit tedavül alanının dışında kalır.

(105) **SHAKESPEARE'in Venedik Tüccarı**'nda Shylock böyle der.

(106) Doktrin yönünden bütün yeterliliğine rağmen (yaptığı tanımlar bunu doğrulamaktadır)M. Macleod en basit ekonomik ilişkileri bile o kadar az anlıyor ki, genel olarak parayı en gelişmiş şeklinden yani ödeme aracı şeklinden türetiyor. Özetle şöyle diyor: İnsanlar ne birbirlerinin hizmetlerine ne de aynı büyüklükteki hizmetlere her zaman ihtiyaç duymadıkları için iki kişiden birinin diğerine ödemesi gereken bir fark, bir hizmet tutarı yani bir borç kalacaktır». Bu borçtan yararlanan kimsenin, ikinci şahsın hizmetlerine ihtiyacı olmayan, bir üçüncü şahsın hizmetlerine ihtiyacı vardır ve birinci kişinin kendisine olan borcunu üçüncü kişiye devreder. Borç makbuzu böylece elden ele geçer... Madenî parayla ifade edilen bir borcu olan kimse, sadece ilk borçlunun hizmetlerine değil, bütün bir emekçi topluluğun hizmetlerine tasarruf edebilir **(MACLEOD: Theory and Pratice of banking,** Londra, 1855, cilt I, s. 23, 29).

(107) **BALLEY: Money and its Vicissitudes,** Londra, 1837, s. 3: «Para mukavelelere konu olan metadır».

(108) **SENIOR (Principes fondamentaux)** s. 221: «Her şeyin değeri belli bir zaman sonunda değiştiği için, değeri en az değişen ve ortalama satınalma özelliğini (niteliğini) uzun zaman muhafaza eden şey ödeme aracı olarak seçilir. Bundan dolayıdır ki para, **değerin ifadesi** olur ya da **değeri temsil eder».** Aksine; altın, gümüş, v.s., para oldukları yani bağımsız mübadele değerinin varoluş tarzı haline geldikleri içindir ki genel ödeme aracı olurlar. Özellikle, paranın değerini devam ettirmesi hakkında Senior'un belirttiği görüşün söz konusu olduğu anda yani olayların zoruyla paranın kendini ödeme aracı olarak kabul ettirdiği devrelerde paranın değerindeki dalgalanma görünür. İngiltere'de Elizabet devrinde böyle bir durum meydana gelmiş ve değerli madenlerin değerinde hissedilir derecede bir azalma olduğunu gören Lord Bur-

leigh ve Sir Thomas Smith parlamentodan geçirdikleri bir kanunda Oxford ve Cambridge Üniversitelerini, toprak gelirlerinin üçte birini buğday ve para olarak ödemeye mecbur etmişlerdi.

(109) Burjuva üretim ilişkilerinin bizzat burjuvaların karşısına dikilmesini önlemek istiyen Boisguillebert'in paranın sadece düşünsel olarak göründüğü şekilleri yeğlediği anlaşılmaktadır. Tedavül aracını ve mübadele aracını bu şekilde ele almıştır. Gene de görmediği bir şey varsa o da paranın düşünsel şeklinin (niteliğinin) doğrudan doğruya dış gerçeklik haline gelmesi ve somut paranın düşünsel değer ölçüsünde zaten gizli bir/halde bulunmasıdır. Paranın metaların basit şekli olduğu, «metalara fiyat biçildikten sonra», mübadelenin, işin içine para karışmaksızın, gerçekleştiği büyük ticarette (toptan ticarette) görülüyor diyor **(Le Détail de la France,** s. 210).

(110) **LOCKE: Some Consideration on the Lowering of interest,** aynı eser, s. 17, 18.

(111) «Biriktirilmiş servet (para) fiilen tedavülde bulunmak ve ticarette meydana gelebilecek durumları karşılamak için tedavül alanından uzaklaşan ve bu alanı terkeden meblağa eklenir» **(G. R. CARLİ: Meditazioni sulla Economica Politica,** s. 196, cilt XV, Custadi koleksiyonu)

(112) MONTANARI: **Della Moneta** (1683, s. 49): «Yeryüzünde bütün halklar arasındaki ilişkiler öylesine yaygındır ki dünya artık nerdeyse bir meta panayırının kurulduğu ve herkesin, bulunduğu yerden ayrılmaksızın, yeryüzünde üretilen bütün nimetleri, hayvanları ve insan emeğini, para sayesinde, elde edebileceği bir şehir haline gelmiştir.»

(113) «Metallerin başlıca ve biricik özelliği herşeyin sadece onlarda bir tek şeyden, yani miktardan ibaret olmasıdır: ne iç yapıları, ne şekilleri ne de dış görünüşleri bakımından, aralarında, tabiattan gelen bir nitelik farkı yoktur.» (GALLİANI: **Della Moneta,** s. 130).

(114) Bir yığın yoksul insan altınlı kumları yıkamak için 760 yılında Prague'in Güneyine göç ettiler ve üç kişi bir günde 750 gram altın çıkardı. Bundan dolayı altın yataklarına akın başladı ve tarımı bırakıp altın aramaya gelenlerin sayısı o kadar arttı ki sonunda ülkede bir kıtlık başladı. (Bakınız: M.G. KOERNEN:

Abhanding von den Altertum des böhmischer Bergwesko, schneeberg) 1758, s. 37 ve devamı
(Christoph COLOMB, Jamayka'dan 1503'de yazdığı bir mektuptan).

((15) Avustralya'da ve diğer ülkelerde altın yataklarının keşfedilmesi bugüne kadar altınla gümüş arasındaki oranı etkilememiştir. Michel Chevalier'nin aksi yöndeki beyanları bu sabık Saint-Simon'cunun sosyalizmi ne kadar değerli ise, o kadar değerlidir. Londra Borsasının fiyat cetveli, gerçekte, 1850 ile 1858 yılları arasında gümüşün, altın üzerinden, ortalama fiyatının, 1830-1850 arasındaki fiyattan yüzde üç kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Fakat bu yükselmenin sebebi sadece Asya'nın gümüş talebidir. 1852'den 1858'e kadar, farklı yıllarda ve farklı aylarda gümüşün fiyatı, yeni keşfedilen üretim kaynaklarından gelen gümüşten dolayı değil, **sadece** bu **talepten** dolayı değişmiştir. Londra piyasasında gümüşün, altın esası üzerinden, fiyatının ne olduğunu kısaca görelim:

Ons başına gümüşün fiyatı

Yıllar	**Mart**	**Temmuz**	**Kasım**
1852	61 1/8 peni	60 1/4 peni	61 7/8 peni
1853	61 3/8 »	61 1/2 »	61 7/8 »
1854	61 7/8 »	61 3/4 »	61 1/2 »
1855	60 7/8 »	61 1/2 »	60 7/8 »
1856	60 »	61 1/4 »	62 1/8 »
1857	61 3/4 »	61 5/8 »	61 1/2 »
1858	61 5/8 »		

(116) «Altın harikulâde bir şeydir. Ona sahip olan arzuladığı her şeyi elde eder. Altın olduktan sonra ruhlar bile cennete sokulabilir» (Christoph COLOMB, Jamayka'dan 1503'de yazdığı bir mektuptan).

(117) Kendi ilkesine pek az uygun olmasına rağmen Hume, aslında bu tedricî gelişmeyi kabul etmektedir. Bakınız; Davit Hume: **Essays and Treatises on several subjects,** Londra, 1777, cilt 1, s. 300.

(118) **STEUART :An Inquiry into Principles of Political Economy,** cilt 1, s. 394-400.

(119) **Davit HUME: Essays,** s. 300.

(120) **David HUME:** Aynı eser, s. 303.

(121) **Davit HUME: Essays,** s. 303.

(122) «Açıkça görülmektedir ki fiyatlar bir ülkede mevcut metaların ve paranın mutlak miktarına değil, piyasaya gelen ya da gelebilen metaların ve tedavüldeki paranın miktarına bağlıdır. Madenî para sandıklarda saklanmış da olsa bunun fiyatlar üzerindeki etkisi gene aynıdır. Metalar mağaralarda ve ambarlarda istif edilse sonuç gene değişmez. Bu gibi durumlarda, metalar ve para hiç karşılaşmadıkları için birbirlerini etkileyemezler. En sonunda, toplam fiyatlar ile **ülkede mevcut sikke miktarı arasında bir oran kurulur.**» **(Assays and Treatises on several Subjects,** s. 303, 307, 308).

(123) Para fonksiyonunun altınla gümüşe üstün bir değer verdiği konusunda **LAW'ın, FRANKLİN'**in ve **FORBONNAİS'**nin yazdıklarına bakınız.

(124) Bu hayal (kuruntu) **MONTESQUİEU'**de aynen vardır.

(125) **STEUART: An Inquiry into the Principles of Political Economy,** cilt 1, s. 394 ve devamı.

(126) **James STEUART:** Aynı eser, cilt II, s. 377-379.

(127) Aynı eser, s. 379-380.

(128) «Sikkenin fazlası ya sandıklara, çekmecelere konur ya da mücevherat haline getirilir... Kâğıt paraya gelince, ilk amacına ulaşınca yani ödünç alanın ihtiyaçlarını giderince, tekrar sahibinin eline geçecek ve gerçekleşmiş olacaktır. Bir ülkedeki madenî para miktarı ne kadar artırılırsa artırılsın ya da ne kadar azaltılırsa azaltılsın, metaların oranı gene de aynı talep ve rekabet ilişkilerine göre artıp eksilecek ve taleple rekabet de sikke miktarına değil, daima para sahiplerinin eğilimlerine bağlı kalacaktır... Bir ülkedeki madenî para miktarı ne kadar az olursa olsun, o ülkede gerçek mülkiyet varsa ve bu gerçek mülkiyetin sahipleri arasında tüketim rekabeti hüküm sürüyorsa fiyatlar trampa sayesinde, sembolik para kullanılması, v.s., sayesinde yükselecektir... Eğer bu ülke diğer ülkelerle münasebet halindeyse hem bu ülkedeki hem de diğer ülkelerdeki metaların fiyatları arasında bir oran (ilişki) olması gerekir; fiyatların yükselmesine ya da alçalmasına **kendiliğinden** sebeb olduğu kabul edilse bile, madenî para miktarının birdenbire artmasının ya da azalmasının etkileri yabancı rekabetten dolayı sınırlı olacaktır». STEUART:**An Inquiry into the the Principles of Political Economy,** cilt 1, s. 400-402).

«Her ülkedeki tedavül, piyasadaki metaları üretenlerin sınaî fa-

aliyetine uygun hale getirilmelidir... Bunun içindir ki, bir ülkedeki sikke miktarı, satışa sunulan emeğin (sınaî faaliyetin) fiyat oranının altına düşerse bir eşdeğer sağlamak için sembolik para gibi bazı buluşlar ortaya atmak gerekecektir. Ama sikke, sınaî faaliyete tekabül eden oranı aşarsa fiyatların yükselmesine yol açmayacak ve tedavüle de girmeyecektir: **hazineleşecektir.** Dünyanın diğer ülkelerindekine oranla, bir ülkedeki para miktarı ne olursa olsun, **tedavülde** varlıklı insanların tüketimine ve yoksulların emeğine oranla daima önemli miktarda bir para kalacak ve bu oran «ülkede fiilen mevcut para miktarı tarafından belirlenmiyecektir» (Aynı eser, s. 403-408).

«Bütün milletler, tedavülde gerekli olmayan madenî paraları paranın getirdiği faizin kendi ülkelerindekine oranla daha yüksek olduğu ülkeye sokmaya çalışır» (Aynı eser, cilt II, s. 5).

«Avrupa'nın en zengin milleti madenî paraca en yoksul milleti olabilir» (An Inquiry into the Principles of Political Economy, Cilt II, s. 6) Steuart'la yapılan tartışma için Arthur Young'un eserine bakınız.

(129) STEUART: aynı eser, cilt II, s. 370. Louis Blanç, iç-para, millî para anlamına gelen «toplum parası» deyimini, hiçbir anlamı olmayan ve bundan dolayı da John Law'ı bir sosyalist yapan sosyalist paraya dönüştürür (onun **Histoire de la révolution Française** adlı eserinin ilk cildine bakınız).

(130) **MACLAREN: History of the Currency,** Londra 1858, s. 43. Vatanseverlik genç yaşta ölmüş bir Alman yazarının (Gustav Julius) ihtiyar Busch'ü Ricardo ekolünün karşısında bir otorite haline getirmesini sağlamıştı. Sayın Büsch, Steuart'ın dahiyane İngilizcesini, Hanbourg şivesiyle çevirmiş ve metnin aslını makaslaya makaslaya kuşa döndürmüştü.

(131) **Bu hüküm Adam Smith parayı ancak ex officio** incelediği sürece **doğrudur. Önceki ekonomi politik sistemlerini** eleştirirken yer yer doğru şeyler söylediği de **olmuştur. Meselâ:**

«Her ülkedeki sikkenin miktarı, tedavülünü sağladığı metaların değeriyle düzenlenmiştir. Bir ülkede her yıl alınıp satılan metaların değeri, bunların tedavülü ve tüketiciler arasında üleşimi (dağılımı) için belirli miktarda bir parayı gerektirir, fakat bu belirli miktardan fazlasına bir kullanım imkânı sağlamaz. Tedavül kanalı, yeterli bir miktarı kendisine çeker ve daha fazlasını almaz».

(132) Metinde Fransızcadır.

(133) Bundan dolayı, **currency** ile **money** yani tedavül aracı ile para arasındaki ayrım **Wealth of Nations'**da bulunmaz. Vatandaşı Hu-

me ve Steuart'ı çok iyi bilen Adam Smith'in açıkça görülen tarafsızlığına aldanan dürüst Maclaren şu hususu belirtir: «fiyatların, tedavül araçlarına bağlı olduğu hakkındaki teori bugüne kadar dikkati çekmedi. Hem Dr. Smith hem de M Locke için (Locke görüş tarzını değiştiriyor) metal para bir metadan başka bir şey değildir.» **(MACLAREN: History of the Currency,** s. 44).

(134) Altın ve gümüş para komisyonu.

(135) **David RİCARDO: The high Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes,** 4. baskı, Londra 1811 (ilk baskısı 1809'da yapılmıştır). Ayrıca bakınız: **Reply to Mr. Bosanquest's Practical Observations ont Report of the Bullion Comittee,** Londra, 1811.

(136) **Davit RİCARDO: On the Principles of Political Economy,** s. 77: «Diğer bütün madenler gibi, değerli madenlerin değeri de, son tahlilde, bunları elde etmek ve piyasaya sürmek için gerekli toplam emek miktarına bağlıdır».

(137) Aynı eser, s. 77, 180, 181.

(138) **RİCARDO:** Aynı eser, s. 421: «Bir memlekette kullanılabilen para miktarı bu paranın değerine bağlıdır» Ricardo'nun şu eserine bakınız: **Proposals for an economical and secure currency,** Londra 1816, s. 17, 18: «tedavüldeki kâğıt para miktarı memleketi tedavül için gerekli miktara bağlıdır ve bu miktar standard paranın değeriyle, ödemelerin miktarıyla ve bunların gerçekleşme tarzıyla düzenlenir.»

(139) **RİCARDO: Principles of Political Economy,** s. 432, 433.

(140)

(141) İlk baskısında şöyle demiştir: «tedavül aracı fonksiyonu dışında paranın büründüğü bütün belirli şekiller».

(142) **Davit RİCARDO: Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations,** s. 49: «Meta fiyatlarının paranın artması ya da eksilmesine oranla yükseldiğini ya da azaldığını tartışmasız bir olgu diye kabul ediyorum.»

(143) **Davit RİCARDO: The high Price of Bullion,** s. 4. «Para bütün ülkelerde **aynı değere** sahip olacaktır. Ricardo **Economie Politique** adlı kitabında bu önermeyi değiştirmişti ama bunun, burada söylenenleri etkileyecek bir yanı yoktur.

(144) Aynı eser, s. 3-4.

(145) Aynı eser, s. 4

(146) «Elverişsiz bir denge daima tedavül araçlarının çoğalmasından ileri gelir». **RİCARDO: The high Price of Bullions**, s. 11, 12).

(147) «Madenî paralar ucuz oldukları için ihraç edilir ve bu ihracat elverişsiz bir dengenin sebebi değil, sonucudur» (Aynı eser, s. 14).

(148) **RİCARDO: The high Price of Bullion,** s. 74, 75.
«İngiltere kötü bir rekolte yüzünden metalarının bir kısmından yoksun kalan ve daha az bir miktarda tedavül aracına ihtiyaç duyan bir memleketin durumuna düşecekti, vaktiyle ödemeleri karşılayacak kadar olan nakit para, üretimin azalmasına oranla aşırı derecede artacak ve ucuzlayacaktı. Demek ki, bu meblâğın ihracatı, tedavül aracının değerini diğer ülkelerin tedavül aracının değerine eşit kılacaktı.»
Ricardo'nun parayla metayı, parayla sikkeyi birbirine karıştırması bu cümlede gülünç bir şekle bürünmektedir:
«Kötü bir rekolteden sonra İngiltere'nin buğday ithal etmek ihtiyacını duyması bir başka ülkede de bu buğdaydan bol miktarda bulunması fakat başka herhangi bir metaya ihtiyaç duyulmaması kesinlikle şunu gösterir: bu ülke buğdayını meta karşılığında ihraç etmeyecektir. **Fakat para karşılığında da buğday ihraç etmeyecektir,** çünkü para bir ülkenin mutlak bir ihtiyaç değil, nisbî bir ihtiyaç duyduğu metadır» (Aynı eser, s. 75). Puşkin'in kahramanlık şiirinde, kahramanın babası, metanın para olduğunu bir türlü kavrayamaz. Fakat para bir metadır ve sadece 1838-1842 yılları arasında İngiltere'den yapılan buğday ithali değil, bütün bir ticarî tarihleri Rusların, her zaman için paranın bir meta olduğunu anladıklarını göstermektedir.

(149) Bakınız **Thomas TOOKE: History of Prices** ve James Wilson: **Capital, currency and banking** (bu son kitap 1844, 1845 ve 1847 yıllarında **Londra Economist'de** yayınlanan makaleleri ihtiva etmektedir.

(150) **James Deacon HUME: Letters on the corn laws,** Londra, 1834, s. 29-31.

(151) **Thomas TOOKE: History of Prices,** Londra, 1848, s. 110

(152) **W. BLAKE: Les observations.**

(153) **James MİLLS: Elements of Political Economy,** (J.T. PARİSSOT'nun Fransızca çevirisinden, Paris 1823)

(154) 1857'de genel ticarî buhran patlak vermeden birkaç ay önce

1844-1845 banka kanunlarının etkileri hakkında bir soruşturma açmak için Avam kamarasında kurulan bir komisyonda bu kanunları hazırlayan teorisyen kendini tutamıyarak övgüler düzmeye başlamıştı: «1844 kanununun ilkelerinin dikkatle izlenmesi sayesinde her şey düzen içinde geçmiş, para sistemi sarsılmamış, ülkenin refahı artmış ve bu kanun kamu oyu tarafından her gün biraz daha benimsenmiştir. Söz konusu kanunun dayandığı ilkelerin doğruluğu hakkında komisyon başka pratik kanıtlar istiyorsa onlara diyeceğim şudur: Çevrenize bir bakın, ülkemizde halkın memnun olduğunu, toplumdaki bütün sınıfların zenginlik ve refah içinde bulunduğunu göreceksiniz. Böyle bir başarı sağlayan bir kanuna muhalefet edip etmemek hususunda Komisyon kararını bunu yaptıktan sonra versin (**Report From the Selekt Committe on Bank Acts,** 1857, 4189 No. lu beyanat). Overstone böylece, 14 Temmuz 1857'de kendi zaferini ilân ediyordu ama aynı yılın Kasım ayının 12 sinde, bakan sorumluluğu üzerine alarak, bu mucizevî 1844 kanunu yürürlükten kaldıracaktı.

(155) Para teorilerinin tarihini özetlediği **History of Price form 1839 till 1847** adlı eserinden de anlaşıldığı gibi, Tooke'un, Steuart'ın eserleri hakkında hiçbir bilgisi olmadığı anlaşılmaktadır.

(156) **History of Price**'in dışında Tocke'un önemli bir eseri de 6 cilt halinde basılmış olan **An Inquiry into the Currency Principle, the connection of currency with prices**'dır.

(157) «Meta yani sermaye olan para ile, tedavül aracı olan parayı birbirinden ayırdetmek gerektir.» (TOOKE: **An Inquiry into**... s. 10).«Para olarak sonsuz bir şekilde kullanılmaları altın ve gümüşe, diğer metalara oranla, sonsuz bir üstünlük verir. Dış ya da iç borçlar çayla, kahveyle, veya çivitle değil, nakit paraylı ödenir.. **Fullarton,** aynı eser, s. 132-133).
«Altın ve gümüşün dışında, başka herhangi bir obje, miktarı ya da mahiyeti bakımından, gönderildiği ülkenin mutad talebini aşabilir.» TOOKE, **An Inquiry**).

(158) Paranın sermayeye dönüşümünü sermayeyi ele alan ve bu kısmın sonunu teşkil eden üçüncü bölümünde inceliyeceğiz.

(159) Kautsky'nin düzenlediği metinde **«tüketimde» denmiş.**

(160) Metnin aslına Kautsky tarafından ilâve edilmiştir.

(161) Bu cümle metnin aslında yoktur (Fransızcaya çeviren).

A

ARBUTHNOT (1802 - 1865): *İngiliz iktisatçısı, Sir Robert Peel'in özel sekreteri.*

ARETİNO, Pietro (1492 - 1556): *Papaların, prenslerin saraylarında yaşamış İtalyan yazarı ve şairi.*

ARİSTO (M.Ö. 384 - 322): *Yunan filozofu. Engels'e göre «İlk Çağın filozofları içinde düşüncesi en evrensel olanı»dır.*

ARRİVABENE, Jean (1887 - 1831): *İtalyan siyaset adamı, 1847 Brüksel iktisat kongresini hazırlamıştır. Senior'un arkadaşıydı. Ekonomi politikle ilgili eserleri Fransızcaya çevirmiştir.*

ATHENAEUS DE NAUCRATİS (III. yüzyılın başlarında yaşamıştır): *Yunan hatiplerinden.*

ATTWOOD, Thomas (1783 - 1856): *Bankacı. Malî konularda yazmıştır.*

BAILEY, Samuel (1791 - 1870): *İngiliz filozofu ve iktisatçısı. Ricardo ile polemiğe girmiştir. Marx'a göre «sathî, ukalâ bir eleştirmeci»dir.*

BARBON, Nicolas (1640 - 1698): *İngiliz iktisatçısı, merkantilizme karşı çıkmış, serbest mübadelenin öncülüğünü yapmıştır.*

BASTİAT, Frédéric (1801 - 1850): *Fransız iktisatçısı, serbest mübadele taraftarı.*

BERKELEY, George (1685 - 1753): *İrlandalı papaz. Gerici bir filozoftur. Sübjektif idealizmin kurucususur.*

BERNİER, François (1625 - 1688): *Fransız yazar ve filozofu.*

BLAKE William: *İngiliz iktisatçısı, paranın tedavülü ve yoksullaşma üzerine bazı yazılar yazmıştır.*

BLANC, Louis (1811 - 1882): *Fransız tarihçisi, küçük burjuva sosyalisti.*

BOİSGUİLLEBERT, Pier le Pesant, Sieur de (1646 - 1714): *Fransız iktisatçısı, fizyokratların öncüsü. Fransa'da klasik ekonomi politik onunla başlar.*

BOSANQUET, James Whatman (1804 - 1877): *İngiliz iktisatçısı, bir bankanın sahibiydi.*

BRAY, John Francis (1809 - 1895): *Ütopist İngiliz sosyalisti.*

BROUGHAM, Henry Peter (1778 - 1868): *İngiliz. Hukukçu ve devlet adamı.*

BUCHANAN, David (1779 - 1848): *İngiliz iktisatçısı, «fizyokratların baş düşmanı».*

BURLEİGH, William Cecil, Lord (1520 - 1598): *İngiliz devlet adamı.*

BUSCH, Johann Georg (1728 - 1800): *İngiliz iktisatçısı, matematik profesörü. Hamburg'da bir ticaret enstitüsünün müdürüydü.*

C

CARET, Henri Charles (1793 - 1879): *Amerikan iktisatçısı, Ricardo'nun toprak rantı teorisine karşı çıkmıştır. Önce serbest-mübadele, sonra da himayecilik taraftarı olmuştur.*

CARLI, Giovanni Rinaldo (1720 - 1795): *İtalyan astronomi ve iktisatçısı. Merkantilistlere karşıydı.*

CASTLEREAGH, Robert Stewart (1769 - 1822): *Gerici İngiliz devlet adamı.*

CATON, Marcus Porcius (M.Ö. 95 - 46): *Romalı devlet adamı.*

CHARLES II (1630 - 1685): *1660'dan 1685 yılına kadar İngiltere Kralıydı.*

CHERBULİEZ, Antoine Elysée (1797 - 1869): *Saint-Simon taraftarı, avukat ve iktisatçı.*

CHEVALİER, Michel (1806 - 1879): *Eski Saint-Simoncu, bonapartizme katılmıştır. Serbest-mübadeleden yanaydı.*

CLAY: (1791 - 1869): *Liberal İngiliz devlet adamı.*

COBBERT, William (1763 - 1835): *İngiliz gazetecisi. Genel oy ve işçilerin durumunun düzelmesi uğru-*

na yapılan mücadelede şartistlere öncülük etmiştir. Eşitlik taraftarıydı. Marx'a göre, «devrinde İngiltere'nin en büyük siyasî yazarı» dır.

COOPER, Thomas (1759 - 1840): *Filozof ve İngiliz devlet adamı.*

CORBET, Thomas: *19. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış İngiliz iktisatçısı.*

COTTON, William (1786 - 1866): *İngiliz, tüccar ve bankacı. İngiltere bankasının müdürüydü. Altın tartan otomatik teraziyi icad etmiştir.*

CROMWELL, Oliver (1599 - 1658): *İngiliz devlet adamı, 1648 - 1649 burjuva ihtilâline önderlik etmiştir.*

D

DARİMON, Alfred (1819 - 1902): *Fransız siyaset adamı. Proudhon taraftarıydı.* Représentant du Peuple'*ün* La Voix du Peuple'*ün ve* Peuple'*ün yazarlığını yapmıştır.*

DODD, George (1808 - 1881): *İngiliz yazarı.*

F

FORBONNAİS, François Véron de (1772 - 1800): *Fransız maliyecisi ve iktisatçısı. Merkantilizm ve himayecilik taraftarı. Fizyokratlara karşıydı.*

FRANKLİN, Benjamen (1706 - 1790): *Amerikan devlet adamı, iktisatçı. Amerika'daki bağımsızlık mücadelesinde büyük bir rol oynamıştır. Amerika'da rasyonalizmin en büyük temsilcisidir.*

FULLARTON, John (1780 - 1849): *İngiliz iktisatçısı, «Currency Theory»yi eleştiren «Banking - School»dan yanaydı.*

G

GALLİANİ, Ferdinando (1728 - 1787): *İtalyan papaz ve diplomatı. Fizyokratlar aleyhinde yazan ve merkantilizm taraftarı olan bir iktisatçıdır.*

GARNİER, Germain (Comte de) (1754 - 1821): *Fransız iktisatçısı. Adam Smith'in eserlerini çevirmiş ve yorumlamıştır.*

GENOVESİ, Antonio (1712 - 1769): *İtalyan din adamı ve filozofu. Locke'un öğrencisi. Merkantilizm taraftarı.*

GLADSTONE, William Ewart (1809 - 1898): *İngiliz devlet adamı, muhafazakârken liberallerin başına geçmiştir.*

GOTTSCHED, Johann Christoph (1700 - 1766): *Alman* edebiyat eleştirmeni. Ukalâlığı ile ün salmıştır.

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1770 - 1831): *Klasik Alman felsefesinin ve objektif idealizmin başlıca temsilcisidir. Diyalektiğin kanunlarını keşfetmiştir.*

HOBBES, Thomas (1588 - 1679): *İngiliz filozofu, «Bacon'un materyalizmini sistemleştirmiştir.* Levi-

athan *adlı eserinde devletin nasıl olması gerektiğini anlatır. Ona göre devlet, ferdî iradelerin toplamından meydana gelen bir dev varlıktır. Bu eser, monarşinin açıklanmasından başka bir şey değildir.*

HODGSKİN Thomas (1787 - 1869): *İngiliz iktisatçısı. Klasik ekonomiye karşı proleter muhalefetin temsilcilerinden biri. Gene de Ricardo'nun teorilerinin etkisinde kalmıştır.*

HUME David (1711 - 1776): *İngiliz filozofu ve devlet adamı. Aynı zamanda da orijinal bir tarihçidir. Aslında agnostik teoriyi kabul etmiştir. İktisat alanında serbest-mübadele taraftarıdır. Başlıca eseri* «İnsan zihni *üzerine bir araştırma*» dır *(1748).*

J

JACOB, William (1762 - 1851): *İngiliz iktisatçısı. Tarım ve maliye konusunda uzmandı.*

JOVELLANOS, Ramirez... (1744 - 1811): *İspanyol yazar ve iktisatçısı.*

L

LAW, John (1671 - 1729): *İskoçyalı. Maliyeci ve iktisatçı. 1716'da devlet yardımıyla hisse senetli bir banka kurmuş ve Fransız devletinin borçlarını ödemek için kâğıt para bastırmıştır.*

LİST, Friedrich (1789 - 1846): *Alman iktisatçısı. Almanya'da kapitalist üretim sisteminin bağımsızlığı*

için yapılan mücadelede 1848'den önceki Alman burjuvazisinin teorisyeni.

LOCKE, John (1632 - 1704: *İngiliz filozofu. Sensualizmin öncüsü. İnsan zihninin boş bir levha olduğunu ve doğuştan, fikirler diye bir şeyin bulunmadığını savunmuştur. Locke, liberalizmin teorisyenliğini yapmıştır.*

M

MAC CULLOCH, John Ramsey (1789 - 1864): *İngiliz iktisatçısı. Daima sermayeyi savunmuştur.*

MACLAREN, James: *İngiliz iktisatçısı.*

MENDELSOHN, Moses (1729 - 1786): *Alman küçük burjuva filozofu.*

MİLL, James (1773 - 1836): *İngiliz tarihçisi, filozofu ve iktisatçısı. «Ricardo'nun teorisini sistemli bir şekilde ilk defa Mill ortaya atmıştır».*

MİLL, John Stewart (1806 - 1873): *James Mill'in oğludur. Serbest-mübadele taraftarıdır.*

MONTANNARİ, Geminiano (1633 - 1687): *İtalyan matematikçisi ve astronomu. Para hakkında iki eser yazmıştır.*

O

OPDYKE, George (1805 - 1880): *İngiliz iktisatçısı.* New *York belediye başkanlığında da bulunmuştur.*

OVERSTONE, Lord Samuel Jones Loyd (1796 - 1883): *İngiliz bankacısı, «Currency - Principle»in temsilcisidir.*

P

PEEL, Sir Robert (1788 - 1850): *İngiliz devlet adamı.*

PETTY, Sir William (1823 - 1887): *İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi. «Modern ekonomi politiğin kurucusu olan Petty, en dahi ve en orijinal iktisat bilginlerinden biridir». (Marx)*

R

RİCARDO, David (1772 - 1823): *İngiliz iktisatçısı ve klasik ekonominin son temsilcisi. Değerin emek miiddeti tarafından belirlendiğini kabul eder.*

S

SAY, Jean Baptiste (1767 - 1832): *Fransız iktisatçısı.*

SİSMONDİ, Jean Charles Simonde de (1773 - 1842): *İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. Ekonomik romantizm açısından klasik ekonomiyi eleştirmiştir.*

SMİTH, Adam (1723 - 1790): *İngiliz iktisatçısı. Ricardo ile birlikte klasik burjuva ekonomi politiğinin en büyük temsilcisidir. Temel eseri olan, «Milletlerin zenginliği» nde bir ülkenin zenginliğinin, ürettiği metaların toplam kitlesinden iba-*

ret olduğunu söyler. Smith, kapitalist gelişmenin manüfaktür devri iktisatçısıdır.

STEUART, Sir James D. (1712 - 1780): *İngiliz iktisatçısı. Teorisi, merkantilizmin rasyonel bir ifadesidir.*

STORCH, Henry (1766 - 1835): *Rus iktisatçısı. A. Smith'le polemiğe girmiştir.*

STRABON (M.Ö. 66 - M.S. 24): *Ünlü Yunan coğrafyacısı.*

T

TOOKE, Thomas (1774 - 1858): *İngiliz iktisatçısı.* Histoire des prix *adlı önemli eserin yazarıdır.*

MAY YAYINLARI